

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI

ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE AİHM KARARLARINDAKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe BULUT

Ankara, 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI**

ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE AİHM KARARLARINDAKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe BULUT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI

Ankara, 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI**

ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ VE AİHM KARARLARINDAKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1-Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI
- 2-Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU
- 3-Dr. Öğr. Üyesi Barış TEKSOY

Tez Savunma Tarihi

19/09/2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Abdurrahman SAYGILI danışmanlığında hazırladığım “Çevre Hakkının Gelişimi ve AİHM Kararlarındaki Yeri (Ankara 2023) ” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Gökçe BULUT

19/09/2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	ii
GİRİŞ	1
1 ÇEVRE VE İNSAN	3
1.1 Çevre Kavramı	3
1.2 Çevre Sorunları ve Çevresel Koruma	6
1.2.1 Çevre Kirliliği.....	10
1.2.2 İklim Değişikliği.....	12
1.3 Çevrenin Korunması ve İnsan Hakları İlişkisi.....	14
1.4 Çevre Hakkı	16
1.4.1 Genel Olarak İnsan Hakları	16
1.4.2 Çevre Hakkının Ortaya Çıkışı	20
1.4.3 Çevre Hakkının Konusu	24
1.4.4 Çevre Hakkının Özneleri	25
1.4.5 Çevre Hakkının Yükümlüleri	27
1.4.6 Çevre Hakkının Diğer İnsan Haklarıyla İlişkisi	30
1.4.7 Çevre Hakkının Araçları.....	32
2 KÜRESEL VE ULUSAL DÜZEYDE ÇEVRE HAKKININ GELİŞİM SEYRİ	41
2.1 Birleşmiş Milletler Nezdinde Atılan Adımlar	41
2.1.1 Stockholm Konferansı (İnsan Çevresi Konferansı).....	41
2.1.2 Dünya Doğa Şartı	44
2.1.3 Brundtland Raporu	47
2.1.4 Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı.....	48
2.1.5 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi	58
2.1.6 Aarhus Sözleşmesi.....	59
2.1.7 28 Temmuz 2022 Tarihli BM Genel Kurulu Kararı.....	62
2.2 Türkiye’de Çevre Hakkı	63
2.2.1 1982 Anayasasında Çevre Hakkı.....	63
2.2.2 2872 Sayılı Çevre Kanununda Çevre Hakkı	65
2.2.3 Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Çevre Hakkı	67

2.2.4	Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurularda Çevre Hakkı	69
3	AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKI	76
3.1	Genel Olarak	76
3.2	AİHM Kararlarında Çevre Hakkı ile İlişki Kurulan İnsan Hakları	78
3.2.1	Yaşam Hakkı	78
3.2.2	Özel Hayata, Aile Hayatına ve Konuta Saygı Hakkı	82
3.3	Çevre Hakkının Sağlanmasında Usule İlişkin Haklar	92
3.3.1	Çevresel Bilgilenme Hakkı.....	92
3.3.2	Çevresel Katılıma Hakkı	96
3.3.3	Çevresel Başvuru Hakkı	97
SONUÇ		102
KAYNAKÇA		106
ÖZET		118
ABSTRACT		119

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK:	Avrupa Konseyi
AY:	Anayasa
AYM:	Anayasa Mahkemesi
Art.:	Article
ASSAM:	Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
AÜSBF:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
B.:	Başvuru
Bkz.:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BMİDÇS:	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
C.:	Cilt
CBD:	Convention on Biological Diversity / Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
COP:	Conference of the Parties / Taraflar Konferansı
ÇED:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.:	Çeviren
Ed.:	Editör
E.:	Esas
et al.:	ve diğerleri
GCRMN:	Global Coral Reef Monitoring Network / Küresel Mercan Resifi İzleme Ağı
GÜHFD:	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
IPCC:	The Intergovernmental Panel on Climate Change / Hükümetlerarası İklim Değerişikliği Paneli
IUNC:	The International Union for Conservation of Nature / Uluslararası Doğayı Koruma Birliği
İÜSBFD:	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

K.:	Karar
K.T.:	Karar Tarihi
OECD:	Organisation for Economic Co-operation and Development / İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OHCHR:	Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights / Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
p.:	Page / Sayfa
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
TODAİE:	Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
UN:	United Nations / Birleşmiş Milletler
UNCED:	The United Nations Conference on Environment and Development / Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı
UNDP:	United Nations Development Programme / Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNEP:	United Nations Environment Programme / Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNFCCC:	United Nations Framework Convention on Climate Change / Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
UNGA:	United Nations General Assembly / Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
vd.:	ve diğerleri
WCED:	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu / World Commission on Environment and Development
WHO:	World Health Organization / Dünya Sağlık Örgütü
RG:	Resmi Gazete

GİRİŞ

Çevre sorunları ve çevresel bozulma yeryüzünün tamamında geri dönülmesi zor veya imkânsız sonuçlar doğurmaktadır. Şüphesiz insan içinde yaşadığı çevrenin bir parçası olarak bu durumdan etkilenmektedir. Çevre ve insan ilişkisi incelendiğinde görülecektir ki özellikle Sanayi Devriminden itibaren etkileşimlerinin boyutu değişmiştir. İnsan faaliyetleri nedeniyle çevre giderek daha da tahrip edilmekte ve bu durumun sonuçlarından insanın kendisi de olumsuz etkilenmektedir. Çevresel sorunlar insan onuruna yaraşır yaşam sürmeyi doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla çevre sorunları ve çevresel bozulmanın insan haklarına etkisi ve çevre hakkı son yılların önemli gündem konularından biridir.

Bu çalışmada çevre hakkının gelişim süreci ile unsurlarını ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bu hakka yaklaşımını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çevre hakkının ne olduğunun ve kapsamının anlaşılabilmesi için öncelikle çevre kavramı incelenmelidir. Bu nedenle çalışma, çevre kavramı ve bu kavramla karıştırılabilen diğer kavramların açıklanmasıyla başlamaktadır. Çevre sorunları çevre hakkının ihlalini gündeme getireceğinden bu sorunların nasıl bertaraf edilemez boyutlara ulaştığı ve insan haklarını ve insan yaşamını ne ölçüde etkilediği güncel haber ve rakamlarla açıklanmıştır. Çevresel koruma ve insan hakları ilişkisine kısaca değinildikten sonra çevre hakkının incelenmesine başlanmıştır.

İnsan hakları dinamik bir kavram olup, içinde yaşanılan dönemin koşullarından bağımsız görülemez. Kuşak hakları çerçevesinde yapılan anlatımda, hakların ortaya çıktığı dönemin toplumsal gerçekleri doğrultusunda gündeme geldiği görülmektedir. Üçüncü kuşak hak olan çevre hakkının neden dayanışma hakkı olduğu ve hakkın unsurları bu

bölümde anlatılmıştır. Çevre hakkına yönelik usuli güvenceler olarak addedilen çevresel bilgilenme, çevresel katılma ve çevresel başvuru hakları da her biri ayrı başlık altında kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise çevre hakkının küresel düzeyde gelişim seyri incelenmiştir. Çevre sorunlarının tek bir devletin çabasıyla çözülemeyecek olması ve çevre hakkının bir dayanışma hakkı olarak kolektif çıkarılara yönelik olması nedeniyle hakkın dünya genelinde genel kabul görüş süreci üzerinde özellikle durulmuştur. Küresel düzeyde bir örgütlenme olan Birleşmiş Milletlerin 1972 Stockholm Konferansından 28 Temmuz 2022’de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını insan hakkı olarak kabul etmesine kadarki süreçte organize ettiği önemli konferans ve raporlara değinilmiştir. Ardından Türk hukukunda çevre hakkına yönelik güncel mevzuat ve Anayasa Mahkemesi kararları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde çevre hakkı incelenmiştir. İnsan haklarına yönelik en önemli koruma mekanizması olduğundan Mahkemenin içtihatları ve yorumu hakkın korunması noktasında oldukça önemlidir. Çevre hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde normatif olarak düzenlenmiş değildir. Bununla birlikte AİHM, Sözleşmede yer alan haklarla ilişkilendirmek suretiyle çevre hakkına ilişkin dolaylı yoldan koruma sağlamaktadır. Şüphesiz AİHM’nin içtihatları incelendiğinde görülecektir ki bu koruma sınırsız bir koruma değildir. Somut olayın özelliklerine göre ve Mahkemenin belirlediği kriterler ışığında değerlendirme yapılmaktadır. Doktrinde ilke kararı olarak kabul edilen ve Mahkeme tarafından referans olarak gösterilen bazı kararlarına ve başvurunun arka planına da etraflıca değinilmiştir.

1 ÇEVRE VE İNSAN

1.1 Çevre Kavramı

Bireyin dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını açıklayabilmek için öncelikle “çevre” kavramını irdelemek gerekir. Çevre oldukça geniş bir kavram olduğundan temel alınan odak noktasına göre çok sayıda birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlar ortak noktalar barındırdığı gibi birtakım farklılar da gösterebilmektedir. En basit tanımıyla çevre, canlıların yaşamına, gelişmesine ve hayatta kalmasına etki eden dış faktörlerin tamamını¹ ifade etmektedir. Daha detaylı bir ifadeyle ise, canlı organizmalar ve insan faaliyetleri üzerinde kısa veya uzun vadede doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunabilecek fiziki, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etmenlerin belirli bir süre içindeki toplamıdır². Bu bağlamda çevreyi sadece yaşamın sürdürülmesine olanak tanıyan hava, su, toprak gibi fiziki etmenlerle değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal özellikleriyle birlikte anlamak gerekmektedir.

2872 sayılı Çevre Kanununda çevre: “*Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı*” ifade etmektedir³.

Kavramın kapsamının genişliği onun bazı alt başlıklara ayrılması suretiyle sınıflandırılmasına yol açmıştır. İnsanın çevreyle arasındaki ilişkinin niteliğine göre fiziksel çevre ve toplumsal çevre ayrımı yapılmış olup, fiziksel çevre de kendi içinde doğal ve yapay çevre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal çevre insan müdahalesi içermeyen çevre olarak tanımlanırken, yapay çevre insanın doğal çevresinde yer alan kaynakları kullanmak ve tarih boyunca edindiği kültür ve bilgi birikiminden yararlanmak

---

¹[https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=813#:~:text=The%20naturally%20produced%20physical%20surroundings,dependent%20in%20all%20its%20activities.](https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=813#:~:text=The%20naturally%20produced%20physical%20surroundings,dependent%20in%20all%20its%20activities.;); <https://sozluk.gov.tr/>

² Ruşen Keleş, Can Hamamcı, **Çevre Bilim**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s: 28.

³ 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2. madde.

suretiyle inşa ettiği çevreyi ifade etmektedir⁴. Toplumsal çevre ise, insanların ekonomik, siyasi ve toplumsal faaliyetleri sonucu oluşturdukları ilişkiler bütünüdür⁵. Çevre kavramına ilişkin yapılan sınıflandırmalarda yapay çevre-doğal çevre ayrımı ön plana çıksa da çevre tüm boyutlarıyla bir bütün olduğundan ve ögeleri birbirlerinden bağımsız düşünülmemeyeceğinden yapılan ayrımların net kategoriler oluşturduğunu söylemek güçtür⁶.

Çevre kavramını ekosistem ve ekoloji kavramlarından ayırt etmek önemlidir. Ekosistem, belirli bir bölgede yer alan canlılar ve etraflarındaki çevrenin birbirleriyle ilişkileri sonucu meydana gelmiş ve süreklilik gösteren sistemi⁷ ifade etmek için kullanılır. Ekosistemin çevre kavramından daha geniş bir ilişkiler bütünü ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Geniş anlamda yerkürenin tamamı bir ekosistem olup canlılar dünyasının sayısız parçalarından her birinin de bir ekosistem teşkil ettiğini söylemek mümkündür⁸.

Ekoloji ise organizmaların birbirleri ve fiziksel çevreleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır⁹. Gelişim sürecine bakıldığında ekolojinin temel bir kolunda belirli bir canlı türünün ekolojisi incelenmekteyken, ekosistem kavramının getirdiği canlı ve cansız doğanın dinamik bir sistem ve bir bütün olarak ele alınması fikriyle birlikte bütünsel yaklaşım ekolojinin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir¹⁰.

Bookchin'in düşüncesine göre ekoloji, biyosferin dengesi ve bütünlüğünü amaçlayarak insanın doğayla olan ilişkisine daha derin bir anlam yüklemektedir. Çünkü birlikte bir

---

⁴ Ruşen Keleş/Can Hamamcı/Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s: 35-36.

⁵ Keleş/Hamamcı/Çoban, s: 36.

⁶ Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s: 1-2.

⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸ Necmettin Çepel, **Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s: 185.

⁹ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s: 16.

¹⁰ Mine Kışlaoğlu/Fikret Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s: 34-35.

ekosistem oluşturan bileşenlerin zenginliği ve çeşitliliği o ekosistemi sadece güçlü ve istikrarlı yapmaz; aynı zamanda saygı duyulması gereken bir değer ortaya çıkarır¹¹.

Bireylerin içinde yaşadıkları çevreyle kurdukları ilişkilerde nasıl bir etik yaklaşımın kabul edilmesi gerektiği de değinilmesi gereken bir diğer önemli konudur. 1970’li yıllardan itibaren modern anlamda ele alınmaya başlayan çevre etiği disiplininde, insanın doğal çevresine ve bu çevrenin insan dışı üyelerine karşı bir üstünlüğü bulunup bulunmadığı ve onlara içsel bir değer vermenin mümkün olup olmadığı tartışılmaktadır¹². Bu bağlamda çevre etiği, insanların doğal çevreleri ile aralarında kurduğu ahlaki ilişkilerin sistemli bir şekilde incelenmesi olarak tanımlanabilir¹³. Doktrinde insan ve çevre ilişkisini ele alan düşünürlerin bakış açılarına göre insan merkezci (*antropocentric*), canlı merkezci (*biocentric*) ve çevre merkezci (*ecocentric*) olmak üzere üç temel başlık halinde sınıflandırma yapılmaktadır¹⁴.

İnsan merkezci çevre etiği anlayışında, çevrenin insanın kullanması ve faydalanması için var olduğu; bu sebeple korunması gerektiği düşüncesi hâkimdir¹⁵. Bu anlayış, 16. yüzyılda insan aklının en büyük güç olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte, aklını rehber edinen insanın kendini anlaşılabilir ve hesaplanabilir bir dünyanın efendisi olarak görmesi temeline dayanmaktadır¹⁶. Teknoloji yardımıyla doğanın oluşturduğu engellerin üstesinden gelen insan doğaya egemen olur ve onu kullanıp dönüştürebileceği yararlı bir araç haline getirir. Bu bakış açısıyla çevrenin korunmasının sebebi de, doğanın insanın

---

¹¹ Murray Bookchin, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2013, s: 86.

¹² Mehmet Akalın, **Çevre Etiği Çevreye Felsefi Yönelimler**, İksad Yayınevi, Ankara, 2022, s: 23.

¹³ Joseph R. Des Jardins, **Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş**, Çev: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s: 46.

¹⁴ Akalın, s: 27, 30.

¹⁵ Birol Ertan, “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, **Yönetim Bilimleri Dergisi (1:3)**, 2004, s: 4.

¹⁶ Abdülkadir Çüçen, “Derin Ekoloji”, **Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu - Bildiriler ve Özetler**, 2011, s: 260-270.

amaçları doğrultusunda kullanılabilir korunması gereken bir araç olarak görülmesidir¹⁷. Yani çevrenin, kendi başına kıymetli ve korunmaya değer olduğu için değil; insana faydalı olduğu için korunması söz konusudur.

Canlı merkezci çevre etiği yaklaşımında ise, canlıların sadece insan için değil; kendileri için *içsel bir değer*¹⁸ ve öneme sahip oldukları varsayılarak hayvan, bitki ve diğer tüm canlı topluluğu üyeleri etik kapsamına alınır¹⁹. Bu anlayışta insan merkezci bakış açısında olduğu gibi insan doğaya üstün tutulmaz. Bilakis tüm canlılar başka bir koşul olmaksızın sırf canlı olmaları sebebiyle değerlidir ve ahlaki ehliyete sahiptir²⁰.

Son olarak çevre merkezci çevre etiği anlayışına bakıldığında, ekosistemde yer alan canlılara ilaveten cansız varlıklara karşı da etik bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Çünkü çevre merkezci bakış açısına göre dünya, içerisinde yer alan varlıkların kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığı, özünde dinamik ve birbirine bağlı bir ilişki ağıdır²¹. Bu sebeple insanın kendini doğadaki yegâne değer olarak görmesi çevre sorunlarının boyutunu artırabileceği gibi sorunların kaynağını saptamasını da önleyebilir²². Çevresel varlıklar, insana sağladığı yarar nedeniyle değil, sırf kendileri için korunmalıdır ve insan doğayı bir kaynak olarak görmek yerine onunla ahenk oluşturarak özsel değerini kabul etmelidir²³.

1.2 Çevre Sorunları ve Çevresel Koruma

İnsan varoluşundan bu yana çevresiyle etkileşim halinde olagelmıştır. İlkel zamanlardan itibaren süregelen insan faaliyetleri, Sanayi Devrimi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte

---

¹⁷ Keleş/Hamamcı/Çoban, s: 51.

¹⁸ Des Jardins, 264.

¹⁹ Ertan, “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, s: 7.

²⁰ Akalın, s: 48.

²¹ Robyn Eckersley, **Environmentalism and Political Theory Toward an Ecocentric Approach**, State University of New York Press, Albany, 1992, s: 49.

²² Eckersley, s: 28.

²³ Turgut, s: 30.

çevreye müdahalede bulunmaya başlamıştır. Ekosistemin dinamik yapıya sahip bir bütün olduğu göz önüne alındığında söz konusu müdahalenin boyutunun artması, çevrenin doğal dengesinin bozulmasını ve dolayısıyla çevre sorunlarını gündeme getirmektedir²⁴.

Sanayi Devrimi, tarihte insan topluluklarının yerleşik hayata geçerek tarım faaliyetlerine başlamasıyla geçirdikleri kadar büyük bir değişime neden olmuştur. Tarım sayesinde uygarlıkların gelişmesi ve insan nüfusunun artması mümkün olmuşken, Sanayi Devrimi ile birlikte toprağa bağlı yaşam süren insanların üretim sistemlerinin, tüketim alışkanlıklarının ve yaşam tarzlarının değişmesiyle yeni bir dönem başlamıştır²⁵. Sanayileşme insanın doğayla etkileşiminin temel eksenine haline gelmiş; önceleri yaşam koşulları tamamen doğanın değişken hallerine bağlı olan insanlar, çevresini muazzam ölçüde değiştirmiştir. Öyle ki kentleşmiş bölgelerin yanı sıra diğer pek çok bölge de insan müdahalesi ve kontrolüne tabi olmuştur²⁶. Üretim araçlarının makineleşmesiyle doğada bulunan hammaddelerin işlenmesi hem daha ucuza mal olmuş hem de daha fazla ürün tüketiciye sunulmaya başlanmıştır. Doğanın sömürülmesi pahasına daha az maliyetle daha çok üretmek amacına dayalı bu sistemin çevre sorunlarıyla ve doğal kaynakların tahribiyle sonuçlanması kaçınılmazdır²⁷.

Çevre sorunlarının ciddi bir problem olarak dünyanın gündemine gelmesi 20. yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir²⁸. Bunda özellikle sanayileşmiş ülkelerdeki üretim ve tüketim hızının artması; gelişmekte olan ülkelerde de nüfus artışı, göç ve çarpık kentleşmeyle birlikte doğal çevrenin iki yönlü tahrip edilmesinin ciddi boyutlara

---

²⁴ Ahmet M. Güneş, **Çevre Hukuku**, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2021, s: 27.

²⁵ Robert B. Marks, **The Origins of the Modern World: A Global and Environmental Narrative from the Fifteenth to the Twenty-First Century**, Rowman & Littlefield Publishing Group, 3rd Edition, New York, 2015, s: 123-124.

²⁶ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s: 59.

²⁷ Kemal Görmez, **Çevre Sorunları**, Nobel Yayınları, Geliştirilmiş 3. Basım, Ankara, 2015, s: 17-19.

²⁸ Güneş, s: 29.

ulaşmasının etkili olduğu söylenebilir²⁹. Anılan sorunların temelinde insan faaliyetleri olduğuna göre çevresel sorunların ele alınışında insan ve çevre ilişkisine odaklanmak gerekmektedir. Zira insanın doğayı ne şekilde algıladığının, ona ne tür bir anlam yüklediğinin incelenmesi, çevre sorunlarının esas mahiyetini tespit etmenin yanı sıra nasıl bir bakış açısıyla bu sorunların aşılabileceğini de gösterecektir. Doktrinde tüm dünyayı etkileyerek küresel bir problem teşkil eden çevre sorunlarının asıl nereden kaynaklandığını ve nasıl bertaraf edileceğini ele alan çok sayıda görüş ortaya atılmıştır.

Bookchin çevre sorunları veya kendi tabiriyle ekolojik bunalımın kaynağını tek başına teknik gelişme, büyüme veya nüfus artışı gibi unsurlarda aramak yerine; uygarlıkların şafağında insan toplumlarının içinde yatan kurumsal, ahlaki ve tinsel değişimlerine bakmak gerektiğini belirtir. Çünkü insanın doğayı sömürmesi ve ona egemen olması gerektiğine dair kavrayışı aslında insanın insan üzerindeki tahakkümüne dayanmaktadır. İnsanın yalnızca kaynak olarak görüldüğü dönemlerden bu yana, toplumsal tahakkümün ortaya çıkardığı sınıf, mülkiyet biçimi ve devletçi kurumlar insanlığın doğayla olan ilişkisine taşınmıştır. Böylece doğa da sömürülecek bir kaynak olarak addedilmeye başlamıştır³⁰. İnsanlığı hem kendisiyle hem de doğayla karşı karşıya getiren bu sömürü düzeninden çıkmak için Bookchin, tüm tahakküm biçimlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır³¹.

Kovel ise ekolojik krizin kaynağını sermaye olarak görmektedir. Ona göre ekolojik kriz, küresel ısınma, biyoçeşitliliğin azalması gibi ekosistemdeki herhangi bir hasarla ilgili olmayıp bu hasarların tümünün bir arada gerçekleşmesi ve tarihin belirli bir anında; şu

---

²⁹ Zahra Fotourechi, Ahmet Şahinöz, **Çevre Ekonomisi ve Politikaları**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016, s: 32.

³⁰ Bookchin, s: 45.

³¹ Bookchin, s: 47.

anda ortaya çıkmasıdır³². Ekosistemin bu şekilde dengesini kaybetmesi ve insanın doğayla olan ilişkisinin zedelenmesinin sorumlusu ise sermaye birikimidir³³. Varlığını devam ettirmek için sınırsız büyümek zorunda olan sermaye, zamanla toplumu kendi imgesine çevirmeye başlamıştır; zira o, kapitalizmin aracı olan büyük şirketlerin yanı sıra toplumun her kesiminde faaliyettedir. Hayatlarını gitgide sermayeye daha bağımlı şekilde sürdüren insanların kendi yaşam tarzlarını dünya geneline yaymaya çalışmalarıyla ekosistemlerin bütünlüğüne düşman bir toplum ortaya çıkmaktadır³⁴. Bu durumdan kurtulmanın ve doğayla uyum içinde bulunan bir toplum oluşturmanın yolu ise, sermayenin sadece doğayı değil insan doğasını da etkilediğini kabul etmek ve doğayla bütünlüklü bir ilişki tesis etmenin yolunu keşfetmekten geçmektedir³⁵.

Günümüzde çevresel sorunlar evrensel bir nitelik arz etmektedir. Başta yerel olarak görülebilecek bir çevresel bozulma, zincirleme bir şekilde başka faktörleri etkileyerek ekosistemin tamamında istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin bir ülkede gerçekleşen asit yağmurları başka bir ülkeyi de kolaylıkla etkileyebilmektedir³⁶. Benzer şekilde nükleer kirlenme, gerçekleştiği ülkenin sınırlarını aşmanın yanı sıra sonraki kuşakları da etkileyerek geleceğe yönelik sonuç doğurmaktadır. Dolayısıyla çevresel sorunların etkilerinin uzun süreli hatta kimi zaman kalıcı olabileceği söylenebilir³⁷. Bu nitelikler de sadece ulusal düzeyde alınan tedbirlerin çevre sorunlarıyla mücadelede

---

³² Joel Kovel, **Doğanın Düşmanı: Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?**, Çev: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s: 40-41.

³³ Rahmi G. Ögdül ve Ümit Şahin, “Joel Kovel ile Söyleşi: Kapitalizm, Ekososyalizm ve Yeşil Politika”, Çev: Nergis Ertekin, **Üç Ekoloji Doğa Düşünce Siyaset**, Kış-İlkyaz 2004, s: 89.

³⁴ Kovel, s: 76.

³⁵ Kovel, s: 26.

³⁶ Mevlüt Karabıçak, Ramazan Armağan, “Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S.2, 2004, s: 205.

³⁷ Turgut, s: 9.

yeterli olamaması sonucunu doğurmaktadır³⁸. Çevre sorunlarıyla mücadelenin uluslararası gündemde ele alınması süreci 2 nci bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

Çevre sorunlarına ilişkin olarak belirtilebilecek bir diğer husus onların iç içe geçmiş olup birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyecekleridir³⁹. Aşağıda başlıklar halinde ele alınan çevre sorunlarının da aslında aralarında neden sonuç ilişkisi bulunduğu ve birbirlerinden bağımsız olmadıklarına dikkat edilmelidir.

1.2.1 Çevre Kirliliği

Çevre kirliliği çevrede meydana gelip canlıların sağlığı ile çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilen her tür olumsuz etki⁴⁰ olarak ifade edilebilir. Doğanın fiziksel öğelerini oluşturan hava, su ve toprak üzerinde zararlı elementlerin ortaya çıkmasıyla oluşan çevre kirliliği, canlıların yaşamını ciddi olarak etkilemektedir⁴¹. Çevre kirliliği oluşum biçimlerine göre hava kirliliği, su kirliliği, deniz kirliliği, toprak kirliliği, katı atık kirliliği, nükleer kirlenme ve gürültü kirliliği olarak kategorilere ayrılmakla birlikte ekosistemin bütünlüğü çerçevesinde kirlenmelerin birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir⁴². Örneğin atmosfere karışan hava kirletici emisyonlardan kaynaklanan asit yağmurları toprak veya içme suyuna karışarak kirlenmeye yol açmaktadır⁴³. Doğada yıllarca çözünüp yok olmayan endüstriyel atıklar gitgide birikerek toprağa, suya karışmaya devam etmektedir. Nükleer kirlenme ise bunu da aşarak doğa ve yaşam üzerinde telafisi imkânsız hasarlara neden olabilmektedir. Doğal çevrede görülen yapısal bozulmanın ve kirliliğin her türü sadece insan yaşamı değil biyoçeşitliliğin tamamı üzerinde zararlı sonuçlar doğurur. Her

---

³⁸ Güneş, s: 41.

³⁹ Turgut, s: 8.

⁴⁰ Çevre Kanunu, 2. madde.

⁴¹ Emrah Akyüz, **Çevre Biliminin Abc'si**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2020, s: 51.

⁴² Hasan Ertürk, **Çevre Bilimleri**, Ekin Yayınevi, Dördüncü Baskı, Bursa, 2012, s: 108.

⁴³ Ali İhsan İlhan, Tülay Balta, Gürhan Rasan, "Hava Kirliliği ve Asit Yağmurlarının Çevre ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri", **Meteoroloji Genel Müdürlüğü**, 2010, s: 2.
(<https://mgm.gov.tr/FILES/genel/makale/havakirliligi.pdf>)

yıl en az 14 milyon ton kadarının okyanusa karıştığı belirtilen plastik atık binlerce deniz canlısının kaybına neden olmaktadır⁴⁴. Göl ve akarsulara dökülen ağır metaller oradaki yaşama zarar vermenin yanı sıra tüketim yoluyla insan sağlığını da etkilemektedir⁴⁵.

Sanayileşmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere on kat daha fazla enerji tüketmekte, dünya genelindeki karbondioksit salınımının yaklaşık dörtte üçünü üretmektedir⁴⁶. Hava kirliliği gibi çevre problemleri kuşkusuz gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlarda olduğu gibi gelişmekte olan ülkelere yaşayanların sağlığı üzerinde de zararlı sonuçlar doğurur. Yukarıda bahsedildiği üzere çevre sorunları sınır aşan bir niteliğe sahiptir. Ancak özellikle yoksul kitleler, doğal kaynaklardan en düşük ölçüde faydalanmalarına rağmen, çevre kirliliğinin getirdiği yükten en çok zarar gören grubu teşkil etmektedirler⁴⁷. Aşağıda değinileceği üzere, hava kirliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan iklim değişikliğinden kaynaklı doğa olayları, özellikle kırılgan bölgelerde çok sayıda insanın yaşamına mal olmaktadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (*IPCC*) Raporuna göre 2010-2020 yılları arasında, kırılgan bölgelerde bu nedenlerle gerçekleşen can kaybı sayısı diğer yerlere kıyasla 15 kat fazladır⁴⁸. Yerli halklar için de benzer bir durum söz konusudur. Toprakları ve doğal yaşam alanlarıyla sıkı ilişki içinde bulunan yerli halklar, çevre kirliliği nedeniyle ciddi sağlık problemleri yaşamakta olup yaşam alanlarının elverişsiz hale gelmesi nedeniyle göç etmeleri kültürel kimliklerinin yok olmasına zemin

---

⁴⁴ The International Union for Conservation of Nature (IUCN), Marine Plastic Pollution, Erişim Tarihi: 10/12/2022, (<https://www.iucn.org/resources/issues-brief/marine-plastic-pollution>).

⁴⁵ Çevre kirliliğinin ekosistem üzerindeki etkilerine dair detaylı bilgi için bkz: P. Arne Vesilind vd., **Environmental Pollution and Control**, Butterworth-Heinemann Publishers, 3rd Edition, Stoneham, 1990, s: 34.

⁴⁶ Fatma Zohra Ksentini, **Human rights and the environment : final report**, (UN Economic and Social Council), 6 July 1994, s: 42.

⁴⁷ Selim Kılıç ve Nafiz Tok, "Geleneksel Adalet Anlayışından Çevresel Adalet Anlayışına", **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C:3, S:6, 2014, s: 220.

⁴⁸ Intergovernmental Panel on Climate Change, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, The Summary for Policymakers**, February 2022, s: 12.

hazırlamaktadır⁴⁹. Bu tür olaylar da uluslararası gündemde çevresel adalet tartışmalarının ivme kazanmasına yol açmaktadır.

Günümüzde neredeyse hayatın her alanına dâhil olan teknik gelişmelerle birlikte gündeme gelen diğer bir kirlilik türü de gürültü kirliliğidir. Rahatsız edici ve istenilmeyen fiziksel ve dışsal ses olarak tanımlanan gürültü kirliliğinin yapay, kentsel ve geçici nitelikli olduğu söylenebilir⁵⁰. Son yıllarda özellikle kent merkezlerindeki yaşam şartlarının gürültüyü insan sağlığı ve huzurunu etkileyecek boyutlara ulaştırdığı görülmektedir⁵¹. Gürültü kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki etkileri fiziksel, fizyolojik, psikolojik veya kişinin performansına yönelik olabilmektedir⁵².

1.2.2 İklim Değişikliği

İklim değişikliği günümüzün en dikkat çeken çevresel problemlerinin başında gelmektedir. Yeryüzünün ortalama sıcaklıklarının olağandışı bir biçimde ısınması veya soğuması olarak gözlemlenen bu olay, başka çevresel problemleri de tetikleyerek canlıların yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliği ile mücadele kapsamında yürürlüğe konan 1992 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde yer alan tanıma göre ise iklim değişikliği; *“karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliklerine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişiklik⁵³”* olarak ifade edilmektedir.

---

⁴⁹ Kılıç ve Tok, “Geleneksel Adalet Anlayışından Çevresel Adalet Anlayışına”, s: 224.

⁵⁰ Şafak Kaypak, “Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği ve Hukuksal Politikaya Yansımaları”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı**, 2019, s: 94.

⁵¹ Ertürk, s: 123.

⁵² Kaypak, “Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği ve Hukuksal Politikaya Yansımaları”, s: 96.

⁵³ UN, **United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1992, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

İlk kez 1827 yılında Fransız matematikçi-fizikçi Jean-Baptiste Fourier tarafından atmosferin yansıyan güneş ışınlarını tuttuğu ileri sürülmüş ve 1896'da İsveçli kimyager Svante Arrhenius tarafından da atmosferde artan karbondioksit gazının gezegenin ısısının artmasına neden olabileceği açıklanmıştır⁵⁴. Gerçekten de günümüzde artan sanayileşme, hayvancılık gibi faaliyetler sebebiyle ortaya çıkan gazların dünya atmosferinin bileşiminde değişikliğe neden olduğu bilinmektedir⁵⁵. Özellikle Sanayi Devriminden bu yana atmosferde biriken karbondioksit başta olmak üzere metan ve azot oksit gibi diğer sera gazlarının yerden yansıyan uzun dalgalı ışınları tutmasından dolayı yüzey sıcaklıklarında kaydadeğer bir artış görülmektedir⁵⁶. Buna bağlı olarak da dünya genelinde yağış, nem, rüzgâr, basınç gibi unsurlarda değişimler yaşanmakta; kimi bölgelerde kuraklık görülürken kimi yerlerde beklenmedik sel ve fırtına gibi doğa olayları yaşanmaktadır.

Özellikle son yıllarda iklim değişikliği, biyoçeşitlilik üzerinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Kendi özelliklerine en uygun yaşam şartlarını sunan bölgelerde yaşayan canlı popülasyonu, değişen iklime uyum sağlamakta zorlanmanın yanı sıra insanların tarım faaliyetleri ve kentleşmeleri sebebiyle başka yerlere göç etmekte de zorluklarla karşılaşmaktadır⁵⁷. IUNC Tehdit Altındaki Türler Kırmızı Listesinde yer alan türlerden en az 10.967'sinin doğrudan iklim değişikliğinden etkilendiğini ve nesillerinin tükenme riskinin artmakta olduğunu belirtmektedir⁵⁸. Küresel Mercan Resifi İzleme Ağı'nın (*GCRMN*) raporuna göre 2009-2018 yılları arasında, diğer faktörlerin yanı sıra ortalama deniz yüzey sıcaklıklarının artmasından da olumsuz etkilenen mercan

---

⁵⁴ A. Barrie Pittock, **Climate Change: Turning Up the Heat**, Csiro Publishing, Australia, 2005, s: 245.

⁵⁵ Pittock, s: 8.

⁵⁶ Kemal Öztürk, "Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2002, s: 51.

⁵⁷ Harry Clarke, "Conserving Biodiversity in the Face of Climate Change", **Agenda: A Journal of Policy Analysis and Reform**, Vol: 14, No: 2, 2007, s: 159.

⁵⁸ The International Union for Conservation of Nature (IUCN), Species and Climate Change, 2021, <https://www.iucn.org/resources/issues-brief/species-and-climate-change>, Erişim Tarihi: 20/12/2022.

resiflerinin %14'ü yok olmuştur⁵⁹. Dünya üzerinde biyoçeşitliliğin en yoğun olduğu bölgelerde görülen bu tür sonuçlar tahribatın ve gelecekte daha da artması muhtemel riskin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Şüphesiz insanlar da bu olgudan birçok yönden etkilenmektedir. Hava olaylarında iklim değişikliğinin tetiklediği dengesizlikler afetlere, kuraklık ve kıtlığa, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına neden olarak insanları ciddi sağlık tehditlerine maruz bırakmaktadır⁶⁰. Dünya Sağlık Örgütü (*WHO*) 2030-2050 yılları arasında iklim değişikliğinin neden olduğu yetersiz beslenme, bulaşıcı hastalıklar ve yüksek sıcaklık sebebiyle yılda yaklaşık 250.000 insanın hayatını kaybedebileceğini belirtmektedir⁶¹. Dünya Meteoroloji Örgütü'nün raporuna göre son elli yılda 2 milyondan fazla insan aşırı iklim olayları nedeniyle yaşamını yitirmiştir⁶². Çölleşme ve su kıtlığı gibi sebepler insanların geçim kaynakları üzerinde baskı kurarak onları göç etmeye yöneltmektedir. Yine 2050 yılına kadar yaklaşık 150 milyon insanın göç etmek durumunda kalacağı tahmin edilmektedir⁶³.

1.3 Çevrenin Korunması ve İnsan Hakları İlişkisi

İnsan hakları ile çevresel koruma ilişkisi sağlıklı çevrede yaşama hakkı bağlamında oldukça tartışılan bir konu olagelmıştır. İnsan yaşadığı çevreye ayrılmaz biçimde bağlı olduğundan çevrenin korunması bireylerin her anlamda menfaatinidir. Ancak çevresel koruma ve insan hakları arasındaki ilişkinin mahiyetinin ne olduğu; araçsallık ilişkisinin bulunup bulunmadığı veya tamamen farklı değerleri temsil edip etmedikleri noktasında

---

⁵⁹ David Souter vd, **Status of Coral Reefs of the World: 2020**, The Global Coral Reef Monitoring Network (GCRMN), 2020, s:18, 105.

⁶⁰ C. Carlarne, M.H. Depledge, "Climate Change, Environmental Health and Human Rights", **Encyclopedia of Environmental Health (Second Edition)**, Editor(s): Jerome Nriagu, Elsevier, 2011, s: 655.

⁶¹ World Health Organization, "Climate Change and Health", Erişim Tarihi: 10.12.2022, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>.

⁶² UN News, Global perspective Human stories, "Extreme weather caused two million deaths, cost \$4 trillion over last 50 years", <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136897>, Erişim Tarihi: 25/5/2023.

⁶³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **Report of the OHCHR on the relationship between climate change and human rights**, A/HRC/10/61, 15/1/2009, p: 18.

farklı görüşler ortaya çıkmıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin 2011 yılında yayımladığı bir rapora göre çevresel koruma ve insan hakları ilişkisine yönelik üç temel yaklaşım bulunmaktadır⁶⁴.

İlk yaklaşıma göre çevresel koruma insan haklarının sağlanmasına yönelik sadece bir araç olarak görülmektedir. Çevresel sorunlar yaşam ve sağlık hakkı başta olmak üzere insan haklarının ihlal edilmesi sonucunu doğurabileceğinden sağlıklı bir çevre, insan haklarının etkili şekilde korunabilmesinin yoludur⁶⁵. Çevrenin korunmasına yönelik mekanizmaların yetersiz kalması durumunda; ilgili çevre sorunu bir insan hakkının ihlali sonucunu doğuruyorsa, insan hakları hukuku bağlamında ele alınarak belki de daha etkin şekilde çözülebilecek olması bu yaklaşımın bir avantajı olarak görülebilir. Ancak oldukça insan merkezci bir bakış açısına sahip olan bu görüşün, çevrenin insan dışı unsurlarının değerini göz ardı etmesinden dolayı eksik olduğu görülür⁶⁶. Zira bir çevresel problem insan haklarını ve refahını tehdit ederse çevrenin korunmasının gündeme gelebileceğini ima etmektedir.

İkinci yaklaşım ise insan haklarının çevrenin korunmasını sağlamada önemli bir araçsal işleve sahip olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin usule ilişkin haklardan çevresel bilgilendirme hakkı, katılım hakkı ve başvuru hakkı vasıtasıyla toplum, çevresel konulara dair karar alma süreçlerinde etkin rol oynayabilir ve çevrenin korunmasına yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesi için mücadele edebilir⁶⁷. Buna göre koruduğu değer

---

⁶⁴ United Nations High Commissioner for Human Rights, **Analytical study on the relationship between human rights and the environment**, A/HRC/19/34, 16 December 2011, p:4.

⁶⁵ Michael R. Anderson, "Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview", **Human Rights Approaches to Environmental Protection**, Eds: Alan E. Boyle and Michael R. Anderson, Oxford University Press, 1996, p: 3.

⁶⁶ Dinah Shelton, "Environmental Rights", **Peoples' Rights**, Ed: Philip Alston, Oxford University Press, New York, 2001, p: 187.

⁶⁷ OHCHR, A/HRC/19/34, p: 4.

itibariyle çevreyle ilişkili olabilecek belli insan haklarının kullanımı, aynı zamanda çevrenin korunması amacına hizmet edebilecektir⁶⁸.

Üçüncü yaklaşım ise insan hakları ve çevresel korumanın sürdürülebilir kalkınma konsepti altında bütünleştirilebileceğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre ekonomi, çevre ve sosyal adalete ilişkin toplumsal hedefler birbirine entegre edilmiş bir biçimde ele alınmalıdır⁶⁹. Ancak bu kavramlar her zaman birbiriyle uyum içinde olmazlar. Her biri ayrı hedefe yönelmiş olduğundan tek bir çatı altında bir araya gelmeleri güçtür⁷⁰.

1.4 Çevre Hakkı

1.4.1 Genel Olarak İnsan Hakları

Hollandalı hukukçu Grotius hak kavramını kişilerin bir şeye sahip olmalarının veya yapmalarının hukuk düzenince mümkün kılındığı ahlaki niteliğe sahip bir yetki olarak ifade etmiştir⁷¹.

Hohfeld ise dört nosyon üzerinden hak açıklaması yapmıştır⁷². Onun düşüncesine göre hak kavramı, talep, ayrıcalık, yetki veya dokunulmazlık sağlayan her türlü yasal avantajı belirtmektedir⁷³.

Bir başka tanıma göre hak, toplumsal bir çerçevede hukukun, kişilere korunmaya değer çıkarlarını koruyabilmeleri için tanıdığı yetkidir⁷⁴. Diğer bir deyişle, bir şeyi yapmak veya başkalarından belli bir davranışta bulunmalarını isteme yetkisidir⁷⁵. Henry Shue'ye göre hak, "*haklı bir istemin ussal temeli*"ni ifade eder. İnsan bir hakka sahipse onun özünden

---

⁶⁸ Shelton, "Environmental Rights", p: 187.

⁶⁹ OHCHR, A/HRC/19/34, p: 4.

⁷⁰ Anderson, "Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview", p: 3-4.

⁷¹ William A. Edmundson, **An Introduction to Rights**, Cambridge University Press, 2004, s: 18.

⁷² Edmundson, s: 89-90.

⁷³ W. N. Hohfeld, "Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning", **The Yale Law Journal**, Vol. 26, No. 8, Jun., 1917, s. 717.

⁷⁴ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s: 394.

⁷⁵ Adnan Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s: 49.

faaydalanabilmek için toplum düzenince bunun güvence altına alınmasını isteyebilir. Bir hakkın yerine getirilmesinin koşulu, insanların bu haktan faydalanmalarını sağlayacak düzenlemelerin yapılmasıdır⁷⁶. Öte yandan, hak kavramı birçok anlamda kullanılmakta olup tanımlarda kastedilen hukuki haktır. Bir Őey üzerinde gerekçesi bulunan bir iddia veya talebi ifade eden hak, hukuki veya ahlaki nitelikli olabilir. Hukuki haklar, pozitif hukuk düzenince güvenceye bağlanmış haklar olup siyasi otorite tarafından zorla yerine getirilebilmesi mümkünken; ahlaki hakların gücü sadece ahlaki temelinin gücü ile sınırlıdır⁷⁷. Doğal haklar ve insan haklarının ahlaki haklar kapsamında olduğu kabul edilmekle birlikte, ahlaki hakların doğal hak ve insan haklarına nazaran daha geniş kapsamlı olduğu sylenebilir⁷⁸. Yani özünde ahlaki nitelik taşıyan her talebin insan hakkı olduğu söylenemez. Ancak hakların özel biri türü olan insan haklarının her biri ahlaki iddia veya taleptir⁷⁹. Bu nedenle her zaman geçerli olan insan haklarının “olması gereken” özellikleri taşıdığı kabul edilir ve mevcut hukuk düzenince tanınıp güvence altına alınmamıő olması onların değerini azaltmaz⁸⁰. Zira insan hakları pozitif hukuka tanınmadan önce de mevcuttur; hukuk düzeni sadece var olan hakları tanıyarak güvence altına alır⁸¹.

İnsan hakları, kişinin sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu haklardır⁸². İnsanın, onu diğer varlıklardan ayıran bir değer ve onura sahip olması sebebiyle bu değeri tanıma ve

---

⁷⁶ Henry Shue, “Temel Hakların Evrenselliği”, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009, s: 40, 44.

⁷⁷ Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Güncellenmiő 5. Baskı, Ankara, 2017, s: 33.

⁷⁸ Mustafa Tren Yücel, **Hukuk Felsefesi**, Türkiye Adalet Akademisi, Birinci Baskı, Ankara, 2014, s: 142.

⁷⁹ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Hukuk Yayınları, Ankara, 2019, s: 25.

⁸⁰ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, A.. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:17, Ankara, 1995, s: 3.

⁸¹ Peter Jones, Rights, St Martin’s Press, New York, 1994, s: 82, Aktaran: Erdoğan, s: 26.

⁸² Jack Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, ev: M. Erdoğan ve L. Korkut, Yetkin Yayınları, 1995, s: 19.

koruma gerekliliği söz konusudur⁸³. Bu gereklilik istemi de insan haklarını oluřturmaktadır⁸⁴. İnsan haklarını diğer haklardan farklı kılan ve ona evrensel olma vasfını veren niteliğinin buradan kaynaklandığı söylenebilir. Zira tüm insanlar her türlü talepten önce gelen bu haklara sahiptirler⁸⁵.

İnsan hakları, birey ve devlet ilişkilerinin belirleyicisi olup dünya üzerinde barış ve adalete temel teşkil eden kurallar bütünüdür⁸⁶. Geçmişte insan haklarının kaynağını ve devletle arasındaki ilişkinin mahiyetini ele alan kimi teoriler ortaya atılmıştır. 17 nci ve 18 inci yüzyıllar arasında tabii hukuk ekolünden doğan tabiat hali ve sosyal sözleşme hipotezleri ile bu ilişki açıklanmaya çalıřılmıřtır⁸⁷. Gözler'in aktarımına göre, insanlar bir devlet otoritesi bulunmaksızın tabiat halinde yaşarken dahi doğuştan bazı haklara sahiptir. Ancak insanlar zamanla kendi rızalarıyla aralarında bir sözleşme yapmak suretiyle tabiat halini bırakır; bazı haklarını devrederek devlet kurumunu ortaya çıkarırlar. Burada önemli olan nokta şudur; insanların doğuştan sahip olduğu haklar onlara devlet tarafından bahşedilmiş değildir. Bu nedenle devlet, kendisinden önce var olan bu haklara saygılı olmalıdır⁸⁸. Ancak 18 inci yüzyılın sonlarına doğru bu teori, sözleşme ve hak kavramlarının toplum yaşamının bir ürünü olduğu gerçeği nedeniyle rasyonel düşünce tarafından reddedilmiş ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle ferdiyetçi doktrin ortaya çıkmıřtır⁸⁹. İnsan haklarını temellendirmek için merkeze “*insan cevherini*” koyan bu yaklaşıma göre devletin varlık nedeni, her bir ferdin maddi ve manevi varlığını serbestçe geliştirebileceği bir ortam tesis etmek için gerekeni yapmaktır⁹⁰.

---

⁸³ İoanna Kuçuradı, “Felsefe ve İnsan Hakları”, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009, s: 73.

⁸⁴ Kuçuradı, “Felsefe ve İnsan Hakları”, s: 74.

⁸⁵ Erdoğan, s: 59.

⁸⁶ Akıllıoğlu, s: 20.

⁸⁷ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2020, s: 499.

⁸⁸ Gözler, s: 499.

⁸⁹ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993, s: 38-39.

⁹⁰ Kapani, s: 39-40.

Devlet ve insan hakları kavramları arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır; devlet iktidarının sınırı insan haklarının kapsam ve sınırına göre belirlenmektedir⁹¹. İnsan hakları, siyasi iktidar ve onun faaliyetleri için bir çeşit meşruluk göstergesidir⁹². Bireylerle ilişkisi haklar dengesine dayanan modern devlet, bireye insan onuruna uygun bir yaşam sunmakla yükümlüdür⁹³. Bu kapsamda düzenlenen insan hakları normları ve uluslararası belgeleri, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin araçlarıdır⁹⁴.

İnsan haklarının, diğer haklardan farklı olarak “temel nitelikli haklar” oldukları söylenebilir. Ancak insan haklarının temel teşkil eden haklar olmasıyla “temel haklar” kavramı birbiriyle karıştırılmamalıdır. İnsan haklarının temel niteliği onların ahlaki hiyerarşinin en üst seviyesinde olduklarını gösterirken; “temel haklar” anayasa tarafından tanınarak güvenceye bağlanmış hakları belirtir⁹⁵. Bir diğer önemli konu, hak ve özgürlük kavramları arasındaki bağlantıdır. Özgürlük her insana tanınmış bir haktır; özgür olmak da herkese karşı ileri sürülebilen haklara sahip olmak demektir⁹⁶. Özgürlük insanın özü olduğundan, felsefi açıdan insan haklarını belirleyen bir kavramdır⁹⁷. Zira hiçbir kısıtlama ve dış etkene bağlı olmaksızın insanın düşünmesi, davranması ve karar verebilmesini ifade eden bu durum doğrudan insanın kendi benliğinden doğmaktadır⁹⁸. İnsanın maddi ve manevi varlığını geliştirmesi ancak özgürlük ortamının sağlanmasına bağlıdır. Hak ise bu doğrultuda özgürlüklerin ifade edilişi ve gerçekleşmesine yönelik bir araçtır. Yani hak,

---

⁹¹ Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, Astana Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2020, s: 91.

⁹² Donnelly, s: 25.

⁹³ Çeçen, s: 96.

⁹⁴ Harun Tepe, “İnsan Hakları ve Evrensellik Tartışması”, **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, Ed: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayın No: 371, 2013, s: 9.

⁹⁵ Kalabalık, s: 46-47; Akıllıoğlu, s: 19.

⁹⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku I: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s: 13.

⁹⁷ Akıllıoğlu, s: 11.

⁹⁸ Kalabalık, s: 42.

özgürlüklerin yerine getirilmesini sağlamaya yönelik olarak hukukun kişilere tanıdığı yasal yetkidir⁹⁹.

İnsan haklarının gelişim seyri incelendiğinde tarihteki bazı önemli olayların ardından ilan olunan ferman ve bildirimlerin önemli dönüm noktaları olarak kabul edildiği görülür. Özellikle 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 Fransız Devrimi'nin ardından ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin önemi büyüktür. Ancak insan hakları konusu özellikle II. Dünya Savaşından sonra uluslararası boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra tüm insanlığın sahip olduğu insan haklarının küresel boyutta tanınması ve korunması için çok sayıda bildiri, sözleşme ve protokoller hazırlanmıştır. Böylelikle insan hakları kavramının kapsamı, içine dâhil olan yeni haklarla birlikte büyümeye başlamıştır¹⁰⁰. Zira insan hakları, durağan bir kavram olmayıp toplum yaşamındaki gelişmelerle birlikte ilerleyen ve her zaman insanlara en yüksek hak düzeyini sağlamayı hedefleyen bir düşünsel boyuta sahiptir¹⁰¹.

1.4.2 Çevre Hakkının Ortaya Çıkışı

İnsan hakları kavramının, modern anlamda ele alınışından bu yana sürekli genişlediği ve yeni hak kategorilerini gündeme getirdiği görülmektedir. Kapsam genişleyip karmaşıklaştıkça sistemli bir şekilde incelenebilmesini teminen bu haklara ilişkin bazı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri Karel Vasak'ın hakların ortaya çıktığı tarihsel süreci temel alan kuşaklara göre yaptığı tasniftir. Vasak, bireyin sahip olduğu kişisel ve siyasal hakları birinci kuşak; ekonomik, sosyal ve kültürel hakları

---

⁹⁹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku I: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, s: 13-14.

¹⁰⁰ Rona Aybay, **İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s: 61-62.

¹⁰¹ Çeçen, s: 50-51.

ikinci kuşak olarak tasnif etmiş olup bir de dayanışma hakları şeklinde ifade ettiği üçüncü kuşak hakların ortaya çıktığını belirtmiştir¹⁰².

İnsan hakları kavramının modern ve sistemli bir şekilde ortaya çıkış süreci incelendiğinde, dönemin toplumsal dinamiklerinin kilit bir rol oynadığı görülür. Bireyin edindiği ilk haklar demetini ihtiva eden kişi hakları ve siyasal haklar, 17nci ve 18 inci yüzyılda yaşanan özgürlük ve eşitlik mücadelesinin bir ürünüdür¹⁰³. Bireyci bir nitelik taşıyan bu hakların ana eksenini, bireysel özgürlüğün sağlanması ve devlete karşı güvence altına alınmasıdır¹⁰⁴. Bir başka deyişle, devlete, bireylerin hiçbir şekilde müdahale edilemeyecek kişisel alanına dokunmama yükümlülüğü yüklenmektedir. Ancak ilerleyen zamanda, devletin sadece müdahale etmeme yükümlüğünü yerine getirmesinin insan hakları bağlamında yetersiz kaldığı görülmüştür. Özellikle 18inci yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşmenin getirdiği yeni yaşam şartlarının işçilerin sömürülmesine ve toplumsal eşitsizliklerin artmasına zemin hazırlaması, sosyal ve ekonomik haklar olarak isimlendirilmiş yeni bir haklar demetini gündeme getirmiştir¹⁰⁵. Devletin harekete geçmesine yönelik talep içeren bu haklar, kişisel ve siyasal haklarla tamamlanarak çeşitli ulusal ve uluslararası belgelerde yer almaya başlamıştır¹⁰⁶.

Vasak, ilk kez kendisinin ortaya attığı dayanışma haklarının bireyin insana yaraşır bir yaşam sürmesi için elzem olduğunu belirtmiştir. Birinci kuşak haklar, bireye devletin veya üçüncü kişilerin hukuka aykırı müdahalelerine karşı koruma sağlarken, ikinci kuşak haklar devlete olumlu edim yükleyerek bireyin yararına olacak sosyal ve ekonomik

---

¹⁰² Karel Vasak, “A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights”, **The UNESCO Courier**, November 1977, s: 29.

¹⁰³ Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s: 33-34.

¹⁰⁴ Can Hamamcı, “Üçüncü Kuşak İnsan Hakları”, **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, Ed: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayın No: 371, 2013, s: 49.

¹⁰⁵ Carl Wellman, “Solidarity, the Individual and Human Rights”, **Human Rights Quarterly**, Johns Hopkins University Press, Vol:22, No:3, 2000, s: 640.

¹⁰⁶ Algan, s: 32.

şartları sağlamasını amaçlamaktadır. Ancak bireylerin toplum yaşamına katılmaksızın insani potansiyellerini gerçekleştiremeyeceği dikkate alındığında dayanışma haklarının da özgürlük ve eşitlik kadar önemli olduğu görülmektedir¹⁰⁷. Barış hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, kalkınma hakkı ve insanlığın ortak mirasından faydalanma hakkı üçüncü kuşak haklar arasında gösterilmekte olup kolektif çıkarların korunması amacını öne çıkardıklarından hem bireylere hem de toplulukların tamamına aittir¹⁰⁸. Kolektif nitelikli bu hakların gerçekleşmesi toplulukların dayanışma içinde olmasına bağlıdır. Özellikle günümüzde tüm halkların küresel düzeyde birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olduğu düşünüldüğünde, bu hakların sağlanması tek bir devletin çabasıyla gerçekleştirilemeyip uluslararası düzeyde işbirliğini gerektirdiği görülür¹⁰⁹. Güncel gelişmeler ve olaylar da hakların ihlal edilme olasılığını artırabilmektedir. Bilimsel gelişmeler çevre hakkı gibi bir dayanışma hakkının uygulanabilirliğini kolaylaştırabilirken; ekonomik ve sosyal olaylar bu hakkın zarar görmesine neden olabilmektedir¹¹⁰.

Dayanışma hakları, insan onurunun korunmasını güvence altına alarak sürekli daha da ilerleme amacı gütmektedir. Bu haklar uluslararası düzenlemelerin değişen sosyal ve ekonomik koşullara etkili biçimde karşılık vererek gelişmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır¹¹¹.

Üçüncü kuşak insan hakları içinde yer alan çevre hakkının gelişim seyri incelendiğinde, tıpkı önceki kuşak haklarında olduğu gibi kendisini gündeme getiren koşullardan bağımsız olmadığı görülür. Çevre sorunları başlığı altında değinildiği üzere, çevre

---

¹⁰⁷ Wellman, "Solidarity, the Individual and Human Rights", s: 642.

¹⁰⁸ Hamamcı, "Üçüncü Kuşak İnsan Hakları", s: 55-56.

¹⁰⁹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku I: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, s: 42.; Aybay, s: 68.

¹¹⁰ İmam Bakır Kanlı, İsmail Tarık Küpeli, "Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 21, S: 2, Yıl: 2021, s: 424.

¹¹¹ E. Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları No: 249, Ankara, 1993, s: 43.

sorunlarının artması ve yüzbinlerce insanı doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmesi, çevre hakkının bir insan hakkı olduğuna ilişkin bilincin hızla gelişmesine yol açmıştır.

20 nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, insanlığın geleceğini ve gezegenin tamamını tehdit eden bu problemlerin çözümüne dair atılan adımlar başlangıçta sektörel düzeyde hazırlanan anlaşmalarla sınırlı kalmış; ancak geleneksel araçların yetersizliğinin anlaşılmasıyla çözüm arayışı küresel bir boyut kazanmıştır. Böylece uluslararası çevre hukukundan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının sağlanması amacına da yönelen bir geçiş görülmüştür¹¹². Bu yolda en önemli aşamalardan biri 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm’de gerçekleştirilen “İnsan Çevresi Konferansı” olmuştur. Konferansta ileri sürülen öneriler doğrultusunda çevrenin korunmasına dair çeşitli plan, program ve konferanslar yapılmasının önünü açılmıştır. Öte yandan, ilk kez bu konferansta çevre ve insan hakları arasında bağ kurulmuş; sağlıklı bir çevrenin insan haklarına sahip olma hususunda elzem bir koşul olduğu belirtilmiştir¹¹³. Bu gelişmenin ardından insan hakları ve çevre ilişkisini vurgulayan çok sayıda toplantı gerçekleştirilerek çeşitli sözleşme ve raporlar hazırlanmış olmakla birlikte bunların incelemesi 2. bölümde detaylı olarak yapılacaktır.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin hak olarak anayasalarda yer almaya başlaması ve düzenleme biçimi ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Kimi anayasalar sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı bir hak olarak ele almakla birlikte, aynı zamanda hem devlete hem de bireylere çevreyi koruma ödevini yükler. Kimi devletlerde ise bu, anayasal bir hak olarak ele alınmayıp yaşam ve sağlık hakkının kapsamı içinde yorumlanmaktadır¹¹⁴.

---

¹¹² Ksentini, s: 8.

¹¹³ Özdek, 72.

¹¹⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu ve Nihan Yancı Özalp, **Çevre Hakkı**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2021, s: 50.

1.4.3 Çevre Hakkının Konusu

Bir hakkın özü veya konusu, o hak neyin hakkıysa odur; başka bir deyişle bireyin bir hakka sahip olması, o hakkın özüne sahip olduğu ve ondan yararlanabileceği anlamına gelmektedir¹¹⁵. Buna göre çevre hakkının konusu da şüphesiz çevredir. Çevre kavramı ise ilk başlık altında bahsedildiği üzere, en genel ifadeyle canlıların yaşamına ve gelişmesine etkide bulunabilecek her türlü dış faktörün belli bir zaman dilimindeki toplamıdır. Ancak kavrama bu denli geniş bir perspektifle bakılması, çevre hakkının konusunu oluşturan çevreye dair kapsam tartışmalarının doğmasına neden olabilecektir. Bu sebeple Hamamcı, çevreyi daha somut bir şekilde ele almış; hava, su, toprak gibi doğal öğelerle birlikte çevrenin insan eliyle oluşturulmuş öğelerini de sayarak bunların bir bütün halinde insanın yaşam çevresini teşkil ettiğini belirtmiştir¹¹⁶. İnsanın bu yaşam çevresi üzerinde; yani hakkın konusu üzerinde gerçekleşen herhangi bir bozulma çevre hakkının ihlal edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Kaboğlu'nun görüşüne göre ise, yaşamın kendisi ve biyosferi oluşturan elementlerin tamamı çevre hakkının konusunu oluşturmaktadır. Öte yandan anılan değerler aynı zamanda çevre hukukunun da konusuna girmektedir. Zira bu hukuk dalının temel amacı sağlıklı ve dengeli bir yaşam çevresinin tesis edilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri yapmaktır¹¹⁷. Çevre hakkı, çevresel değerlerin zarar görmesini ve bozulmasını önlemeyi, mevcut bozulmaları gidermeyi ve çevreyi iyileştirip geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çevre kirliliği, iklim değişikliği, çölleşme, çarpık kentleşme gibi sorunlar çevre hukukunun yanı sıra çevre hakkının konusu ve amacıyla da yakından ilgilidir.

---

¹¹⁵ Shue, "Temel Hakların Evrenselliği",s: 43.

¹¹⁶ Can Hamamcı, "Çevre ve Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan**, AÜSBF Yayınları No: 528, Ankara, 1983, s: 244.

¹¹⁷ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 91.

Çevre hakkının yerine getirilmesinde iki temel fonksiyon göze çarpmaktadır. Hakkın negatif içeriğine işaret eden yapmama, yani koruma fonksiyonu hakkın konusunu teşkil eden unsurlara zarar vermeme yükümlülüğü yüklemektedir. Diğer fonksiyon ise, çevrenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik bir talep doğuran pozitif içerikli fonksiyondur¹¹⁸. Örneğin, zararlı atıkların doğaya bırakılarak çevrenin korunmasına dair yükümlülüğün yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkan zarar çevre hakkının ihlalidir. Öte yandan çevre hakkının yerine getirilmesinde birey ve toplulukların katılımının sağlanması da oldukça önemli bir husustur. Tüm bunlar dikkate alındığında bu hakkın, hem koruyucu nitelikli hak, hem isteme hakkı hem de katılma hakkı kategorilerinin özelliklerini taşıdığı söylenebilmekte beraber bunlardan sadece birine indirgenebilmesi mümkün değildir. Zira çevre hakkı, tüm bu özelliklerin dayanışma anlayışıyla bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır¹¹⁹. Bu hakkı diğer haklardan farklılaştıran bir diğer özellik de hak ve ödev kavramlarının iç içe geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aşağıda ele alınacağı üzere, hakkın yararlanıcıları ve yükümlüleri kesişmekte olup aynı anda hem hak hem de ödev sahibi olabilmektedir¹²⁰.

1.4.4 Çevre Hakkının Özneleri

Hakkın öznesi ifadesinden o hakkın sahibi, kullanıcısı veya yararlanıcısı anlaşılmaktadır¹²¹. Çevre hakkının özneleri de hakkın yerine getirilmesini talep edebilecek yararlanıcıları ifade etmektedir. Bunları bireyler, topluluklar, gelecek kuşaklar ve devlet olarak dört gruba ayırmak mümkündür¹²².

Bireylerin içlerinde yaşadıkları çevre bozulur ve yaşama elverişsiz hale gelirse, sağlık, gelişim ve insan onuruna uygun yaşam sürme anlamında insan üzerinde doğrudan veya

---

¹¹⁸ Özdek, s: 104-105.

¹¹⁹ Özdek, s: 100.

¹²⁰ Keleş/Ertan, s: 83.

¹²¹ Gözler, s: 527.

¹²² Özdek, s: 107; Keleş/Ertan, s: 83.

dolaylı sonuçlar ortaya çıkar¹²³. Bu sonuçlar da bireyin sırf insan olmasından ötürü sahip olduğu insan haklarından biri olan çevre hakkının ihlali anlamına gelir. Dolayısıyla bireyler bu hakkın en temel yararlanıcılarından biridir.

Çevre hakkı, özünde kolektif çıkarların korunması amacını taşıdığından bireylerin yanı sıra topluluklar da bu hakkın öznesi olabilir. Dengeli ve bozulmamış bir çevrenin sağlanmasında, toplulukların da çıkarı bulunmaktadır. Bu topluluklardan özel veya kamusal tüzelkişiler çevrenin korunması veya çevre hakkını ihlal eden durumun ortadan kaldırılması için kurumsal girişimlerde bulunabilir veya davaya taraf olabilirler¹²⁴. Çevrenin korunmasına yönelik bu tür örgütlenmeler sayesinde, hakkın yerine getirilmesi talebi daha etkin şekilde iletilmektedir.

Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, sadece mekân olarak değil, zaman bağlamında da insanlar arasındaki dayanışmayı ön plana çıkarmaktadır¹²⁵. “Çevre Sorunları” başlığı altında bahsedildiği üzere çevresel sorunlar, küresel çapta istenmeyen sonuçlar doğurarak hak ihlallerini gündeme getirebilmektedir. Öte yandan günümüzde çevresel tahribatın geri dönülemez boyutlara varması mevcut dünya nüfusunun yanı sıra gelecek kuşakların da haklarına ilişkin endişelerin doğmasına neden olmuştur. İnsan toplumu gelecek kuşağın da refah ve esenliğini korumayı amaçlamalıdır¹²⁶. Gelecek nesil de en az günümüz insanları kadar sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı talep edebilecektir. Bunun için yeryüzünün ekolojik işleyişi ve çevresel koşulları insan yaşamına en uygun şekilde gelecek kuşağa miras bırakılmalıdır. Henüz doğmamış bireylerin bu hakkın yararlanıcıları arasında ele almak geleneksel haklardan farklı ve alışılmadık olsa da bu

---

¹²³ Carlarne and Depledge, “Climate Change, Environmental Health and Human Rights”, s: 654.

¹²⁴ Keleş/Ertan, s: 84-85.

¹²⁵ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 88.

¹²⁶ Edith Brown Weiss, “Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment”, **American Journal of International Law**, January 1990, Vol: 84, No: 1, p: 200.

durum hakkın dayanışma hakkı olma niteliğini vurgulamaktadır¹²⁷. Öte yandan Özdek'in şu aktarımına da dikkat edilmelidir. Henüz tam ve sağ doğmamış bireyleri kapsayan gelecek kuşaklara bu hakkın sağlanmasına yönelik ödev hukuki olmaktan ziyade ahlaki açıdan bir önem taşımaktadır. Zira hukuki anlamda hak sahibi olmanın koşulu hayatta olmaktır. Ancak gelecek kuşağa yaşama elverişli bir çevre bırakma ödevini sadece ahlaki ilkeler gereği değil, hukuki yükümlülükleri de kapsayacak şekilde genişletmek bir dayanışma hakkı olan bu hakkın ruhuna uygun düşmektedir¹²⁸.

Son olarak devlet de hakkın yararlanıcısı olarak ele alınabilir. İnsan haklarının tarihsel gelişimi ve niteliği göz önüne alındığında devleti bir insan hakkının yararlanıcısı olarak değerlendirmenin alışılmadık olduğu söylenebilir. Ancak çevre hakkının kolektif niteliği gereği devletler toplu olarak vatandaşları için bu hakkın yararlanıcısı bağlamında değerlendirilmektedir¹²⁹. Günümüzde kimi çevre sorunları, devletlerin ulusal sınırlarını aştığı için bu sorunların çözümü ancak uluslararası hukuk yapısı ve kuralları çerçevesinde mümkün olmaktadır¹³⁰. Bu durumda devletler, vatandaşlarının sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarının tesisi için uluslararası bağlamda çevre hakkını ileri sürebilmektedirler.

1.4.5 Çevre Hakkının Yükümlüleri

Bir hakkın yükümlüsü, başka bir deyişle borçlusu, o hak kime yükümlülük getirmekte ise odur¹³¹. Yükümlü hakkın doğurduğu yapma veya yapmama ödevinin yüklendiği muhataptır. Çevre hakkı özelinde ise hakkın öznelere yani yararlanıcıları -gelecek kuşaklar hariç olmak üzere- aynı zamanda hakkın yükümlüleridir¹³². Bunlar hak ve ödev

---

¹²⁷ Güneş, s: 154; Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 88.

¹²⁸ Özdek, s: 110.

¹²⁹ Keleş/Ertan, s: 87.

¹³⁰ Hüseyin Pazarıcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan**, AÜSBF Yayınları No: 528, Ankara, 1983, s: 203.

¹³¹ Gözler, s: 532.

¹³² Keleş/Ertan, s: 88.

anlamında birbirleriyle iç içe geçmiştir. Nitekim çoğu anayasa da bireylere bu hakkı tanıırken aynı zamanda çevreyi koruma yükümlülüğünü yüklemektedir.

Bireyler çevre hakkının en temel öznesi olmakla birlikte hakkın yerine getirilmesi için yükümlülüklerle de sahiptir. Çevre hakkının ihlali sonucunu doğuran çevre sorunlarının kökenine inildiğinde karşımıza insan faaliyetleri çıkmaktadır. Günümüzde insanların üretim ve tüketim alışkanlıkları çevre sorunlarının boyutlarını belirlemektedir. Bu nedenle bireylere yüklenen ödev, bu hakkın gerçekleşmesi ve korunması için büyük öneme sahiptir. Çevre kirliliği başta olmak üzere çevreyi bozucu davranışlardan kaçınmak ve devlet tarafından çevrenin korunması ve geliştirilmesi kaygısıyla getirilmiş sınırlamalara uymak bireyin bu kapsamdaki ödevleri arasında sayılabilir¹³³. Ancak Turgut'a göre çevre hakkının yerine getirilmesine ilişkin ödevler sadece pasif karakterli yükümlülüklerden ibaret değildir. Bireyler gerek tek başlarına gerekse topluluklar vasıtasıyla çevreyi tahrip edebilecek plan ve faaliyetlere karşı aktif bir rol üstlenmelidir¹³⁴. Bireylere bir çeşit harekete geçme ödevi yükleyen bu durum, onları edilgen konumundan çıkararak çevreyi koruma mücadelesine ortak etmektedir¹³⁵.

Bireylerin yükümlülüklerine dair bahsedilen hususlar topluluklar için de geçerlidir. Çevre hakkının her şeyden önce bir dayanışma hakkı olması onun katılım ögesini daha da ön plana çıkarır. Çevre bozucu eylemlere karşı bireylerin tek başlarına mücadele etmelerindenense toplu olarak harekete geçmeleri daha etkili sonuç doğurur ve çevreye duyarlı bir kamuoyu oluşmasına zemin hazırlayabilir. Sağlıklı bir çevrenin sağlanmasında herkesin menfaati bulunur ve bunun gerçekleştirilmesinde hukuki olsun veya olmasın tüm toplulukların sorumluluğu bulunmaktadır¹³⁶.

---

¹³³ Turgut, s: 77.

¹³⁴ Turgut, s: 78.

¹³⁵ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 117.

¹³⁶ Keleş/Ertan, s: 90.

Bir insan hakkı olan çevre hakkının en tabii yükümlüsü kuşkusuz devlettir. Günümüzde çevre sorunlarının boyutu devletin dahli olmaksızın çevre hakkının yerine getirilmesini olanaksız kılmaktadır. Buna göre devlet kendi vatandaşı olmayanlar da dâhil olmak üzere herkesin çevre hakkını korumakla yükümlüdür. Ancak devlet de neticede çevreyi kullanan bir aktör olduğundan koruma ile birlikte kirletmeme ve bozmama yükümlülüğü altındadır¹³⁷. Bir diğer yükümlülüğü ise bireylere, çevreyi korumaları ve çevre hakkının gereğini ileri sürebilmeleri için gerekli imkânları sunmaktır¹³⁸. Bu bağlamda bireylerin çevresel konulara ilişkin bilgi edinmeleri ve karar süreçlerine katılım yollarının kapalı olması çevre hakkının ihlalini gündeme getirecektir. Günümüzde çoğu anayasada sağlıklı çevrede yaşama hakkının tesisi için devlete açıkça ödev yüklenmiştir. Öte yandan bu konu -özellikle son yıllarda giderek artan bir şekilde- uluslararası toplumun da gündemine oturmaktadır. Bildiriler, raporlar, sözleşmeler veya kararlar aracılığıyla devletin bu hakka ilişkin yükümlülükleri somutlaştırılmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi 2018 yılında yayımladığı raporda çevre ve insan hakları arasındaki bağı vurgulayarak devletin yükümlülüklerine dair çerçeve ilkeler belirlemiştir¹³⁹. Buna göre devlet güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanma noktasında ortaya çıkabilecek ayrımcılıkları önlemelidir. Öte yandan çevresel bozulmaya karşı en kırılgan olan grupların haklarını korumak için ilave tedbir almalıdır. Raporda bireylere çevresel konularda eğitim verilerek bilinç kazandırılması, katılım, bilgi edinme ve etkili başvuru imkânlarının sağlanması da ilkeler arasında sayılmıştır¹⁴⁰.

---

¹³⁷ Özdek, s: 114.

¹³⁸ Turgut, s: 80.

¹³⁹ John H. Knox, **Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/37/59**, (United Nations Human Rights Council), 24 January 2018, p: 7.

¹⁴⁰Knox, **A/HRC/37/59**, p: 10-13.

1.4.6 Çevre Hakkının Diğer İnsan Haklarıyla İlişkisi

Çevre hakkı, günümüzde uluslararası arenada da kabul gördüğü üzere, insan onuruna uygun yaşam sürmenin elzem bir koşuludur. İnsan yaşadığı çevreden bağımsız düşünülmemeyeceğine göre, bu çevrenin ortaya koyduğu şartlar, bireyin yaşamının neredeyse her alanını etkiler. İnsanın sağlığından, yaşam tarzına; yaptığı seçimlerden ve refah düzeyine kadar geniş bir yelpaze bireyin yaşadığı çevreden izler taşır. Dolayısıyla temel konusu insanın yaşam çevresi olan çevre hakkının, insanın özüne ilişkin olan diğer haklarla bağlantısız olması mümkün değildir.

Yaşam hakkı bireyin sahip olduğu en temel nitelikli haktır¹⁴¹; çünkü bireyin yaşamı güvence altına alındığı müddetçe tanınan diğer haklar bir anlam ifade eder. Çevresel sorunlar günümüzde yüzbinlerce insanın hayatını doğrudan tehdit etmekte ve can kayıplarına neden olmaktadır. Dolayısıyla insan yaşamına uygun, sağlıklı ve güvenli bir çevrenin, yaşam hakkının etkili şekilde temin edilmesine yönelik temel bir şart olduğu söylenebilir. Yaşam hakkı ile çevre hakkı ilişkisini ele alan bir görüş çevre hakkını, hem hakkın daha sağlam temellendirilebilmesinden hem de çevre hakkının neticede insan yaşamının sürekliliğini sağlamaya yönelik bir hak olmasından bahisle, yaşam hakkının bir uzantısı olarak kabul etmenin uygun olacağını ileri sürmüştür¹⁴². Ancak aralarında sıkı ilişki bulunmasına ve çevre hakkı şüphesiz ki yaşam hakkının korunmasına hizmet etmesine rağmen, aralarında temel amaç farkı bulunmaktadır; çevre hakkının amacı doğrudan sadece insanın yaşamının korunması değil, çevrenin korunması, iyileştirilmesi suretiyle yaşama uygun ve elverişli hale getirilmesidir¹⁴³. Özdek'in belirtimine göre iki hak, aralarında kuşak ve nitelik farkı bulunduğundan birbirlerinin bir unsuru olmayıp,

---

¹⁴¹ Erdoğan, s: 180.

¹⁴² Mehmet Semih Gemalmaz, "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi", **Journal of Istanbul University Law Faculty**, Yıl: 1987, Cilt: 52, Sayı: 1-4, Yayımlanma Tarihi: Temmuz 2011, s: 240.

¹⁴³ Özdek, s: 95.

daha çok tamamlayıcılık ilişkisi içindedirler; sağlıklı ve dengeli bir çevre tesis edilmesini amaçlayan çevre hakkı olmaksızın yaşam hakkı tam olarak sağlanamayacağı gibi yaşam hakkı olmaksızın da çevre hakkının tanınması anlamlı olmayacaktır¹⁴⁴.

Benzer bir durum bu hakkın, sağlık hakkı, barınma hakkı gibi sosyal içerikli haklarla ilişkisi açısından da geçerlidir. Çevre hakkı ilk zamanlarda daha çok sağlık hakkının içerisinde düşünülmüş¹⁴⁵, gündeme gelen bu hakların tek çatı altında ele alınmasının insan haklarının bütüncüllüğü açısından uygun olacağını ileri sürenler olmuştur. Ancak kişisel haklar, dayanışma haklarından nasıl farklıysa; sosyal ve ekonomik haklar da dayanışma haklarından oldukça farklı yerde durmaktadır¹⁴⁶. Bu hakların korumaya çalıştıkları değer itibarıyla kesişmeleri veya birinin yerine getirilmesinin diğerlerinin gerçekleşmesine zemin hazırlaması mümkündür. Öte yandan aralarında birbirlerinin devamı ya da unsuru olarak ele alınmalarına engel teşkil eden nitelik farkları bulunduğu dikkat edilmelidir. Kuşkusuz insan haklarının her biri insan onuruna uygun bir yaşamın tesis edilmesine hizmet eder. Sağlıklı çevrede yaşama hakkının koruduğu değer olan çevrenin, insanların sahip olduğu diğer haklar üzerinde doğrudan veya dolaylı sonuçları olduğu muhakkaktır. Birleşmiş Milletler, iklim değişikliği başta olmak üzere çevresel bozulmanın yaşam, sağlık, barınma, beslenme, su hakkı gibi hakların ihlali anlamına gelen sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadır¹⁴⁷. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 11 inci maddesinde herkesin açlıktan kurtulma hakkına sahip olduğu belirtilerek devlete, bireylerin elverişli bir yaşam düzeyine sahip olmaları bağlamında

---

¹⁴⁴ Özdek, s: 96.

¹⁴⁵ Gemalmaz, “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, s: 240.

¹⁴⁶ Tolga Şirin, “Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2010, C: 16, Sayı:3-4, s: 130; Özdek, s: 98.

¹⁴⁷ United Nations Human Rights Council, **Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights**, 15 January 2009, <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/44/PDF/G0910344.pdf?OpenElement>

yeterli, sağlıklı ve ulaşılabilir besin kaynaklarını sunma yükümlülüğü yüklenmiştir¹⁴⁸. Ancak iklim değişikliği, erozyon, kirlilik gibi nedenlerle tarımsal üretim ve besin kaynakları her geçen gün azalmaktadır. 2021 yılı itibariyle dünya üzerinde 800 milyondan fazla insanın yetersiz beslenme ve açlık nedeniyle sağlığından olduğu belirtilmektedir¹⁴⁹. Benzer şekilde, su kirliliği, kuraklık gibi nedenlerle her geçen gün daha çok sayıda insan güvenli ve temiz suya ulaşamamaktadır. Görüldüğü üzere çevresel bozulmadan doğan sorunlar sadece çevre hakkını değil, birçok insan hakkını ihlal edebilmektedir. Dolayısıyla korudukları değer bağlamında tüm bu hakların birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Yaşam, barınma, sağlık, beslenme, su ve kalkınma hakları gibi haklardan tam olarak yararlanabilmenin önemli bileşeni kuşkusuz sağlıklı, dengeli ve sürdürülebilir bir çevrenin tesisidir¹⁵⁰.

1.4.7 Çevre Hakkının Araçları

Çevresel bozulmadan her kesimin etkilenmesi, hak sahipliği ile yükümlü kavramlarının iç içe geçmiş olması ve çevre sorunlarının çözümünün herkesin katılımını gerektirmesi gibi nedenler birtakım usuli hakları gündeme getirmektedir¹⁵¹. Çevre hakkının kullanılmasına bir nevi araç teşkil eden bu haklar; çevresel bilgilendirme, katılma ve başvuru haklarıdır¹⁵². Bu hakların temelinde yatan düşünce, aslında hiç kimsenin “çevrenin sahibi olmaması” ve çevrenin kendini savunacak bir sesinin bulunmaması gerçeğinden doğar¹⁵³. Herkes, içinde yaşadığı çevreyi etkileyecek hususlarda bilgi ve söz sahibi olmalıdır;

¹⁴⁸ **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, Article 11, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>.

¹⁴⁹ WHO, **UN Report: Global hunger numbers rose to as many as 828 million in 2021**, 6 July 2022, <https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021>,

¹⁵⁰ OHCHR, UNEP and UNDP, **What is the Right to a Healthy Environment? Information Note**, 25 January, 2023, p: 5.

¹⁵¹ Turgut, s: 153;

¹⁵² Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 137.

¹⁵³ Justine Richelle, “Environmental procedural rights before European courts: still searching for a common script or multiplying avenues of protection?”, **REALaw.blog**, 25 February 2023, <https://realaw.blog/2022/02/24/1096/>, Erişim Tarihi: 14/4/2023.

gerektiğinde hakkını ve çevresini korumak için yasal yollara başvurabilmelidir. Bu haklar, çevrenin korunması ve iyileştirilmesine yönelik önleme ilkesinin de bir gereğidir¹⁵⁴.

1.4.7.1 Çevresel Bilgilenme Hakkı

Çevreyi bozma riski taşıyabilecek faaliyetler, çevre hakkının ihlal edilmesi sonucunu doğurabilir. Buna göre hem çevreyi koruma yükümlülüğü bulunanlar hem de hak özneleri çevresel konularda bilgi edinme hakkına sahiptir.

Çevresel bilgilenme hakkı, bir diğer usuli hak olan katılım hakkının öncülüdür; zira bilinçli ve etkili bir katılımın sağlanması en başta ilgili faaliyete dair bilgiye erişimi gerektirmektedir¹⁵⁵. Dolayısıyla hem ilgili faaliyete dair karar sürecine tüm aktörlerin katılımın sağlanması hem de hak ihlali sonucunu doğuran bir durum varsa yasal yollara başvurma noktasında basamak teşkil etmektedir.

Çevre hakkının konusu “çevre” olduğuna göre; bireylerin bu hakkı kullanabilmeleri çevresel konularda bilgi sahibi olmalarıyla mümkündür. Bireyler içinde yaşadıkları çevreyi etkileyecek politika ve yatırım programlarından veya yürütülmekte olan faaliyetlerden haberdar olmadıkları takdirde; bunların hem çevre hem de kendi sağlıkları üzerinde nelere sebep olabileceğini bilemezler. Bu sebeple çevreyle ilişkili insan haklarının sağlanması yolunda çevresel bilgilere erişim temel koşuldur.

Çevre hakkının öznelerinden bireyler, topluluklar ve devletin aynı zamanda hakkın yükümlüsü olduklarından bahsedilmiştir. Bu kapsamda bu aktörlerin çevrenin korunmasına dair yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için ilgili faaliyete dair bilgilere erişebilmeleri gerekmektedir. Örneğin çevrenin korunması kaygısıyla kurulmuş

---

¹⁵⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, “İnsan Haklarının Gelişimci Özelliği ve Anayasa Yargısı (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden Günümüze)”, <https://anayasa.gov.tr/media/4778/kaboglu.pdf>, Erişim Tarihi: 14/4/2023, s: 131.

¹⁵⁵ Nihan Yancı, **Çevresel Bilgilenme Hakkı**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2004, s: 50.

olan sivil toplum kuruluşlarının, kuruluş amaçlarını yerine getirmeleri; çevreye zararlı faaliyetlerle etkili şekilde mücadele edebilmeleri ve bilinçli bir kamuoyu oluşturabilmeleri için idarece bu bilgilere erişimin sağlanması gerekir.

Devletlerin çevresel bilgilendirme hakkının sağlanmasında iki boyutlu bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Devlet, çevre kalitesine ve doğal ya da insan kaynaklı olup olmadığına bakmaksızın koruyucu önlem alınmasını gerektirebilecek potansiyel zararlara dair tüm bilgileri toplamalı, güncellemeli ve yaymalıdır¹⁵⁶. Ayrıca bu bilgiler düzenli, doğru ve açık olmalıdır¹⁵⁷. İkinci olarak ise, devlet çevresel bilgileri, talep edildiğinde herhangi bir menfaat şartına bağlamaksızın etkili biçimde ve zamanında sunmalı; bu bilgilerin nasıl elde edileceğine dair rehberlik de sağlamalıdır¹⁵⁸.

Çevresel bilgilendirme hakkının küresel düzeyde gündeme gelişi 1972 Stockholm Bildirgesi¹⁵⁹ ile gerçekleşmiştir. Bildirgenin 20 nci maddesinin ikinci cümlesinde¹⁶⁰ çevreye dair güncel bilimsel bilginin serbest dolaşımının desteklenmesi gerektiğine dair bir ifadeye yer verilip açık bir biçimde olmasa da dolaylı olarak çevresel bilgilendirmeye değinilmiştir¹⁶¹. 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı'nın 21 inci maddesinin (a) bendinde aktörler arasında çevresel konularda bilgi alışverişi ve istişare yapılması gerektiği belirtilmiştir¹⁶². Ancak asıl önemli gelişme 1992 BM Çevre Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen belgelerle yaşanmıştır. Bunlardan Rio Bildirgesi'nin 10 uncu maddesinde bireylerin idare tarafından tutulan çevreyle ilgili bilgilere erişme imkânına sahip olduğu

---

¹⁵⁶ Knox, **A/HRC/37/59**, p: 11, paragraph 18.

¹⁵⁷ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 140.

¹⁵⁸ Knox, **A/HRC/37/59**, p: 11, paragraph 19.

¹⁵⁹ Stockholm Bildirgesi ve çevreye dair diğer uluslararası belgeler İkinci Bölümde detaylı incelenmiştir.

¹⁶⁰ UN, **Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1**, (Stockholm, 5-16 June 1972), New York, 1973, p: 5, Art. 20.

¹⁶¹ Abdurrahman Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s: 206.

¹⁶² UNGA, **World Charter for Nature, A/RES/37/7**, 28 October 1982, p: 5, Art. 21.

ve devletin bu bilgileri ulaşılır kılması gerektiği ifade edilmiřtir¹⁶³. Gündem 21 de çevresel bilgilenmeye oldukça önem vermiş; 40 ıncı bölümü tamamen çevresel bilgilenme ve karar sürecine dair düzenlemelere ayırmıřtır¹⁶⁴.

Ancak çevresel haklar denince bahsedilmesi gereken en önemli sözleşme kuşkusuz 1998 tarihli “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi”dir. Kısaca Aarhus Sözleşmesi olarak anılan bu sözleşme, sağlıklı bir çevrede yaşam hakkının korunmasına yönelik olarak, çevresel bilgilenme, karar sürecine halkın katılımı ve yargıya başvuru konularını etraflıca ele alan ilk uluslararası sözleşmedir¹⁶⁵. Bu doğrultuda çevresel bilginin en detaylı tanımı da bu Sözleşme ’de yapılmıştır:

2/3: “Çevresel bilgi, aşağıdakilere dair yazılı, görsel, işitsel, elektronik veya diğer herhangi bir materyal biçimindeki her tür bilgi anlamına gelmektedir:

(a) Hava, atmosfer, su, toprak, arazi ve doğal alanlar, biyolojik çeşitlilik ve onun genetiği değiştirilmiş bileşenlerini de iğereren unsurları ile bu ögeler arasındaki etkileşim,

(b) Madde, enerji, ses ve radyasyon gibi faktörler ile (a) bendinde sayılan çevreyi etkileyen veya etkileme ihtimali bulunan idari önlemler, çevre anlaşmaları, politikalar, yasama işlemleri, plan ve programlar ile çevresel karar sürecinde kullanılmış fayda-maliyet ve diğer ekonomik analizler ile varsayımları iğereren faaliyet veya önlemler,

---

¹⁶³ UNGA, **Report of the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I); The Rio Declaration on Environment and Development**, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, p: 5, Art. 10.

¹⁶⁴ Mordechai E. Haklay, “Public Access to Environmental Information: Past, Present and Future”, <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10972/1/10972.pdf>, Erişim tarihi: 12/4/2023, p: 10.

¹⁶⁵ Ahmet M. Güneş, “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, **GÜHFD**, C. 14, S. 1, 2010, s: 301.

(c) Çevresel öğelerin durumundan veya bu öğelerin vasıtasıyla ya da (b) bendinde sayılan faktör, faaliyet veya önlemlerden etkilendiği veya etkilenme ihtimali bulunduğu oranda insan sağlığı ve güvenliği, yaşam koşulları, kültürel alanlar ve yapıların durumu.”¹⁶⁶

Bununla birlikte çevresel bilgilenmenin konusunu oluşturan bilgi ve belgeler sınırlı sayıda olmadığına dikkat edilmelidir; Sözleşmeciler tarafların bu tanım çerçevesinden daha geniş bir kapsam belirlemesi mümkündür¹⁶⁷.

1.4.7.2 Çevresel Katılma Hakkı

Katılım en genel anlamıyla, çevresel aktörlerin çevresel yönetim sürecinde yer almaları, etkili olmaları ve kendilerini de etkileyecek olan bu süreci yönlendirmeleri anlamına gelmektedir¹⁶⁸.

Katılım oylama, istişare, rasyonel argümanların müzakere edilmesi gibi farklı biçimlerde gerçekleşebilmektedir¹⁶⁹. Ancak temelde, birbirinden farklı konumda olan aktörlerin fikir alışverişi yapmaları ve karar sürecine dâhil olmaları amacına hizmet ettiği söylenebilir. Bu bağlamda iyi bir çevresel karar, çeşitli grupların sahip olduğu çevresel bilgiyi göz önünde bulundurmayı ve yararlanmayı gerektirir¹⁷⁰. Farklı çıkarları temsil eden gruplara söz hakkı tanınması çevrenin ve çevre hakkının korunması kaygısı ile ekonomik menfaat

---

¹⁶⁶ UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**. Aarhus, Denmark, 25 June 1998, Art. 2/3.

¹⁶⁷ Stephen Stec/ Susan Casey-Lefkowitz, **The Aarhus Convention: An Implementation Guide**, UN Pub., New York/Geneva, 2000, p: 1, Aktaran: Abdurrahman Saygılı, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s: 208.

¹⁶⁸ Turgut, s: 153.

¹⁶⁹ Chiara Armeni, “Participation in Environmental Decision-making: Reflecting on Planning and Community Benefits for Major Wind Farms”, **Journal of Environmental Law**, Vol: 28, No: 3, 2016, p: 418.

¹⁷⁰ Frans H.J.M. Coenen / Dave Huiteima / Laurence J. O’Toole, “Participation and Environment”, **Participation and the Quality of Environmental Decision Making**, Ed.: Frans H.J.M. Coenen *et al*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands, 1998, p: 9.

gibi diğer hedeflerin gerçekleştirilmesiyle ilgili planlara ilişkin bir tartışma ve uzlaşma ortamı sağlayacaktır.

Etkili bir katılımdan söz edilebilmesi için halkın katılımı karar verme sürecinin erken bir aşamasında gerçekleşmelidir¹⁷¹. Sürecin son aşamasında yaklaşıldığında, zaten üzerinde karara varılmış bir plan veya politikaya ilişkin halkın bilgi ve görüşüne başvurulması halinde bu görüşlerin yeterli etki doğuramayacağı açıktır. Ayrıca halkın, katılım süreci prosedürlerinden haberdar olmaları ve bu hakkı nasıl kullanacaklarını detaylı olarak bilmeleri gerekir¹⁷². Öte yandan önceki bölümde de bahsedildiği gibi ilgili konuya ilişkin açık, doğru ve güncel bilgi her zaman erişilebilir durumda olmalıdır. Zira çevresel bilgilendirme hakkı yerine getirilmediği sürece etkili bir katılma hakkından söz edilmesi mümkün değildir.

Çevre üzerinde etki doğurabilecek planlamalara ve hatta çevresel normların oluşturulma sürecine etkili katılımın sağlanması, bunlar için bir nevi meşruluk göstergesidir¹⁷³. Zira farklı gruplara söz hakkı tanınması ve ilgili plan veya taslağa ilişkin ortaya atılan görüşler üzerinde tartışılarak uzlaşılması suretiyle uygulamaya konulmuşlardır. Bu noktada ilgili plan veya tasarımların halkın sadece “kabulüne” sunulması durumunda etkili katılım sağlandığı söylenemeyecektir¹⁷⁴. Halk, plan proje sürecinin başından itibaren bilgi sahibi olmalı ve her aşamada süreç üzerinde etkide bulunabilmelidir.

Katılım konusunu ele alan küresel sözleşmelere bakıldığında, ilk olarak karşımıza 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı çıkmaktadır. Şartın 23 üncü maddesinde herkesin, içinde buldukları çevreyi ilgilendiren kararların oluşturulma sürecine bireysel veya toplu

---

¹⁷¹ Knox, A/HRC/37/59, p: 12, paragraph 24.

¹⁷² UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Preamble.

¹⁷³ Donald K. Anton / Dinah L. Shelton, **Environmental Protection and Human Rights**, Cambridge University Press, New York, 2011, p: 381.

¹⁷⁴ Armeni, “Participation in Environmental Decision-making: Reflecting on Planning and Community Benefits for Major Wind Farms”, p: 423.

biçimde katılma imkânına sahip olduklarını belirtmektedir¹⁷⁵. 1992 Rio Bildirgesinin 10 uncu maddesinde çevresel sorunları ele almada en iyi yolun halkın katılımının sağlanmasından geçtiği belirtilerek; çevresel bilgilendirme ve başvuru ile birlikte katılımın önemine özellikle değinilmiş ve devletin katılımı teşvik etmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁷⁶. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendinde, biyolojik çeşitlilik üzerinde zararlı etki doğurabilecek projelere dair çevresel etki değerlendirmesi yapılmasını öngören süreç düzenlenmesi ve halkın da mümkün olduğunca bu sürece katılması gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁷. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde de iklim değişikliğine dair konularda kamu bilinci ve katılıma ilişkin düzenleme yapılmıştır¹⁷⁸.

Aarhus Sözleşmesi'nin 6, 7 ve 8 inci maddeleri katılıma dair hükümler öngörmektedir. 6 ncı maddenin ilk fıkrasında, halkın belirli etkinliklere ilişkin kararlara katılımını düzenlemektedir. Buna göre Taraflar, Sözleşmenin Ek-1' inde yer alan faaliyetlere izin verilmesine dair karar süreçlerine halkın katılımını sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca Ek-1'de yer alan listede bulunmasa bile, çevre üzerinde olumsuz etki doğurabilecek faaliyetler için de bu durum geçerlidir. Maddede, katılımın nasıl gerçekleşeceğine ilişkin düzenlemeler de bulunmaktadır. Buna göre Taraflar, karar sürecinin erken bir safhasında, usulüne uygun biçimde duyurulmak suretiyle ve ilgili belgelere ücretsiz erişim sağlayarak halkın katılımını sağlamalıdır¹⁷⁹. 7 nci maddede, çevreyle ilgili plan, program ve politika

---

¹⁷⁵ UNGA, A/RES/37/7, p: 5, Art. 23.

¹⁷⁶ UNGA, **Report of the UNCED, A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I); The Rio Declaration on Environment and Development**, p: 5, Art. 10.

¹⁷⁷ UN, **Convention on Biological Diversity**, 1992, Art. 14, <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>, Erişim Tarihi: 4/3/2023.

¹⁷⁸ UN, **United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1992, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, Erişim Tarihi: 15/3/2023, Art. 4/1-i.

¹⁷⁹ UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Art. 6.

süreçlerine katılım; 8 inci maddede ise, yasal olarak bağlayıcı normatif düzenlemelerin taslak sürecine katılım konusu hükme bağlanmıştır.

1.4.7.3 Çevresel Başvuru Hakkı

Çevre hakkının sağlanmasında üçüncü araç başvuru hakkıdır. Hak arama özgürlüğünün çevre hakkı bağlamında bir yansıması olan bu hak, bireye kendi başına veya toplu biçimde çevresel zararın önlenmesi, durdurulması veya meydana gelen zararın tazmin edilmesi için idare veya yargı mercilerine başvurma imkânı sağlamaktadır¹⁸⁰. Çevresel koruma ve çevre hakkının sağlanmasına yönelik olarak şikâyet, itiraz, kamu denetimi yolu ile dava açma dâhil her tür idari ve yargısal başvuru bu kapsamda değerlendirilmelidir¹⁸¹.

Çevre hakkının işlevsel biçimde sağlandığını, yani devletin bu hakkın tesisine ilişkin yükümlülüğünü yerine getirdiğini söyleyebilmek için başvuru mekanizmalarının etkili biçimde çalışması gerekmektedir. Bunun için de başvuru ve karar süreci, gerekli uzmanlık ve kaynağa sahip olarak tarafsız, bağımsız, adil biçimde ve zamanında gerçekleştirilmelidir. Ayrıca ilgili makamca gerektiğinde geçici koruma tedbirleri öngörülebileceği gibi sürecin sonunda varılan kararın hızlı ve etkin şekilde uygulanması sağlanmalıdır¹⁸².

Dünya Doğa Şartı'nın 23 üncü maddesinde; Rio Bildirgesi'nin 10 uncu maddesinde çevresel başvuruya ilişkin ifadeler yer almakla birlikte; çevre hakkının diğer araçları gibi başvuru hakkına dair de en önemli sözleşme yine Aarhus Sözleşmesidir.

Sözleşmenin 9 uncu maddesinin birinci fıkrası çevresel bilgilendirme hakkının ihlali durumunda başvuru sürecini ele almaktadır. Buna göre, Taraf devletler, çevresel

---

¹⁸⁰ Kaboğlu, Çevre Hakkı, s 168.

¹⁸¹ Handan Yokuş Sevik, **Çevre Hukuku: Doğal Çevrenin Korunması**, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2017, s: 55.

¹⁸² Knox, **A/HRC/37/59**, p: 13, paragraph 29.

bilgilenme talebinin göz ardı edildiği; haksız yere kısmen veya tam olarak reddedildiği; eksik cevaplandığı ya da bu Sözleşmede yer alan düzenlemelere aykırı muamele gören kişiler için mahkeme veya tarafsız ve bağımsız bir yasal merciye başvurma hakkını sağlamalıdır.

Maddenin ikinci fıkrasında, yeterli menfaate sahip olan kişiler veya Sözleşmeci Tarafların ulusal mevzuatları çerçevesinde Sözleşmenin 6 ncı maddesinde öngörölmüş çevresel kararlarla ilgili olarak bir hakkı ihlal edilenlerin başvuru hakkına sahip olduğu hükme bağlanmıştır. Öte yandan çevresel koruma alanında çalışan ve ulusal mevzuata uygun kurulmuş sivil toplum kuruluşlarının da konuya dair her zaman yeterli menfaate ve başvuru hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir.

2 KÜRESEL VE ULUSAL DÜZEYDE ÇEVRE HAKKININ GELİŞİM SEYRİ

2.1 Birleşmiş Milletler Nezdinde Atılan Adımlar

Uluslararası örgütler arasında BM, hem evrensel düzeyde kapsayıcı olması hem de tüm konularda yetkili tek örgüt olması nedeniyle küresel problemlerin çözümünde kilit öneme sahiptir¹⁸³. Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, ekonomik ve toplumsal kalkınma ve insan haklarının korunması gibi uluslararası meselelerin ele alınmasında aktif rol üstlenmektedir.

1960'lı yılların sonuna doğru BM, çevre konusuyla da ilgilenmeye başlamıştır. Çevrenin korunması amacına yönelik girişimlerde tüm devletleri bir araya getiren küresel bir merkez görevi üstlenmektedir. Organize ettiği geniş katılımlı konferanslarla, çevre sorunlarına karşı küresel düzeyde farkındalık ve işbirliği sağlanmasına yönelik adımlar atmıştır. Bu bağlamda çok sayıda konferans, bildiri ve sözleşmeye ön ayak olmakta; alt kuruluşları aracılığıyla çevreyle ilgili konularda faaliyet göstermektedir¹⁸⁴.

2.1.1 Stockholm Konferansı (İnsan Çevresi Konferansı)

20 nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarının tek bir aktör tarafından çözülmesi mümkün olmayan küresel bir fenomen haline geldiğinin anlaşılmasıyla konu, uluslararası toplumun gündemine gelmeye başlamıştır. Çevre sorunlarına dikkat çekerek çevre ile insan ilişkisine değinen ve uluslararası toplumun tamamını kapsayan en önemli adım Birleşmiş Milletler tarafından atılmıştır¹⁸⁵. 5 – 16 Haziran 1972 tarihleri arasında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı'na 113 devletin yanı sıra uluslararası örgüt ve çeşitli hükümet dışı kuruluşların temsilcileri; çok sayıda gözlemci ve gazeteciyle birlikte

¹⁸³ Melda Sur, "Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: Özel, Haziran 2013, s: 2536

¹⁸⁴ Çevre konusunda faaliyet gösteren alt kuruluşlar arasında UNEP başta olmak üzere Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Dünya Kalkınma Örgütü (UNDP) sayılabilir.

¹⁸⁵ Keleş/Hamamcı/Çoban, s: 325.

6000'den fazla kişi katılmıştır. Oldukça kapsayıcı ve yüksek katılımlı bu konferans, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de bir araya getirerek fikir alışverişi yapılmasını sağlamıştır. Konferans sonucunda çevrenin korunmasına ilişkin 26 maddeden oluşan Stockholm Bildirgesi ile birlikte Eylem Planı adında iki önemli belge kabul edilmiştir¹⁸⁶.

Stockholm Konferansı bir ilk teşkil etmesi bakımından uluslararası çevre hukukuna giden yolda önemli bir mihenk taşıdır. Zira Stockholm'de BM tarafından bu adım atılınca kadar çevreye ilişkin düzenlemeler flora ve faunanın korunmasına yönelik çeşitli spesifik ve kısıtlı sözleşmelerden oluşmaktaydı¹⁸⁷. Ancak bu dönemden sonra, çevresel sorunların tüm dünyanın problemi olduğunun ve çözüm için küresel işbirliğinin işaret edildiği söylenebilir.

Bildirgenin giriş bölümüne bakıldığında ilk olarak insanın çevresiyle arasındaki etkileşimin vurgulandığı; hem doğal hem de yapay çevre ile, başta yaşam hakkı olmak üzere insan hakları arasında doğrudan ilişki kurulduğu görülmektedir¹⁸⁸. Stockholm Bildirgesi kuşkusuz bir insan hakları belgesi değildir. Ancak çevre ile insan hakları arasında bağ olduğunu ifade eden ilk uluslararası belge olmasından dolayı çevre hakkı açısından oldukça önem taşımaktadır. Bildirgenin 1 inci ilkesi insanın sağlıklı çevrede yaşama hakkını şu şekilde ifade etmiştir:

*“İnsanlar özgürlük, eşitlik ve insan onuru ile refahına uygun bir çevre içinde, yeterli koşullarda yaşama temel haklarına sahiptir; ayrıca insanın, mevcut ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma ve geliştirmeye yönelik ciddi bir sorumluluğu da bulunmaktadır.”*¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ Donald K. Anton and Dinah L. Shelton, **Environmental Protection and Human Rights**, Cambridge University Press, New York, 2011, p: 68.

¹⁸⁷ Justine Thornton and Silas Beckwith, **Environmental Law**, Sweet & Maxwell, London, 2004, p: 34.

¹⁸⁸ UN, **Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1**, (Stockholm, 5-16 June 1972), New York, 1973, p: 3.

¹⁸⁹ UN, **A/CONF.48/14/Rev.1**, p: 4, Art. 1.

Böylece insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşamının temel hak olduğu belirtilmekle beraber, aynı zamanda insana çevreyi koruma ve geliştirme ödevi de yüklenmiştir. Öte yandan bu bildirgenin herhangi bir hukuki bağlayıcılığı olmadığına dikkat edilmelidir¹⁹⁰. Özdek, ilk maddede düzenlenen insan onuru ve refahına uygun çevrede yaşama hakkının bireylere sübjektif bir hak sağlamaktan ziyade, siyasi ilke olarak ele alındığını aktarmaktadır. Bu bildirmede, insan haklarından tam olarak yararlanmak için sağlıklı bir çevrenin olmazsa olmaz bir unsur olduğu belirtilmekle birlikte çevre hakkının doğrudan güvence altına alındığı söylenememektedir¹⁹¹.

Bildirgenin sonraki maddelerinde insanın yanı sıra, çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik devletin yükümlülüklerine de yer verilmiştir. Devletler, doğal yaşam ve habitatı korumalı¹⁹², doğal kaynaklardan hem dünya üzerindeki tüm insanların hem de gelecek neslin faydasına olacak biçimde istifade etmelidir¹⁹³. Ayrıca Bildirmede sanayileşmiş ülkelerdeki faaliyetlerden kaynaklı kirlilikle birlikte¹⁹⁴ gelişmemiş ülkelerdeki düşük yaşam standartları¹⁹⁵ da çözülmesi gereken problem olarak ele alınmaktadır. Stockholm Bildirgesi, çevrenin korunması ve bireylere insan onuruna uygun, kaliteli bir çevre sağlanmasına ilişkin olarak özellikle ekonomik ve sosyal kalkınma bağlamında öneriler sunmaktadır. Neticede çevre hakkının bir dayanışma hakkı olduğundan ve çevre sorunlarının günümüzde ülke sınırları aşan sonuçlar doğurabildiğinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda gelişmiş ülkelerin, geliştirmekte olan ülkelere ait çevre politikaları ve kalkınma planlarına gerektiğinde destek sağlaması gerektiği¹⁹⁶, çevrenin korunup geliştirilmesine yönelik uluslararası konuların tüm

---

¹⁹⁰ Özdek, s: 73.

¹⁹¹ Özdek, s: 72.

¹⁹² UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Art. 2, 3 and 4.

¹⁹³ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Art. 2, 5.

¹⁹⁴ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Art. 6, 7.

¹⁹⁵ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Art. 9.

¹⁹⁶ UN, A/CONF.48/14/Rev.1, Art. 9, 12.

ülkelerce işbirliği içinde ele alınması gerektiği¹⁹⁷ belirtilmiştir. Öte yandan çevreye ilişkin konularda bilimsel araştırmaların teşvik edilmesi; bireylere, kurumlara ve topluluklara çevreye dair eğitim verilmesi ve uluslararası örgütlerin çevrenin korunmasında etkin rol oynayabilmelerinin sağlanması da hükme bağlanmıştır¹⁹⁸.

Görüldüğü üzere bildirmede vurgulanan husus, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkelerin; kişilerin ve uluslararası örgütlerin işbirliği sağlanarak çevre sorunlarıyla baş edilebileceğidir.

Stockholm Konferansı, bölgesel ve küresel düzeyde çevreye odaklanan uluslararası faaliyetler için zemin hazırlamıştır¹⁹⁹. Bunlardan en önemlisi ise Stockholm Konferansı'nı takiben kurulan BM Çevre Programıdır (*UNEP*). Çevrenin durumunu gözlemlemek, politika oluşturmaya yardımcı olan bilimsel rapor hazırlamak ve çevre sorunlarına karşı mücadeleyi koordine etmek amacıyla kurulan bu kurum, günümüze kadar çok sayıda bölgesel ve küresel sözleşmelerin hazırlanmasında kilit rol oynamıştır²⁰⁰.

2.1.2 Dünya Doğa Şartı

Stockholm Konferansı'ndan on yıl sonra, 28 Ekim 1982 tarihinde BM Genel Kurulunca 24 ilkedен oluşan Dünya Doğa Şartı²⁰¹ ilan edilmiştir. İnsanın doğanın bir parçası olduğunun kabulüyle başlayan Şartta, insan uygarlığının doğada filizlendiği ve insanın kendini gerçekleştirme ve geliştirmesinin yolunun doğayla uyum içinde yaşamaktan geçtiği belirtilerek²⁰² insan ile çevre ilişkisi vurgulanmıştır.

¹⁹⁷ UN, **A/CONF.48/14/Rev.1**, Art. 24.

¹⁹⁸ UN, **A/CONF.48/14/Rev.1**, Art. 19, 20, 25

¹⁹⁹ Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, Second Edition, p: 40.

²⁰⁰ UNEP, UNEP: 50 years of Environmental Milestones, <https://www.unep.org/environmental-moments-une50-timeline>, Erişim Tarihi: 12.2.2023.

²⁰¹ UNGA, **World Charter for Nature, A/RES/37/7**, 28 October 1982.

²⁰² UNGA, **A/RES/37/7**, p: 2.

Dünya Doğa Şartı, ekolojik süreçleri koruma kaygısının daha ağır basmasıyla Stockholm Bildirgesi'nden ayrılmaktadır; daha önceleri insanın menfaati bu yönde olduğu için çevrenin korunması düşüncesi hakimken, bu Şart çevrenin kendisi için ve korunmaya değer olduğu için korunması gerektiği vurgusunu öne çıkarır²⁰³. Bu husus şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Her yaşam türü benzersiz olup insan için ne değer taşıdığına bakılmaksızın saygıyı hak etmektedir. İnsan diğer organizmalara böyle bir tanımayı sağlamak için bu ahlaki davranış kuralını kendine rehber edinmelidir.”*²⁰⁴

Dünya Doğa Şartı “Genel İlkeler”, “Fonksiyonlara İlişkin Hükümler” ve “Uygulamaya İlişkin Hükümler” olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Genel ilkeler bölümünün ilk maddesi doğaya saygı ilkesiyle başlamaktadır. Zira insan faaliyetlerinin çevre ve biyoçeşitlilik üzerinde ne tür geri dönüşü olmayan zararlar doğurabileceği bu dönemde artık anlaşılmiş bulunmaktaydı. Bu doğrultuda ilk bölümde özellikle türlerin çeşitliliğinin muhafaza edilmesi²⁰⁵; nadir bulunan veya özellikle tehdit altındaki türlerin korunması²⁰⁶; organizmaların yanı sıra karasal, denizel ve atmosferik kaynakların sürdürülebilir ve ekosistem bütünlüğünü tehlikeye atmayacak biçimde kullanılması²⁰⁷ ve doğanın savaşın neden olabileceği bozulmalara karşı güvenceye alınması²⁰⁸ temel prensipler olarak düzenlenmiştir.

İkinci bölüm kalkınma faaliyetlerinin planlaması ve uygulanmasının, doğanın korunması hedefiyle uyumlu olması gerektiğini belirten işlevsel yükümlülüklerle değinmektedir²⁰⁹.

Doğal kaynakların kapasitesi dikkate alınarak ölçülü kullanılması, bozulan alanların

---

²⁰³ Sands, p: 45.

²⁰⁴ UNGA, A/RES/37/7, p: 2.

²⁰⁵ UNGA, A/RES/37/7, p: 3, Art. 2.

²⁰⁶ UNGA, A/RES/37/7, p: 3, Art. 3.

²⁰⁷ UNGA, A/RES/37/7, p: 3, Art. 4.

²⁰⁸ UNGA, A/RES/37/7, p: 3, Art. 5.

²⁰⁹ Sands, p: 46.

iyileştirilmesi, kirletici maddelerin doğaya bırakılmaması ve doğaya yönelik tehdidi en aza indirgeyen teknolojilerin kullanılması gerektiği açıkça belirtilmiştir²¹⁰. Şartın 11. maddesinin (c) bendinde düzenlenen çevre için risk oluşturabilecek faaliyetlerin öncesinde, detaylı bir çevresel etki incelemesi yapılması gerekliliği de Şartta ele alınmış önemli hususlardan biridir.

Üçüncü bölümde ise, Şartta belirlenmiş ilkelerin uygulanmasına yönelik araçlar düzenlenmektedir. Bu ilkelerin yerine gelmesi için taraf devletlerin iç hukuklarında gerekli düzenlemelerin yapılması; ekolojik eğitim verilmesi; yürütülen faaliyetlerin çevreye etkisine dair bilgilerin şeffaf biçimde açıklanması ve tüm aktörlerin doğanın korunması hedefinde işbirliği içinde olması gereği açıkça belirtilmiştir. Ancak özellikle çevre hakkı bağlamında ele alınabilecek en önemli madde çevresel katılım hakkını öngören 23. maddedir. Buna göre, “*Herkes, kendi ulusal mevzuatına uygun olarak, yaşadıkları çevreyi doğrudan ilgilendiren kararların oluşturulması sürecine bireysel olarak veya başkalarıyla birlikte katılma imkânına sahip olacak ve çevreleri zarar gördüğünde ya da bozulduğunda telafi yollarına erişebilecektir.*”²¹¹

Dünya Doğa Şartı, hukuki anlamda bağlayıcı değildir ancak siyasi ve ahlaki açıdan bir yükümlülük gündeme getirdiği söylenebilir²¹². Şartın içeriğine bakıldığında doğanın korunması ve çevre hakkının uygulanması için bireylerin ve özellikle devletlerin sorumluluğuna dair açık ve somut ilkeler getirdiği görülmektedir²¹³. Caldwell’e göre bu

---

²¹⁰ UNGA, A/RES/37/7, p: 3-4, Art. 10-12.

²¹¹ UNGA, A/RES/37/7, p: 5, Art. 23.

²¹² Harold W Wood, Jr., “The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment”, **Ecology Law Quarterly**, Vol: 12, No: 4 (Special Issue: Environmental Law And Policy In Developing Countries), 1985, p: 982.

²¹³ Burhan Kuzu, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı (Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997, s: 88.

Şartın önemi, onun insanlık ve doğa arasında daha uyumlu ve sürdürülebilir bir ilişki kurmaya yönelik isteğin devletler nezdinde bir ifadesi olmasından kaynaklanmaktadır²¹⁴.

2.1.3 Brundtland Raporu

1987 yılında Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluş olan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından Brundtland Raporu²¹⁵, diğer adıyla Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) Raporu yayınlanmıştır.

Bu raporda temel amacın, çevresel koruma ve kalkınma kavramları arasındaki ilişkiyi ele almak; ikisini dengelemeye ve uzlaştırmaya yönelik öneriler sunmak olduğu söylenebilir²¹⁶.

Nüfus artışı, üretim hacminin devasa boyutlara ulaşması ve teknolojinin gelişimiyle biyosfer üzerindeki baskı her geçen gün artmıştır. Zira ekonomik büyüme sonucunu doğuran faaliyetlerin çoğunluğu kaynağını doğadan almaktadır²¹⁷. Ancak çevre üzerindeki baskı, sadece gelişmiş ülkelerdeki üretim ve tüketimden doğan kirlilikten kaynaklanmaz; gelişmemiş ülkelerdeki yoksulluğun da çevre üzerinde olumsuz etkileri vardır. Zira yaşamlarını sürdürebilmek için kendi doğal çevrelerini aşırı kullanmaları ve bunun sonucunda verimliliğin kaybolmasıyla kentlere göç edilmesi de çevresel sorunları gündeme getirmektedir²¹⁸. Bu nedenle farkı gelişmişlik seviyelerinde olan ülkelerin işbirliği yapmasının sağlanması ve küresel düzeyde çevre ile kalkınma kavramlarının ilişkilendirilerek ele alınması gerekmektedir²¹⁹. Zira bozulmuş bir çevrede, kalkınma ve

---

²¹⁴ Lynton Keith Caldwell, **International Environmental Policy: Emergence and Dimensions**, Duke University Press, Second Edition, 1990, p: 92.

²¹⁵ UNGA, **Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”**, A/42/427, 4 August 1987.

²¹⁶ Anton / Shelton, p: 73.

²¹⁷ Our Common Future, p: 21.

²¹⁸ Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”, p: 40.

²¹⁹ Keleş/Ertan/Çoban, s: 328.

büyüme sürdürülemeyeceği gibi; büyümeye yönelik hedeflerde çevresel zararın maliyeti hesaba katılmazsa çevrenin korunması mümkün olmayacaktır²²⁰.

Raporun en önemli özelliklerinden biri günümüzde de geçerliliğini koruyan bir sürdürülebilir kalkınma tanımı getirmiş olmasıdır. Buna göre insanlık, gelecek neslin gereksinimleri ve çıkarlarına zarar vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilme potansiyeline sahiptir²²¹. Toplumların, gelecek nesillerin de esenliğini ve sağlıklı bir çevrede yaşam sürebilme imkânlarını gözetmeye ilişkin ahlaki bir sorumluluğu olduğundan önceki bölümde söz edilmişti. Çevrenin korunması ve kalkınma hedeflerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olarak sürdürülebilir kalkınma çatısı altında ele alınması gerekliliğinin kabulüyle birlikte gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakma sorumluluğunun yerine getirilmesi mümkün olacaktır.

2.1.4 Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı

3-14 Haziran 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen BM Çevre Kalkınma Konferansı (*UNCED*), diğer adıyla Rio Konferansı 176 devlet, binlerce gazeteci, şirket ve hükümet dışı kuruluş temsilcilerinin katıldığı ve sonucunda üçü bağlayıcı olmamakla birlikte toplam beş önemli belgenin hazırlandığı oldukça önemli bir toplantıdır²²². Hazırlanan belgeler, Rio Bildirgesi, Gündem 21, Orman İlkeleri, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyoçeşitlilik Sözleşmesidir. Konferans, genel olarak iklim değişikliği, ormanların ve biyoçeşitliliğin korunması gibi çevre sorunlarının küresel niteliği, onların çözümünün tüm devletlerin katılımını ve hep beraber eyleme geçmelerini gerektireceği için bu vurguyu öne çıkaran bir yaklaşımla toplanmıştır²²³.

---

²²⁰ Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”, p: 48.

²²¹ Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”.

²²² Sands, p: 52.

²²³ Özdek, s: 79.

2.1.4.1 Rio Bildirgesi

Toplam 27 ilkeden oluşan Bildirgenin ilk maddesi şu hükmü haizdir:

*“İnsanlar sürdürülebilir ve dengeli bir kalkınmanın merkezinde yer alırlar. Doğayla uyum içerisinde, sağlıklı ve üretken bir biçimde yaşama hakkına sahiptirler.”*²²⁴

Bildirgenin insan ve çevre ilişkisine değinerek başlaması haklar bağlamında önemli bir adım gibi görünse de Bildirgenin tamamı ve konferansın asıl odak noktası dikkate alındığında sürdürülebilir kalkınma kavramının hepsinden daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Gerçekten de ilk cümle insanı kalkınmanın merkezine koymuştur. Doğayla uyumlu olarak sağlıklı yaşama hakkına değinilse de, bu sadece üretkenliğe ve kalkınmaya giden yolda gerekli bir unsur olduğu için maddede yer verildiği şekilde yorumlanabilmektedir²²⁵.

Bildirgenin 3 üncü maddesi, hem gelecek nesillerin hem de mevcut kuşağın kalkınma ve çevreye dair gereksinimlerinin eşit biçimde karşılanabilmesi için kalkınma hakkının gerekliliğinden söz etmektedir²²⁶. Kalkınma hakkının ilk kez uluslararası bir metinde ele alınmak suretiyle genel kabul görmesi, her ne kadar hakkın içeriği ve kapsamı muğlak kalsa da, özellikle gelişmekte olan ülkeler için bir kazanım olarak değerlendirilmektedir²²⁷. Bir sonraki maddede ise sürdürülebilir kalkınma için, çevresel korumanın kalkınma sürecine ayrılmaz bir parça olarak entegre edilmesi gerekliliği hükmüne bağlanır²²⁸. Dolayısıyla çevresel korumanın insan refahı ve kalkınması

---

²²⁴ UNGA, **Report of the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I); The Rio Declaration on Environment and Development**, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, p: 3, Art. 1.

²²⁵ Marc Pallemaerts, “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?”, Çev: Bülent Duru, AÜSBFD, C: 52, S: 01, Yıl: 1997, s: 621-622.

²²⁶ UNGA, **Report of the UNCED, A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I); The Rio Declaration on Environment and Development**, p: 3, Art. 3.

²²⁷ Sands, 55.

²²⁸ Report of the UNCED, p: 4, Art. 4.

bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bundan 10 yıl önce ilan edilen Dünya Doğa Şartı'nda tüm yaşam türlerini insan için taşıdığı önem dikkate alınmaksızın saygıya değer kabul eden ve insanı doğanın üstü değil bir parçası olarak gören ifadelerle kıyasladığında, Pallemarts bu Bildirgeyi çevresel haklar için bir geri adım olarak nitelendirmiştir²²⁹.

Öte yandan Bildirgede çevresel konularda bilgiye erişim, katılım ve başvuru hakları olmak üzere birtakım usuli güvenceleri açıkça düzenlenmektedir. Çevresel konuların en iyi vatandaşların katılımıyla ele alınabileceği belirtilerek; bireylerin her tür çevresel bilgiye ulaşabilmeleri, karar verme sürecine dâhil olabilmeleri ve de adli veya idari çözüm yollarına başvurabilmelerine yönelik devlete ödev yüklenmiştir²³⁰. Ayrıca kadınların çevre yönetimi ve kalkınmada yadsınamaz bir öneme sahip olmasından bahisle, sürdürülebilir kalkınma için kadınların katılımının sağlanması elzem görülmektedir²³¹.

Genele bakıldığında ekosistemin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında tüm devletlerin çevreyle ilgili konularda bilgi alışverişi yapması, yardımlaşması, mümkün olduğu kadar fikir birliği içinde olmaları gerektiği belirtilmiştir²³². Çevre sorunları sınır aşan niteliği nedeniyle kuşkusuz evrensel ve ortak bir sorundur; ancak her devletin çevreye verdiği zararın oranı ve niteliği farklıdır. Bu nedenle Bildirgenin 7. maddesinde ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluk kavramı getirilmiştir²³³. Öngörülen yükümlülüklerin yerine getirilmesinde muhatabın koşullarının dikkate alınması ve kimi zaman destek sağlanabilmesi gibi faktörler küresel düzeyde katılımı teşvik edebilmektedir²³⁴.

---

²²⁹ Pallemarts, "Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?", s: 625.

²³⁰ Report of the UNCED, p: 5, Art.10.

²³¹ Report of the UNCED, p: 7, Art.20.

²³² Report of the UNCED, p: 4-6, Art. 9, 12, 13, 18, 19.

²³³ Report of the UNCED, p: 4, Art.7.

²³⁴ Sands, p: 56.

Devletlerin ve toplulukların yönlendirilmesi amacıyla hazırlanmış olan bu ilkeler hukuki açıdan bağlayıcı değildir. Bildirge, özüne uygun bir çevre hakkı kavrayışı öngörmemesi ve sürdürülebilir kalkınma modeli çerçevesinde belirlenecek olan çevre politikalarıyla ilgili olarak ülkeler arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle bekleneni verememiştir²³⁵.

2.1.4.2 Gündem 21

Gündem 21, çevre ile sürdürülebilir kalkınmaya dair dünya çapındaki çözülmesi gereken acil problemlerin çözülmesi; herkesin iyileştirilmiş yaşam şartlarına ve iyi korunmuş ekosistemlere kavuşması için küresel işbirliği vurgusu yaparak başlamaktadır²³⁶. Bir giriş ve dört bölümden oluşan bu metin aslında, BM öncülüğünde devletler, uluslararası örgüt ve sivil toplum kuruluşları da dâhil olmak üzere ortak hedef doğrultusunda hareket etmeyi öneren bir eylem planıdır.

“Sosyal ve Ekonomik Boyutlar” başlıklı birinci bölümde, ülkeler arasında işbirliği, yoksullukla mücadele edilmesi, insan sağlığının korunması ve sürdürülebilir insan yerleşimlerinin sağlanmasına yönelik birtakım hedefler ve eylem planları öngörülmektedir²³⁷. İnsan sağlığının korunması ve geliştirilmesinin, kalkınma ve çevresel korunma hedeflerine ulaşma yolundaki önemine özellikle değinilmiştir. Bu doğrultuda kırsal kesimlerdeki ve kırılgan grupların temel sağlık ihtiyaçlarının sağlanması, bulaşıcı hastalıkların ve kentsel sağlık problemlerinin kontrolü ve çevre kirliliğinden kaynaklanabilecek sağlık risklerini bertaraf edilmesi için plan ve politikalara yer verilmiştir²³⁸. “Kalkınma İçin Kaynakların Korunması ve Yönetilmesi” başlığı altında, atmosferin, toprağın, okyanusların, temiz su kaynaklarının biyoçeşitliliğin korunması; ormansızlaşma, çölleşme ve kuraklıkla mücadele ve zehirli atıkların yönetimi gibi çeşitli alanlardaki doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımına dair öneriler

---

²³⁵ Özdek, s: 80.

²³⁶ Report of the UNCED, p: 12.

²³⁷ Report of the UNCED, p: 14.

²³⁸ Report of the UNCED, p: 51.

sunulmuştur²³⁹. “Büyük Grupların Rollerinin Güçlendirilmesi” başlığı altında, planlanan hedeflere ulaşmak için kadınları ve gençleri, yerlileri, şirketleri, bilimsel topluluklar ve sivil toplum kuruluşlarını da kapsayan geniş çaplı ve güçlü bir katılımın sağlanması gerektiği belirtilmiştir²⁴⁰. “Uygulama Yöntemleri” başlıklı son bölümde ise mali kaynaklara, çevresel konularda kamu bilinci sağlanmasına ve çeşitli yasal düzenlemeler ve mekanizmalara ilişkin öneriler getirilmiştir²⁴¹.

Rio Bildirgesi gibi Gündem 21’in de hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Çoğu devlet Gündem 21’de yer alan önerileri ciddi biçimde uygulamaya koymamıştır²⁴². Dolayısıyla gereği gibi yerine getirilememiş olsa da Sands, onun uluslararası hukuk bağlamında önemli katkıları bulunduğunu belirtmektedir. Onun düşüncesine göre Gündem 21, uluslararası yasal araçların geliştirilmesi ve uygulanmasına dair küresel çapta anlaşmaya varılmış bir çerçeve sağlamıştır; ayrıca bazı maddeleri mevcut uluslararası yapılageliş kurallarını içerdiği gibi yeni yapılageliş kurallarına temel olacak ilke ve uygulamalara dair bir fikir birliğini de yansıtmaktadır²⁴³.

2.1.4.3 Orman İlkeleri

Tam adı “*Her Tür Ormanın Yönetimi, Korunması ve Sürdürülebilir Gelişimine Dair Küresel Mutabakat İçin Bağlayıcı Olmayan İlkeler*” olan bu metin ormanlarla ilgili ilk küresel mutabakattır. Ülkeler arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle hukuken bağlayıcı bir sözleşme yerine bir ilkeler listesi belirlenebilmiştir. Zira bazı ülkeler ormanların evrensel değer olmasından bahisle küresel düzeyde korunmasına yönelik bir

---

²³⁹ Report of the UNCED, p: 111.

²⁴⁰ Report of the UNCED, p: 373.

²⁴¹ Report of the UNCED, p: 412.

²⁴² David Hunter, James Salzman and Durwood Zaelke, **International Environmental Law and Policy**, Foundation Press, New York, 1998, p: 314.

²⁴³ Sands, p: 58.

sözleşme yapılmasından yanayken; ekonomileri ormandan elde edilen gelire dayalı olan devletler bu konuda bir kısıtlamaya karşı çıkmışlardır²⁴⁴.

Bildiride her çeşit ormanın, yaşamın devam etmesi için elzem olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda 2 nci maddede ormanların değerinin korunması ve hem mevcut hem de gelecek nesillerin ekonomik, ekolojik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için sürdürülebilir şekilde yönetilmesi gerektiği ifade edilmiştir²⁴⁵. Orman politikalarıyla ilgili olarak halkın etkin biçimde bilgilendirilmesi ve tüm tarafların katılımının sağlanması; orman sakinlerinin kültürel yaşayışlarının ve ekonomik menfaatlerinin korunması da ilke olarak belirlenmiştir.

2.1.4.4 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen iki bağlayıcı sözleşmeden biri olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi bu konuda küresel düzeyde kabul gören ilk sözleşmedir. İlk kez bu sözleşmede biyolojik çeşitliliğin korunması insanlığın ortak meselesi (*a common concern of humankind*) olarak ele alınmıştır²⁴⁶. Sözleşmenin önsözü, biyolojik çeşitliliğin ekolojik, bilimsel, kültürel, ekonomik ve estetik değerinin yanı sıra kendi başına taşıdığı değere vurgu yapılarak başlamaktadır²⁴⁷. Ancak 2 nci maddede biyolojik kaynaklar ifadesini, ekosistemlerin insanlık için kullanım imkânı ve değeri olan biyotik unsurları olarak tanımlaması ve Sözleşmenin bütünü dikkate alındığında insan merkezci bir bakışa sahip olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır²⁴⁸.

---

²⁴⁴ Adalet B. Alada, Ergun Gürpınar, Sevim Budak, "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler", **İÜSBFD**, Sayı: 3-4-5, 1993, s: 102; Kuzu, s: 93.

²⁴⁵ Report of the UNCED, p: 481.

²⁴⁶ Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Sustaining life on Earth: How the Convention on Biological Diversity promotes nature and human well-being, April 2000, p: 8, (<https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf>), Erişim Tarihi: 4/3/2023.

²⁴⁷ UN, **Convention on Biological Diversity**, 1992, p: 1, <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>, Erişim Tarihi: 4/3/2023.

²⁴⁸ Patricia Birnie, Alan Boyle, Catherine Redgwell, **International Law & the Environment**, Oxford University Press, Third Edition, New York, 2009, p: 618.

Yeryüzünde hayatın dengeli biçimde sürmesi için her bir yaşam türü benzersiz bir öneme sahiptir. Ancak dünya üzerinde yer alan milyonlarca çeşit canlı türü, insanın faaliyetleri nedeniyle doğrudan tehdit altında kalmaktadır. Rio Konferansı'nın gerçekleştiği tarihe kadar insan eylemlerinin doğa üzerinde ne tür geri dönülemez sonuçlar ortaya çıkardığına ve ekosistemin tüm bileşenleriyle uyumlu bir biçimde insanlığın gereksinimlerinin nasıl karşılanabileceğine dair bildirimler ve raporlardan önceki başlıklar altında bahsedilmişti. BM öncülüğünde atılan bu adımlar, ilgili sorunun çözümüne tüm dünya ülkelerini dâhil etmesi ve küresel bir gündem oluşturması bakımından kıymetlidir. Ancak öngörülen plan ve önerileri uygulamaya devletleri zorlayacak bir mekanizma olmadığından bu evrensel sorunla mücadelede zayıf kaldıkları söylenebilmektedir. Dolayısıyla bağlayıcı niteliğe haiz bir sözleşme imzalanması önemli bir adım teşkil edecekti. Öte yandan kuşkusuz bu tarihe kadar bazı belli başlı türlerin yaşam alanlarının korunmasına ilişkin sözleşmeler akdedilmişti²⁴⁹. Ancak dünya ekosisteminde yer alan bütün türleri kapsamaya Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini farklı kılmaktadır²⁵⁰.

Sözleşmede biyolojik çeşitliliğin korunması; bileşenlerinin sürdürülebilir şekilde kullanılması ve genetik kaynaklardan adil ve hakkaniyetli biçimde paylaşılarak istifade edilmesinin sağlanması temel amaç olarak belirlenmiştir²⁵¹. Ülkeler arası işbirliğinin teşvik edilmesi, biyoteknoloji de dâhil olmak üzere teknolojiye erişim ve teknoloji transferi, bozulmuş ekosistemlerin iyileştirilmesi, bilimsel araştırmaların teşvik edilmesi, halkın bilgilendirilmesi ve yerli halkların kaynakların sürdürülebilir kullanımına dair tecrübelerinden faydalanılması açıkça değinilen hususlardandır.

---

²⁴⁹ Bkz: 1971 Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme; 1979 Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi.

²⁵⁰ Ferhunde Hayırsever Topçu, "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C.: 20, S.: 1, 2012, s: 59.

²⁵¹ UN, Convention on Biological Diversity, 1992, Art. 1.

Sözleşmenin Önsözünün son bendinde biyolojik çeşitlilikten gelecek kuşakların da istifade edebilmesi için korunması ve sürdürülebilir kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Kimilerince bu ifade, oldukça insan merkezci bir bakışı yansıttığının yanı sıra; mevcut ve gelecek neslin gereksinimlerinin karşılanması için kalkınma hakkının önemine değinen Rio Bildirgesine kıyasla kuşaklar arası perspektif bakımından da zayıf bir ifade olarak yorumlanmıştır²⁵².

Öte yandan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin uluslararası çevre hukukundaki önemi ve katkısı büyüktür. Topçu'nun aktarımına göre bu Sözleşme, kendinden önceki belirli türlerin ve yaşam alanlarının korunmasına yönelik hazırlanan sözleşmeleri tamamlayarak ve ekosistemin bütününde yer alan türleri koruma altına alarak kapsayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Ayrıca devletlerin yükümlülüklerine ilişkin genel bir çerçeve çizmiş ve yetki alanları içinde onlara ulusal eylem imkânı tanımıştır. Biyoçeşitliliğin muhafazası ve kullanılmasının yanı sıra genetik kaynakların adil kullanımı ve teknolojiye erişim gibi hususlara dair de düzenlemeler getirmiştir²⁵³.

2.1.4.5 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

BM Çevre Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen sözleşmelerden bir diğeri de BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesidir (*UNFCCC/BMİDÇS*). 1992'de imzalanıp 1994 yılında yürürlüğe giren bu Sözleşmeye günümüzde 198 ülke taraftır²⁵⁴. İklim değişikliğinin etkilerinin doğaya ve insanlığa vereceği zarara dikkat çekip bu ortak soruna karşı tüm ülkeleri işbirliğine davet ederek başlayan Sözleşme, mevcut ve gelecek nesil için dünyanın iklim sisteminin korunması gerektiğini belirtmektedir²⁵⁵.

---

²⁵² Birnie et al., p: 619.

²⁵³ Topçu, "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya", s: 67-68, 71.

²⁵⁴ UN Climate Change, What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?, <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

²⁵⁵ UN, **United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1992, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, Erişim Tarihi: 15/3/2023, p: 2-6.

BMİDÇS hükümleri, hedef ve ilkeler; yükümlülükler; usullere dair hükümler ve diğer düzenlemeler olmak üzere dört temel başlık halinde ele alınmaktadır. 2. madde Sözleşmenin temel hedefini atmosferdeki insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı birikiminin iklim üzerindeki zararlı etkisini durdurmak olarak belirlemiştir. Böylece insan faaliyetlerinin atmosferin temel bileşenlerinde ve doğal çevre üzerinde değişime neden olduğu açıkça kabul edilmiştir²⁵⁶. Sözleşmenin nihai amacına ulaşmasına yönelik yol gösterici ilkeler 3. maddede düzenlenmiş olup birinci ilke, “*devletlerin eşitlik temeline dayalı olarak; ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklarına ve imkânlarına göre, mevcut ve gelecek nesil için iklim sistemini korumaları gerektiğini*”²⁵⁷ belirtmektedir. Bir sonraki ilkede ise, yükümlülükler bağlamında, gelişmekte olan ülkelerin ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı kırılgan grupların özel durumlarının dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Sözleşmede hem mekânsal hem zamansal anlamda bir eşitlik anlayışı göze çarpmaktadır. Zira iklim değişikliği, dünya genelinde telafisi veya iyileştirilmesi oldukça zor zararlar doğuracağından ötürü Tarafların gelecek nesle karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. Bununla birlikte dünya üzerinde coğrafi koşullarından ötürü iklim olaylarına duyarlı grupların gereksinimleri ve özel koşullarının göz önüne alınması gerektiği belirtilmektedir.

Tarafların Sözleşmenin öngördüğü yükümlülükler noktasında ortak ancak farklılaştırılmış sorumlulukları bulunmaktadır²⁵⁸. Gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere iklim değişikliği ile mücadelede her bir devletin sorumluluğu vardır. Buna göre devletler temiz teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaşması, bozulan alanların iyileştirilmesi, bilgi alışverişi yapılması ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi için işbirliği

---

²⁵⁶ Roda Verheyen, **Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility**, Martinus Nijhoff Publishers, p: 55.

²⁵⁷ UNFCCC, Art: 3.

²⁵⁸ UNFCCC, Art. 4.

yapmalıdırlar²⁵⁹. Bunlar her devlet için geçerli yükümlülüklerdir. Ancak ülkelerin teknik ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin ve iklim sistemi üzerindeki etkilerinin birbirinden farklı olması, gelişmiş-gelişmekte olan ülke bağlamında ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluk ilkesini gündeme getirmiştir²⁶⁰. Sözleşmede gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirmesi için finansal destek ve teknoloji transferi sağlamak gibi girişimlerde bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sözleşme metninin sonunda iki ek liste yapılmış²⁶¹ ve bu iki listede yer alan devletlerin sorumlulukları tarihsel ve maddi sorumluluk temelinde birbirlerinden farklılaştırılmıştır²⁶².

BMİDÇS'nin geneline bakıldığında insan kaynaklı iklim değişikliği ile mücadele çabasında birtakım ilkeler, stratejiler ve bağlayıcılığı bulunmayan bazı yükümlülükler getirildiği görülmektedir²⁶³. Sözleşmede, devletlerin sera gazı salınımlarını iklim değişikliğini tetiklemeyecek bir düzeyde tutmalarını sağlamak amaçlanmış ancak buna dair bağlayıcı bir yüzde öngörülmemiştir. BMİDÇS'nin çizdiği çerçevenin doldurulması; somut hedeflerin ve bağlayıcı yükümlülüklerin belirlenmesi ise ancak Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren her sene düzenli olarak gerçekleştirilen Taraflar Konferansının 1997'de Kyoto'da yapılan toplantısında (*COP3*) mümkün olmuştur²⁶⁴. Devletlere emisyon azaltma yükümlülüğü getiren Kyoto Protokolü 2005 yılında yürürlüğe girmiş olup 2020 yılında işlevini tamamlaması kararlaştırılmıştır²⁶⁵. Ardından

---

²⁵⁹ UNFCCC, Art. 5/1-c,d,e,h,i.

²⁶⁰ Neslihan Özkerim Güner, İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2018, s: 62.

²⁶¹ UNFCCC, Annex 1 and Annex 2.

²⁶² T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, BMİDÇS, <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

²⁶³ Güneş, s: 344.

²⁶⁴ Hulusi Ekber Kaya, "Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları", **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C: 4, S: 10, Yıl: 2020, s: 175.

²⁶⁵ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Kyoto Protokolü, <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-kyoto-protokolu>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

Taraflarca 2020 yılından sonraki süreci kapsayacak bir anlaşma hazırlanması planlanmış ve bu doğrultuda 2015 yılında Paris Antlaşması kabul edilmiştir. BMİDÇS'nin uygulanmasını geliştirmeyi amaçlayan bu antlaşmada, devletlere dünya genelinde sıcaklık artışının azaltılması yükümlülüğü getirilmiştir.

Bu Antlaşmaya dair belirtilmesi gereken hususlardan biri de, insan haklarına doğrudan değinen bir iklim antlaşması olmasıdır²⁶⁶. Giriş bölümünde, iklim değişikliğinin insanlığın ortak meselesi olmasından bahisle, Taraf devletlerin insan haklarının ve yerli halkların, çocukların, göçmenlerin, hassas durumdaki kişilerin haklarının sağlanmasının yanı sıra; toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kuşaklar arası adalet ilkesine dair yükümlülüklerine de saygı göstermesi gerektiği ifade edilmiştir²⁶⁷. Konunun insan hakları boyutunu Giriş bölümünde olsa da açıkça ifade etmiş olması insan hakları bağlamında önemlidir²⁶⁸.

2.1.5 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

1992 Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı'nın üzerinden on yıl geçtikten sonra 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Johannesburg'da BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (*Rio +10 Conference*) gerçekleştirilmiştir. Konferansın sonunda "Sürdürülebilir Kalkınmaya Dair Johannesburg Bildirgesi" ve "Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Uygulama Planı" adında iki belge kabul edilmiştir²⁶⁹.

²⁶⁶ Çiğdem Tuğaç, "İnsan Hakları Temelinde Kentli Haklarına İlişkin Uluslararası Çalışmaların Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmeleriyle İlişkisi", **İnsan Hakları Yıllığı**, C: 36, 2018, s.31-74, s: 36.

²⁶⁷ UN, Paris Agreement, 2015, p: 2, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

²⁶⁸ Brezilya Yüksek Mahkemesi, Paris Antlaşması'yla ilgili tarihi bir karara imza atmıştır. Çevre hukukuyla ilgili antlaşmaları bir tür insan hakkı antlaşması olarak niteleyen mahkeme, onların ulusüstü niteliğe sahip olduğunu ve Paris Antlaşması'nın ihlalinin insan haklarının ihlali anlamına geleceğini belirtmiştir. Böylece Brezilya Yüksek Mahkemesi Paris Antlaşması'nı insan hakkı belgesi olarak nitelendiren ilk ve tek mahkeme olmuştur. (Haber Kaynağı: <https://www.climatechangenews.com/2022/07/07/brazilian-court-worlds-first-to-recognise-paris-agreement-as-human-rights-treaty/>, Erişim Tarihi: 18/4/2023).

²⁶⁹ UN, **Report of the World Summit on Sustainable Development : Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20**, Johannesburg, South Africa, 26 August - 4 September 2002, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement>.

Bildirgede, insan onuruna uygun; insancıl ve eşit bir toplum oluşturmak hedef olarak belirlenmiştir. İnsan onurunun gereği olan suya erişme, sağlık, barınma, gıda güvenliği gibi temel ihtiyaçların karşılanması için devletler nezdinde ortak çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için de çevresel tahribat ile sürdürülemez kalkınma uygulamalarının bırakılması ve küresel düzeyde insani gelişmenin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için işbirliği yapılması gerekmektedir²⁷⁰. Ancak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında yaşam standardı farkı olması, eşitsizlik ve yoksulluk dünya genelinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerine getirilmesini zorlaştırmaktadır²⁷¹.

Bildirgede genel ilke belirlenmekten ziyade yoksulluğun ortadan kaldırılmasına dair istek vurgulanmış ve bunun yolunun sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasından geçtiği ifade edilmiştir ancak buna dair spesifik öneriler sunulmamıştır²⁷². Ayrıca sürdürülebilir kalkınmadan söz edilebilmesi için çevrenin korunması ve geliştirilmesi şarttır; buna rağmen Bildirgede çevresel boyut oldukça yüzeysel biçimde ele alınmıştır.

Uygulama Planında ise, Planda belirtilen tarihe kadar yoksulluğun ortada kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik olarak görece daha spesifik hedeflere yer verilmiştir²⁷³.

2.1.6 Aarhus Sözleşmesi

Tam adı “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi” olan Aarhus Sözleşmesi, 25 Haziran 1998

---

²⁷⁰ Report of the World Summit on Sustainable Development : Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Art. 1-7.

²⁷¹ Report of the World Summit on Sustainable Development : Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Art. 11-15.

²⁷² Sands, p: 66.

²⁷³ Report of the World Summit on Sustainable Development : Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, p: 6-72.

tarihinde Danimarka'nın Aarhus kentinde BM Avrupa Ekonomik Komisyonunca kabul edilmiş ve 30 Ekim 2001'de yürürlüğe girmiştir.

Uluslararası belgeler içinde Aarhus Sözleşmesi çevre hakkına dair en önemli belge olarak kabul edilmektedir²⁷⁴. Sözleşme'nin Giriş bölümünde çevrenin korunmasının, yaşam hakkı dâhil olmak üzere insan haklarından yararlanmanın ve insan refahının elzem bir şartı olduğu belirtilmiştir. Herkesin, sağlığına ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkı olmakla birlikte; bireysel ya da toplu olarak çevreyi koruma ve iyileştirme sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu hakkın ileri sürülebilmesi ve de çevrenin korunmasına ilişkin yükümlülüğün yerine getirilmesi için çevresel bilgilenme, katılım ve başvuru hakkı olmak üzere üç önemli usule ilişkin araca ihtiyaç vardır²⁷⁵.

Sözleşmenin 1 inci maddesine göre;

*“ Mevcut ve gelecek nesillerden her bireyin kendi sağlık ve refahı için yeterli bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak amacıyla, Taraflardan her biri, bu Sözleşme'nin hükümlerine uygun olarak, çevresel konularda bilgiye erişimi, karar verme sürecinde halkın katılımını ve yargıya başvuruyu garanti edeceklerdir. ”*²⁷⁶

Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkını açık biçimde ve kapsamlı olarak ifade eden ilk uluslararası sözleşmedir²⁷⁷. 1 inci madde çevre hakkını tanımalarının yanı sıra bu hakkı güvenceleyen usule ilişkin hakların, çevre hakkının korunmasına yönelik asli amacın sağlanması yolunda anlamlı birer araç olduklarını ifade eder²⁷⁸. Bu bağlamda Taraf

²⁷⁴ Turgut, Çevre Politikası ve Hukuku, s: 84.

²⁷⁵ UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Preamble.

²⁷⁶ UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Art. 1.

²⁷⁷ Kaboğlu, Çevre Hakkı, s: 292.

²⁷⁸ Avrupa ECO Forumu, **Aarhus Sözleşmesi: Çevresel Demokrasi İçin Rehberiniz**, Ed: Mara Silina, Çev. Esra Başak, 2011, s: 8.

devletlere, halkın sahip olduğu hakları etkin biçimde kullanabilmelerine yönelik detaylı düzenlemeler getirmiştir. Buna göre devletler, Sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi için açık ve tutarlı bir çerçeve çizmeli; çevresel hakların kullanımında halka bilinç ve rehberlik sağlamalı; çevrenin korunmasına yönelik faaliyet gösteren dernek veya kuruluşları desteklemelidir²⁷⁹.

Sözleşmenin 4 ve 5 inci maddesinde çevresel bilgilendirme; 6, 7 ve 8 inci maddelerinde katılım; 9 uncu maddede ise başvuru hakkı detaylı olarak düzenlemektedir²⁸⁰. Bu düzenlemeler, Taraf devletlerin iç hukuklarında Sözleşme'nin öngördüğünden daha geniş çevresel bilgilendirme, daha kapsamlı halkın katılımı ve başvuru sağlayan düzenlemelerinin geçerliliğini etkilememektedir. Çevre hakkının korunmasına yönelik usule ilişkin güvence sağlayan bu haklara dair hazırlanmış en önemli sözleşme Aarhus Sözleşmesidir.

Aarhus Sözleşmesi çeşitli ulusal ve uluslararası mahkemelerin kararlarında ölçü norm ve yorum kaynağı olarak kullanılmaktadır. Böylece devletlerin, çevresel hakların yerine getirilmesine dair yükümlülüklerinin daha geniş bir şekilde yorumlanması mümkün olmaktadır²⁸¹.

Sözleşmenin, çevrenin ve çevre hakkının korunmasında yapıcı ve güçlü bir rol üstlendiği söylenebilir. Sözleşme, bilgi edinme hürriyeti ve katılımcı demokrasinin gerçekleşmesine yönelik büyük katkısı nedeniyle uluslararası çevre hukukunun gelişme seyrinde yeni bir anlayışı temsil etmektedir²⁸².

---

²⁷⁹ UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Art. 3.

²⁸⁰ Bkz: I. Bölümde “Çevre Hakkının Araçları”

²⁸¹ Yasemin Semiz, “Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 4, S: 2, Aralık 2014, s: 42.

²⁸² Güneş, “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, s: 329.

2.1.7 28 Temmuz 2022 Tarihli BM Genel Kurulu Kararı

BM Genel Kurulu 28 Temmuz 2022’de tarihi bir karara imza atmış; temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreyi açık bir biçimde insan hakkı olarak tanımıştır²⁸³. Kararda, İnsan Hakları Konseyi’nin temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin tesis edilmesini insan hakkı olarak kabul eden 8 Ekim 2021 tarihli kararı hatırlatılmış²⁸⁴; çevre sorunlarının insan haklarının tamamından yararlanma noktasında olumsuz sonuçları olduğu ifade edilmiştir.

Bu Kararla birlikte çevre hakkı da, BM’ce tanınan haklar yelpazesinin bir parçası haline gelmiştir. Bunun en önemli getirisi, devletlerin ulusal mevzuatı ve mahkeme kararlarında BM’le aynı yönde bir kabulü teşvik edebilecek olmasıdır. Örneğin 1960 lı yıllarda gıda hakkının kabulüyle birlikte kimi ulusal mahkemelerde bu hakka yönelik tehditler ele alınmaya başlanmıştır. Benzer şekilde 2010’da su hakkının insan hakkı olarak kabulü, kimi devletlerin anayasalarında su hakkı tanımalarını teşvik etmiştir²⁸⁵.

28 Temmuz 2022 tarihli kararda çevre hakkına dair şu ifadelere yer verilmiştir:

“BM Genel Kurulu

...

- 1. Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanır;*
- 2. Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının diğer haklarla ve mevcut uluslararası hukukla bağlantılı olduğunu kaydeder;*

²⁸³ UNGA, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, **A/RES/76/300**, 28 July 2022.

²⁸⁴ UN Human Rights Council, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, **A/HRC/RES/48/13**, 18 October 2021.

²⁸⁵ Katy Thompson / Pradeep Kurukulasuriya, Historic UN resolution recognizes healthy environment is a human right, 28 July 2022, <https://www.undp.org/blog/historic-un-resolution-recognizes-healthy-environment-human-right>, Erişim Tarihi: 3/5/2023.

3. *Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye yönelik insan hakkının teşvik edilmesinin, uluslararası çevre hukuku ilkeleri uyarınca çok taraflı çevre anlaşmalarının tam olarak uygulanmasını gerektirdiğini teyit eder;*
4. *Devletlere, uluslararası kuruluşlara, ticari işletmelere ve diğer ilgili paydaşlara, herkes için temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre sağlamaya yönelik çabaları artırmak üzere politikalar benimsemeye, uluslararası işbirliğini geliştirmeye, kapasite geliştirmeyi güçlendirmeye ve iyi uygulamaları paylaşmaya devam etmeye çağırır.*²⁸⁶

2.2 Türkiye’de Çevre Hakkı

2.2.1 1982 Anayasasında Çevre Hakkı

Çevre hakkı Türk anayasaları içinde ilk olarak 1982 Anayasasında düzenlenmiştir.

“Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56 ncı madde şu hükmü haizdir:

“Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

Madde 56 – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

---

²⁸⁶ UNGA, A/RES/76/300, p: 3.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.”

Madde hükmü, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşamayı bir hak olarak ifade etmekle birlikte aynı zamanda çevrenin korunmasına ilişkin yükümlülük de öngörmektedir. Açık biçimde çevre hakkından söz edilmeyip sadece kişilik haklarından yaşam hakkıyla ilişki kurulmak suretiyle “dolaylı” bir düzenleme yapıldığı görülmektedir²⁸⁷.

Bu madde Anayasanın “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında yer almaktadır. Hakkın hem bu başlık altında ele alınması hem de sağlık hakkıyla birlikte düzenlenmiş olması, Anayasanın çevre hakkını sosyal hak olarak kabul edip etmediğine dair tartışmalar çıkmasına neden olmuştur. Özdek’in görüşüne göre, bu hak için bir “Dayanışma Hakları” başlığı açılmamış olması ve sosyal ve ekonomik haklar altında düzenlenmiş olması Anayasanın çevre hakkını sosyal hak olarak nitelendirdiği anlamına gelmez. Maddenin lafzına bakıldığında çevre hakkını herkese tanıdığı ve çevreyi koruma yükümlülüğünü de devlet ve vatandaşlara yüklediği görülür. Bu ifade ediş biçimi Anayasanın çevre hakkını, sosyal haklardan derin biçimde ayıran özelliklerinin farkında olduğunun göstergesidir. Zira sosyal ve ekonomik haklar da herkesin hakkın hem öznesi hem de yükümlüsü olması gibi bir durum söz konusu değildir²⁸⁸.

Hakkın “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında düzenlenmiş olması bir başka önemli hususu daha gündeme getirmektedir. Anayasanın 65 inci maddesinde devletin sosyal haklar ve ekonomik hakların gereğini yerine getirmesi noktasında bir sınırlama öngörülmüştür. Buna göre “*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*” Sosyal ve ekonomik haklar özünde

---

²⁸⁷ İ. Güneş Gürseler, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S: 75, Mart-Nisan 2008, s: 200.

²⁸⁸ Özdek, s: 125.

devlete olumlu edim yükleyen haklardır. Öte yandan belirtilmelidir ki devletin yerine getirmesi gereken edim her zaman maddi bir külfet gerektirmeyebilir²⁸⁹. Bu madde mali külfet gerektirmeyen edimlerde devletin yükümlülüklerini yerine getirmesine dair bir sınırlamaya dayanak teşkil etmemektedir. Dolayısıyla mali yük oluşturmayacak edimler söz konusu olduğunda devlet bunu yerine getirmekten kaçınamayacaktır. Ancak mali kaynakların yeterliliği noktasında ise, bu yeterlilik tespiti devletin takdirinde olduğundan çevresel yarara göre değerlendirilememe riskini her zaman taşımaktadır²⁹⁰.

AY 56 ncı maddede bu hakkın öznesi yani yararlanıcısı “herkes” olarak ifade edilmiştir. Herhangi bir tabiiyet koşulu aranmaksızın herkesin bu hakkı anayasal güvenceye alınmıştır. Çevreyi koruma ve geliştirme yükümlülüğü ise devlet ve vatandaşlarının ödevidir. Diğer insan haklarında olduğu gibi bu hakkın da en doğal yükümlüsünün devlet olduğundan önceki bölümde bahsedilmiştir. Ancak madde metninde bir diğer yükümlü olarak “vatandaş” ibaresinin yer alması çevre hakkının tabiatına uygun olmadığı için eleştirilmiştir²⁹¹. Gerçekten de çevre hakkının en temel özelliklerinden birinin özne ve yükümlü kavramlarının iç içe geçmişliği olduğu dikkate alındığında; Anayasada yabancıların ve gerçek kişi olmayanların kapsam dışı olarak değerlendirilmesine mahal verecek şekilde düzenlenmesinin yetersiz bir ifade biçimi olduğu söylenebilir.

2.2.2 2872 Sayılı Çevre Kanununda Çevre Hakkı

Tüm canlıların ortak varlığı olan çevrenin korunmasını amaçlayan 2872 sayılı Çevre Kanunu 11/8/1983 tarihli RG’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. O tarihten bu yana üzerinde birçok değişiklik yapılmış olup 2006 yılındaki değişiklikler çevre hakkı bakımından önemlidir.

---

²⁸⁹ Cemre Edip Yalçın, “Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yaklaşımı”, **Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 9, S: 1, Temmuz 2021, s: 94.

²⁹⁰ Özdek, s: 129.

²⁹¹ Semiz, s: 11.

Kanunun ilk maddesi çevreyi sadece insanların değil tüm canlı dünyasının ortak varlığı olarak ifade etmektedir. Bu ortak varlık olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve kirliliğin önlenmesi için 3 üncü maddede birtakım ilkeler öngörülmüştür. Maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde idare ve tüzelkişiler de dâhil olmak üzere herkes çevreyi korumakla ve bu yolda alınan tedbirlere uymakla yükümlü kılınmıştır. (e) bendinde, “Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.” ifadesi yer almış, dolaylı bir şekilde çevre hakkına yer verilmiştir²⁹².

Çevre Kanununda çevrenin usule ilişkin diğer güvenceleri olan çevresel bilgilendirme ve başvuru konuları da ele alınmıştır. Kanunun 2006 yılında değişikliğe uğramış olan 30 uncu maddesinin ikinci fıkrasında herkesin 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanununa göre çevreye dair bilgilere erişme hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. Çevreye dair bilgi ise Tanımlar başlıklı 2 nci maddede “su, hava, toprak, bitki ve hayvan varlığı ile bunları olumsuz olarak etkileyen veya etkileme ihtimali bulunan faaliyetler ve alınan idarî ve teknik önlemlere ilişkin olarak mevcut bulunan her türlü yazılı, sözlü veya görüntülü bilgi veya veri” olarak tanımlanmıştır.

Çevresel başvuruya dair düzenleme ise şu şekildedir “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.” Görüldüğü üzere bu hak herkese tanınmıştır, zira çevre hakkının sahipleri hakkın ihlali gündeme geldiğinde kanunen güvence altına alınmış bir başvuru yolu öngörülmemişse çevre hakkını ileri sürebilmeleri mümkün değildir. Ayrıca çevre hakkının yükümlülere için de benzer bir durum söz konusudur. AY 56/2 ve Çevre Kanunu 3/1-(a) çevreyi

---

²⁹² Turgut, s: 80.

koruma ödevi yüklemektedir; bu yükümlülüğün yerine getirilmesi için, çevreyi tahrip eden veya etme potansiyeli olan bir faaliyetle ilgili olarak idari ve yargısal başvuru yoluna gidilebilmesi gerekir. Maddede yer alan “ilgili mercii” kavramı sadece idari organlara değil yargısal başvuruyu da kapsamaktadır. Dolayısıyla çevreyi korumak için herkes, yürütmenin durdurulması ve iptal talebinde bulunabilecektir²⁹³.

2.2.3 Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Çevre Hakkı

21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun yürürlüğe girmesiyle mevzuatta köklü değişimler meydana gelmiştir. Anayasanın 104 üncü maddesinin on yedinci fıkrasına göre;

“Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.”

Madde metninde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenemeyecek alanlar açık biçimde ifade edilmiştir. Anayasanın 56 ncı maddesinde düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında ele alındığından hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamayacak konular arasında yer

---

²⁹³ Turgut, s: 174.

almamaktadır. Başka bir deyişle, maddenin tersinden çıkarım yapılacak olursa sosyal ve ekonomik hakların kullanımına dair birtakım düzenlemelerin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yapılabilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır²⁹⁴.

Ancak herhangi bir temel hak ve özgürlüğün düzenlemesi ile sınırlandırılması ayırımına dikkat edilmelidir, her düzenleme bir sınırlandırma anlamına gelmez²⁹⁵. Anayasanın 13 üncü maddesi temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ancak kanunla vasıtasıyla gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Anayasa 104 üncü maddede de Anayasada açıkça kanunla düzenlenmesi gerektiği ifade edilen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla, bir temel hak olan çevre hakkının Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle sınırlandırılması, uygulamasının daraltılması anayasal olarak mümkün görünmemektedir.

Anayasanın 104 üncü maddesinde kanun ve Cumhurbaşkanı kararnamesi arasındaki ilişkiye dair önemli bir cümle daha bulunmaktadır. Buna göre, kanunda açıkça düzenlenmiş olan konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılması mümkün değildir. Çevre hakkı ve bu hakkın usuli güvenceleri olan çevresel bilgilendirme, katılım ve başvuru hakları 2872 sayılı Çevre Kanununda açıkça düzenlenmiştir. Çevre Kanununun düzenlediği konularda Cumhurbaşkanı kararnamesi ile yeni bir düzenleme yapılması halinde Anayasanın açık hükmüyle çelişki ortaya çıkacaktır. Ancak 104 üncü maddenin on yedinci fıkrasının tamamına tekrar bakıldığında, Anayasanın izin vermediği konular haricinde “düzenleme” yapılması amacı doğrultusunda kaleme alındığı görülmektedir. Dolayısıyla farklı görüşler olmakla birlikte, Anayasanın 56 ncı maddesiyle uyumlu

---

²⁹⁴ M. Artuk Ardiçoğlu, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, **Ankara Barosu Dergisi**, C: 75, S: 3, 2017, s: 38.

²⁹⁵ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 68.

biçimde; Çevre Kanununun bizzat düzenlediği hususlar dışında ve hakka herhangi bir sınırlama getirmeyen düzenleme yapılabilmesinin mümkün görüldüğü söylenebilir²⁹⁶.

2.2.4 Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurularda Çevre Hakkı

AYM, bir kararında sağlıklı ve dengeli bir çevreyi, “doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği (ve) belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevre” olarak ifade etmiştir²⁹⁷. Anayasanın 56 ncı maddesine aykırı olduğu gerekçesine dayanarak İmar Kanununun bazı maddelerinin iptali talebiyle açılan davada AYM’nin verdiği bu karar, çevre hakkına dair önemli ilk yargısal içtihadıdır²⁹⁸. Kararda açık bir şekilde çevre tanımı yapmayan mahkeme, sağlıklı ve dengeli bir çevrenin sağlanması gereken özelliklerini belirtmiş olmakla birlikte, bunun eksiksiz bir ifade olduğu söylenememektedir. Zira biyolojik çeşitlilik, ekosistem ve iklim gibi korunması gereken unsurlar yerine sadece “doğal güzellikler” ibaresini kullanmış ve çok çeşidinin bulunduğu kirlilik türlerinden sadece hava ve su kirliliğini saymıştır²⁹⁹.

AYM’ne göre çevre hakkı hem yaşam hakkı hem de sağlık hakkıyla yakın ilişkili olması sebebiyle mevcut nesille birlikte gelecek nesilleri de ilgilendirmektedir. Dolayısıyla hakkın günümüz sınırlarını aşan bir önemi bulunmaktadır. Çevrenin hasar gördükten sonra iyileştirilmesinin çok zor ve zahmetli olması ve hatta bazen imkânsız olması sebebiyle, kalkınma için planlanan yatırım faaliyetlerinde çevresel kaygıların gözetilmesi; kirlilik ve bozulmayı önleyecek tedbirlere yönelmek gerekmektedir³⁰⁰.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının ele alındığı 56 ncı maddede devlete, herkesin bu hakkını güvence altına alma ve çevreyi koruma yükümlülüğü yüklenmiştir.

---

²⁹⁶ İsmail Tazegül, **İdari Yargı Kararlarında Çevresel Başvuru Hakkı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022, s: 68.

²⁹⁷ AYM, E: 1985/11, K: 1986/29, K.T.: 11/12/1986.

²⁹⁸ Güneş, **Çevre Hukuku**, s: 164.

²⁹⁹ Semiz, s: 17.

³⁰⁰ AYM, E.2013/89, K.2014/116, K.T.: 3/7/2014, s: 9.

AYM de devletin bu ödevine vurgu yapmış, bir kararında şu ifadelere yer vermiştir; “...çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirlenmesinin önlenmesine; tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasına yönelik her türlü tedbiri almak Devletin temel ödevlerindedir. Bu amaçla Devlet, çevrenin ve kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için etkili bir maddi hukuk düzeni oluşturmak ve öngörülen maddi hukuku uygulamak üzere gereken teşkilatı kurmakla yükümlüdür ...”³⁰¹.

Bireysel başvuru konusu ise hukukumuzda yeni sayılabilecek bir uygulamadır. AY’nın 148 inci maddesine 2010 değişikliğiyle getirilen ek maddeye göre; “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” Bireysel başvuru, devletin, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ihlal etmesi durumunda gündeme gelebilecek ikincil özelliğe sahip olağanüstü bir hukuki çaredir³⁰². Bireysel başvuru yoluna gidebilmek için olağan kanun yolları tüketilmiş olmalıdır.

Madde metninden anlaşıldığı üzere AYM’ne bireysel başvuruda bulunabilmek için AY’da yer alan temel hak ve özgürlüğün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerinden birinde yer alması yani çakışması gerekmektedir. Ancak AY’nın 56 ncı maddesinde tanınmış sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı, AİHS’de ve ek protokollerinde doğrudan yer alan bir hak değildir. Bununla birlikte AİHM’in çevre hakkının ihlali iddialarını özel yaşama saygı hakkı bağlamında ele aldığı ve karara bağladığı görülmektedir³⁰³. AYM de benzer şekilde çevre hakkının ihlal edildiği

---

³⁰¹ AYM, E: 2011/106, K: 2012/192, K.T.: 29/11/2012, s: 48.

³⁰² Öykü Didem Aydın, “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.: 15, S.: 4, 2011, s: 125.

³⁰³ Tazegül, s: 148.

iddiasıyla yapılmış olan başvuruları kabul edilebilir bulmakta ve bu hakkın AİHS ve Anayasanın çeşitli hükümlerine dayanarak korunabileceğini belirtmektedir³⁰⁴. AYM'nin ifadesiyle;

“Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasal anlamda normatif dayanağı 56. madde hükmünde yer verilen herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu yönündeki düzenlemedir. Ancak söz konusu hüküm, Anayasa'nın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almaktadır. Anayasa'nın bireysel başvuru hakkının düzenlendiği 148. maddesinin üçüncü fıkrasında “...” hükmüne yer verilmek suretiyle Anayasa'da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı ifade edilmekle birlikte sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının; Anayasa'nın fiziksel ve ruhsal bütünlüğün korunması ile ilgili hukuksal çıkarları ihtiva eden 17. maddesi, özel ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi ile bağlantılı olarak ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.”³⁰⁵

AYM'nin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı çerçevesinde yapılan bireysel başvuruyu, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı bağlamında ele alarak verdiği Binali Özkaradeniz ve Diğerleri Başvurusuna dair kararı önemlidir. Başvurucular yaşadıkları köyün yakınından geçen akarsuya, herhangi bir arıtma olmaksızın kanalizasyonun boşaltıldığı ve bu durumun hem kendilerinin hem de çevrenin sağlığını bozduğunu ileri sürmüşlerdir. AYM, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağladığı hukuki çıkarın, fiziki ve ruhsal bütünlüğe dair hukuki çıkar kapsamında olduğunu belirterek özel hayata saygı hakkı

³⁰⁴ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 237.

³⁰⁵ AYM, Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık Başvurusu, B. No: 2013/6587, K.T.: 24/3/2016 ş: 43.

içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Öte yandan ihlal iddiasının bu hak kapsamında ele alınabilmesi için, ilgili çevre sorunun özel hayata veya konuta saygı hakkı üstünde doğrudan etkisinin olması ve çevre sorununun ciddi boyuta varması gerektiğini belirtmiştir. Yaptığı değerlendirme sonucu, idarenin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğinden bahisle özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır³⁰⁶. Dolayısıyla AYM'nin yaklaşımı, çevresel sorun ilgili hak üzerinde doğrudan etkide bulunuyorsa ve bu etki ciddi boyutta ise hakkın ihlali anlamına geleceği yönündedir. Bir diğer önemli husus da kamu idarelerinin bu hakları etkili biçimde korumak için gerekli adımları atıp atmadığıdır. Devletin bu yöndeki yükümlülüğünü yerine getirmek suretiyle menfaatler arasında adil bir denge kurup kuramadığı da AYM'nin dikkate aldığı unsurlardandır³⁰⁷.

AYM'nin maddi ve manevi varlığın korunması kapsamında değerlendirme yaptığı önemli bir karar Mehmet Kurt Başvurusuna ilişkindir. Başvuruda, Cevizlik Hidroelektrik Santraline dair ÇED raporunda tesisin bölgedeki tarım ve ormancılık faaliyetlerine etkisiyle ilgili değerlendirme yapılmadığı; tesise ait yüksek gerilim hatlarının yerleşim yerinin çok yakınından geçtiği ve sağlık sorunlarına neden olma riski taşıdığı; tesisin çalışırken ortaya çıkardığı gürültünün günlük yaşantıyı olumsuz etkileyecek boyutta olduğu ileri sürülmüştür³⁰⁸. AYM, devletin çevre hakkı kapsamında bireylerin özel hayata, aile hayatı ve konuta saygı haklarına müdahale etmeme yükümlülüğünün yanı sıra, pozitif yükümlülüğü bağlamında özel kişilerden gelebilecek ihlallere karşı harekete geçme yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiştir³⁰⁹. Bununla birlikte çevresel usuli hakların yerine getirilip getirilmediğine dair de inceleme yapmıştır. Zira başvurucuya göre, ilk derece mahkemesi başvurucunun bu yönde itirazına rağmen, tesisin yöre halkının sağlık

---

³⁰⁶ AYM, Binali Özkaradeniz ve Diğerleri, B. No: 2014/4686, K.T.: 1/2/2018.

³⁰⁷ Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık Başvurusu, §: 70.

³⁰⁸ AYM, Mehmet Kurt Başvurusu, B. No: 2013/2552, K.T.: 25/2/2016, §: 33.

³⁰⁹ Mehmet Kurt Başvurusu, §: 48 ve 50.

ve yaşam kalitesi üstündeki etkisine dair yeni bir bilirkişi raporu hazırlanması yoluna gitmemiştir³¹⁰. AYM, bireylerin çevresel karar süreçlerine katılımı yolunda en önemli güvencelerden birinin, idarenin eylemlerini yargıya taşıyabilmesi ve bununla birlikte yargı mercilerinin bireylerin itiraz ve delillerini özenle dikkate alması ve menfaat dengesi kurması gerektiğini belirtmiştir. Bu minvalde AYM, başvuruçunun iddialarının etkili biçimde ele alınmadığını ve kamu otoritelerinin başvuruçunun maddi ve manevi varlığını korunmasına yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğine karar vermiştir³¹¹.

AYM'nin 2022 yılında karara bağladığı Nihat Hañçerođlu Başvurusu da devletin pozitif yükümlülüklerine dair değerlendirme yaptığı davalardan biridir. Başvuruçunun, Erzurum'un Tortum ilçesinde bulunan Katıklı Çayı üzerinde inşa edilmesi planlanan Bağbaşı Regülatörü ve Hidroelektrik Santrali'ne ilişkin ÇED olumlu kararının iptali istemiyle yerel mahkemede dava açmıştır. Davanın reddi üzerine temyiz yoluna giden başvuruçunun temyiz isteminin reddine ve yerel mahkeme kararının onanmasına karar verilmiştir³¹². Başvuruçunun iddiasına göre, proje kapsamında yapılacak olan biriktirme havuzu ÇED raporunda hiç zikredilmemiş olup, bilirkişi raporlarının bölge halkının mansap su haklarının kesintiye uğrayabileceğine ilişkin tespiti derece mahkemelerince göz ardı edilmiştir³¹³. Başvuruçunun, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ve adil yargılanma hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AYM'ne başvurmuştur.

AYM, benzer başvurularda yaptığı değerlendirmeyi tekrar ederek, çevresel etki bağlamında karşı karşıya gelen çıkarlar arasında bir denge tesis edilip edilmediğini ve başta yargı makamları olmak üzere idarenin konuya özenle ve tüm menfaatleri gözetir biçimde yaklaşp yaklaşmadığını tespit etmeye yönelmiştir³¹⁴. Somut olayda

---

³¹⁰ Mehmet Kurt Başvurusu, §: 80.

³¹¹ Mehmet Kurt Başvurusu, §: 81, 82, 83.

³¹² AYM, Nihat Hañçerođlu Başvurusu, B. No: 2018/17821, K.T.: 10/5/2022, §: 10, 13.

³¹³ Nihat Hañçerođlu Başvurusu, §: 21.

³¹⁴ Nihat Hañçerođlu Başvurusu, §: 35.

başvurucunun iddiaları özünde, su haklarının kesintiye uğrayacağı temeline dayanmaktaydı. AYM, yaptığı incelemelerde, idari yazışmalarda bulunan taahhüt edilen miktarın altında su bırakıldığına ilişkin tespitleri göz önünde bulundurarak ve ÇED olumlu kararının iptaline dair yargılamanın sürecinin özenli biçimde yapılmaması nedeniyle, idarenin kamusal menfaat ile bireysel menfaatler dengesini kuramadığı ve pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirterek özel hayata saygı hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır³¹⁵.

Mülkiyet hakkına dayanarak yapılan bireysel başvurularda ise AYM, çevresel zararın mülkiyet hakkını ihlal edebileceğini kabul etmekle beraber, çevrenin korunması kaygısıyla mülkiyet hakkının sınırlanabileceğini de kabul etmektedir³¹⁶. Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi Başvurusunda, başvuru şirketi, faaliyetlerinin çevreye zarar verdiği gerekçesiyle maden işletme ruhsatını iptal eden mahkemenin bu kararının mülkiyet hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. AYM, yerel mahkemenin vermiş olduğu karar doğrultusunda, ilgili maden faaliyetinin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkisinin bölgeye getireceği ekonomik yarardan çok daha fazla olacağını vurgulamış; başvurucunun mülkiyet hakkı ile, bölge halkının tarım arazilerinden yararlanma ve temiz çevrede yaşama hakları arasında denge kurulması gerektiğini belirtmiştir³¹⁷.

Bahsedilmesi gereken hususlardan biri de AYM'nin çevre hakkı bağlamında yapılan bireysel başvurularda mağdur kavramını ne şekilde yorumladığıdır. Mahkeme bireysel başvuru yoluna gidebilmek için ilgili çevresel sorundan doğrudan etkilenme şartını aramakta ve kamu yararı gibi bir gerekçe ile halk davası biçiminde bireysel başvuru

---

³¹⁵ Nihat Hançeroğlu Başvurusu, §: 44-47.

³¹⁶ Tazegül, s: 150.

³¹⁷ AYM, Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi Başvurusu, B. No: 2014/1989, K.T.: 15/6/2016, §: 48, 49.

yapılamayacağını belirtmektedir³¹⁸. Çevre sorunlarının uzun vadede herkesi etkileyebilecek potansiyele sahip olduğu ve herkesin çevreyi koruma ödevinin bulunduğu hususları dikkate alındığında AYM'nin mağdur kavramına dar bir bakışa sahip olduğu yönünde yorum yapılabilir. Öte yandan AYM'nin yakın tarihte verdiği kimi kararlarında ilk derece mahkemelerinin, çevre hakkını ihlal eden proje veya faaliyetin etki alanında ikamet etmediği gerekçesiyle, davacının menfaatinin bulunmadığı yönünde verilen kararların, yargıya erişim hakkını ihlal ettiğini belirtmektedir. Arif Ekim ve Diğerleri Başvurusunda AYM, başvuruçuların karbon elyaf üretim tesisine ilişkin ÇED raporunun, tesisin etrafında yer alan diğer fabrika ve tesisleri de dikkate alarak bütüncül biçimde hazırlanmadığını iddiasıyla açtıkları davada yerel mahkemenin, başvuruçuların projenin etki alanında ikamet etmemeleri nedeniyle menfaatlerinin bulunmadığına yönelik kararını şekilci bulmuştur³¹⁹. Böyle bir bakış açısının başvuruçunun haklarını ilgilendiren idari işlemin yargı önünde incelenmesini engellediğini ifade etmiştir.

AYM, çevre konularında faaliyette bulunmak üzere kurulan çevre derneklerinin -sadece dernek tüzelkişiliğine ait hakların ihlal edildiği gerekçesine dayanmak şartıyla- bireysel başvuruda bulunabileceklerini ifade etmiştir³²⁰. Bu minvalde EGEÇEP Derneği Başvurusunu, adil yargılanma hakkı yönünden mağdur sıfatını taşıdığı için kabul edilebilir bulmuş; özel hayata saygı hakkı yönünden ise, tüzelkişiliğe ait bir hakkın ihlal edilmediği ve mağdur sıfatının bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur³²¹.

---

³¹⁸ Tazegül, s: 156.

³¹⁹ AYM, Arif Ekim ve Diğerleri Başvurusu, B. No.: 2016/9276, K.T.: 8/9/2020, §: 57-58.

³²⁰ AYM, EGEÇEP Derneği Başvurusu, B. No: 2015/17415, K.T.: 17/4/2019, §: 36.

³²¹ EGEÇEP Derneği Başvurusu, §: 16 ve 37.

3 AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKI

3.1 Genel Olarak

Günümüzde çevre sorunlarının doğal çevre ve insan yaşamı üzerindeki zararlı etkisinin ulaştığı boyut, önlem alma ve mücadele etme zorunluluğunu doğurmaktadır. Bunun için BM başta olmak üzere çok sayıda uluslararası kuruluş bu konuyu gündem maddesi haline getirmiştir. Küresel düzeyde geniş katılımcıya ulaşan konferanslar ve bunların sonucunda hazırlanan bildirimlerde sağlıklı bir çevrenin insan hakları ile olan ilişkisi giderek artan bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Çeşitli bölgesel örgütlenmelerde de bu doğrultuda çevrenin korunması ve sağlıklı bir çevrenin tesisinin insan haklarından etkili şekilde yararlanmada elzem olduğunu fark edilerek adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu örgütlenmelerden Avrupa Konseyi (AK) insan hakları hukukunda oldukça önemli yere sahiptir. Zira AK tarafından günümüzün en önemli insan hakları metinlerinden biri olan “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi”³²² hazırlanmıştır. Daha da önemlisi ise bu Sözleşmede ve ek protokollerinde öngörülmuş hak ve özgürlüklere yönelik ihlalleri denetlemek için bir mekanizma (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) getirilmiş olmasıdır.

AİHS toplamda 59 madde ve ek protokollerden oluşmaktadır. Çevre hakkı, Sözleşme ve protokollerde yer alan haklardan biri değildir. AİHM çevre hakkını Sözleşmede yer alan diğer haklar kapsamında dolaylı olarak ele almakta ve korumaktadır. AİHM’ in kararları çevrenin korunması ve bireylerin sağlıklı çevrede yaşama hakkına dair içtihatları incelendiğinde, çevre hakkını açıkça tanımaktan kaçındığı; AİHS’nin çevrenin korunmasına yönelik doğrudan bir araç olmadığını işaret ettiği görülmektedir³²³.

---

³²² Çalışmada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olarak ifade edilmektedir.

³²³ Erkan Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 47, Yıl: 2012, s: 125.

Çevre hakkının ek protokolle açıkça düzenlenerek AİHS kapsamına girmesine yönelik kimi tartışma ve görüşmeler olmuştur. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin bu konudaki düşüncesi böyle bir girişimin işlevsel olmayacağı ve hakkın AİHM'nin yorum teknikleriyle dolaylı biçimde korunduğu yönündedir³²⁴. Dolayısıyla aşağıdaki bölümlerde de inceleyeceği üzere AİHM'nin normatif olarak Sözleşmede öngörülmemiş olan bu hakkı Sözleşme kapsamında yer alan haklarla ilişkilendirmek suretiyle ele almaktadır.

AİHM'in çevrenin korunmasında nasıl bir rol üstlendiğine ve çıkarlar arasında nasıl bir denge kurduğu konusu önemlidir. AİHM, çevre hakkına ilişkin olarak yapılan başvurularda çevrenin korunması ve iyileştirilmesine yönelik olarak Sözleşmede tanınan hakların sınırlandırılmasında devletlere takdir marjı tanımaktadır. Ancak tanınan bu takdir marjı şüphesiz ki sınırsız değildir. AİHM devletin takdir marjını değerlendirirken sınırlama amacı ile hakkın niteliğinin yanı sıra somut olayın özellikleri ve orantılılığı da dikkate almaktadır³²⁵. Bu bağlamda taraf devlet, bireyin özel yaşama saygı veya mülkiyet hakkı gibi bir hakkına çevresel kaygılarla sınır getirdiğinde, somut olayın tüm özelliklerini dikkate alan AİHM bunu hakkın ihlali olarak değerlendirmeyebilmektedir³²⁶. Fredin/İsveç Başvurusuna dair kararında, doğayı koruma amacı güden bir kanun gereği ilgili faaliyetin durdurulmasını mülkiyet hakkının ihlali olarak görmeyip, çevrenin korunmasının günümüzde gittikçe daha önem kazanan bir husus olduğunu vurgulamıştır³²⁷.

---

³²⁴ Erkan Duymaz, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin İnsanlık Haklarının Gerçekleştirilmesine Potansiyel Katkısı", **Anayasa Hukuku Dergisi**, C: 6, S: 12, Yıl: 2017, s: 600.

³²⁵ Nihan Yancı Özalp, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", **Anayasa Hukuku Dergisi**, C: 2, S: 3, Yıl: 2013, s: 60.

³²⁶ Örneğin: AİHM, *Brosset-Triboulet ve Diğerleri/Fransa*, B. No: 34078/02, 29/3/2010, §: 84.

³²⁷ AİHM, *Fredin/İsveç*, B. No: 12033/86, K.T.: 18/2/1991, §: 48.

3.2 AİHM Kararlarında Çevre Hakkı ile İlişki Kurulan İnsan Hakları

3.2.1 Yaşam Hakkı

İlk bölümde bahsedildiği üzere bireylerin içlerinde yaşadıkları çevre ile yaşam hakkı arasında ilişki bulunmaktadır. Çevre sorunları nedeniyle AİHS 2 nci maddesinde düzenlenen yaşam hakkının ihlal edildiği iddiasıyla Mahkemeye başvurular yapılmış; Mahkeme bazıları hakkında yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

2 nci maddenin ilk fıkrasına göre, “Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez³²⁸.” Buna göre devlet kasten ve hukuka aykırı biçimde yaşama son veremeyeceği gibi, bunu önlemek için gerekli tedbirleri de almakla mükelleftir. Dolayısıyla bireylerin yaşam hakkının korunması bağlamında hem negatif hem de pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Çevre kaynaklı yaşam hakkı ihlallerinin önlenmesine yönelik pozitif yükümlülükler içinde en göze çarpan husus, yaşamı tehdit eden endüstriyel faaliyetler noktasında kendini göstermektedir.

AİHM, 2004’te Önerıldız/Türkiye Davasında çevre sorunlarından doğan yaşam hakkı ihlaline dair tarihi bir karara imza atmış ve devletin pozitif yükümlülüklerine ilişkin önemli tespitlerde bulunmuştur. 28 Nisan 1993 günü, Ümraniye Çöplüğünde metan gazı patlaması meydana gelmesi üzerine, saçılan çöp yığınları bölgede bulunan gecekonduların üzerine kaymış olup otuz dokuz kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur³²⁹. Başvurucular yakın akrabalarının ölümlerinden yerel makamların sorumlu olduğu gerekçesiyle Mahkemeye başvurmuşlardır. Yapılan değerlendirmede, kamu makamlarının, bölge sakinlerinin acil ve bilinen ya da bilinmesi gereken tehlikelerden

---

³²⁸ AİHS, 2. Madde.

³²⁹ AİHM, Önerıldız/Türkiye, B. No: 48939/99, K.T.: 30/11/2004, §: 18.

koruma pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle yaşam hakkının esas yönünden ihlal edildiği³³⁰; yaşam hakkını tehdit eden faaliyetler noktasında gerekli düzenlemelerin yapılmaması suretiyle caydırıcılık sağlanamaması nedeniyle usul yönünden de ihlal edildiği sonucuna varılmıştır³³¹.

Bu kararda Mahkemece altı çizilen birtakım önemli noktalar bulunmaktadır. Buna göre devlet, insan yaşamı için potansiyel risk taşıyan faaliyetlere dair yasal ve idari çerçeve oluşturmalı; ilgili faaliyetin olası sonuçları idarece biliniyor ise, yaşamı tehdit eden riskler için yeterli tedbirleri almayan üçüncü kişiler hakkında ilgili kovuşturmayı gerçekleştirmelidir³³². Mahkeme de yaşam hakkı ihlali doğurabilecek durumlara ilişkin etkili bir caydırma mekanizması teşkil eden düzenlemelerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda ilgili düzenlemeler, faaliyete ruhsat verilmesini, yürütülmesini, güvenliğini ve denetlenmesini etraflıca ele almalıdır. Bu faaliyet nedeniyle yaşamının riske girme ihtimali bulunan halkın haber alma hakkı yerine getirilmelidir. Ayrıca faaliyete dair teknik süreçlerdeki noksanlıkları veya sorumlularca yapılabilecek hataları tespit edebilmeye yönelik etkin prosedürler öngörülmalıdır³³³. Öneriyıldız/Türkiye Kararı, insan yaşamı üzerinde potansiyel risk barındıran tehlikeli endüstriyel faaliyetlere dair devletin yerine getirmesi gereken pozitif yükümlülükleri açıkça ortaya koymasından önemli bir karardır.

2014 yılında Brincat ve Diğerleri/Malta Başvurusunda da yaşam hakkının ihlal edildiğine verilmiştir. Devlet tarafından işletilen bir tersanede çalışan işçiler, yoğun asbeste maruz kalmaları sağlıklarının bozulması ve bir işçinin yaşamını yitirmesi üzerine devletin yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Mahkemeye başvurmuşlardır. AİHM,

---

³³⁰ Öneriyıldız/Türkiye, §: 109.

³³¹ Öneriyıldız/Türkiye, §: 118.

³³² Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 260; Öneriyıldız/Türkiye, §: 91.

³³³ Öneriyıldız/Türkiye, §: 90.

çalışılan yerde uzun süre asbest solumanın tehlikelerini devletin bildiği veya bilmesi gerektiğini vurgulayarak gerekli tedbirleri almadığını belirtmiş ve yaşamını yitiren işçi bakımından yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır³³⁴.

AİHM'nin yaşam hakkını ihlal eden bir faktör olarak esastan incelediği ve ihlal kararı verdiği bir diğer sebep doğal afetlerdir. Tehlikeli faaliyetlerden farklı olarak devletin doğal afetlerin tamamen önüne geçme imkânı olmasa da, uyarma ve korumaya ilişkin yükümlülükleri bulunmaktadır³³⁵. Budayeva ve Diğerleri/Rusya Başvurusunda, Mahkeme özellikle bu noktaya değinmiştir. Olaya göre, 28 Temmuz 2000 tarihinde başvuruçuların yaşadığı yer olan Tyrnauz'da toprak kayması ve çamur seli meydana gelmiş; ertesi gün suların çekilmesiyle bölge halkı gündelik yaşamına dönmüştür. Ancak aynı gün öğle saatlerinde meydana gelen ikinci toprak kaymasının bölgedeki barajı da etkilemesiyle daha büyük bir çamur seli yaşanmış ve resmi rakamlara göre sekiz kişi yaşamını yitirmiştir³³⁶. Başvuruçular, yetkililerin riskleri azaltmak konusunda ihmalkâr davranarak altyapı kurmadığını ve afet esnasında bölge halkına karşı gerekli acil durum uyarılarının yapılmadığını ileri sürmüşlerdir. Mahkemenin yaptığı tespite göre bölgenin toprak kayması ve sel felaketine eğilimli olduğu zaten bilinmekteydi. Öte yandan başvuruçuların iddiasına göre, yetkililer geçmişte kaza sonucu hasar görmüş barajın olası bir toprak kayması halinde daha da ağır sonuçlar doğuracağını da bilmekteydiler ve erken uyarı sistemi ile gözlem noktaları kurulması ihtiyacının farkındalardı³³⁷. Devletin pozitif yükümlülüğü hakkındaki bu ihmalin hiçbir gerekçesi olmadığını kaydeden Mahkeme yaşam hakkının esas yönünden ihlal edildiğine karar vermiştir³³⁸. Diğer taraftan, olayda yaşamını yitirenlerin ölüm sebebi olarak binanın çökmesi gösterilmiş olup yetkililerin

---

³³⁴ AİHM, *Brincat ve Diğerleri/Malta*, B. No: 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 ve 62338/11, K.T.: 24/7/2014, §: 106, 117.

³³⁵ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s: 261.

³³⁶ AİHM, *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 15343/02, K.T.: 20/3/2008, §: 26-30.

³³⁷ *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, §: 148-149.

³³⁸ *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, §: 160.

ihmalleri herhangi bir idari ve cezai soruşturmaya konu edilmemiştir. Bu nedenle Mahkeme, 2 nci maddenin usul yönünden de ihlal edildiği sonucuna varmıştır³³⁹.

Doğal afetler söz konusu olduğunda kuşkusuz devlete mutlak bir önleme yükümlülüğü getirilmesi söz konusu olamaz. Ancak bilinen veya öngörülebilir risklere karşı devlet harekete geçmekle yükümlüdür. Nitekim AİHM de devletin pozitif yükümlülüğünün sınırsız olmadığını belirterek, her bir somut olayın özelliğine göre yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğine dair inceleme yapmaktadır³⁴⁰. Budayeva ve Diğerleri/Rusya Kararı gibi Mahkemenin birkaç kararında daha ifade edildiği üzere, kamu makamlarına imkânsız ve orantısız bir sorumluluk yüklenmemelidir. Zorlu teknik operasyonlarda devletlerin geniş takdir marjı bulunmakta olup, insan kontrolü ve gücünün ötesinde olan afetlerde bu değerlendirme de dikkate alınmalıdır³⁴¹.

Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya Başvurusunda, başvuruçular Pionerskoye nehri üzerindeki barajdan ani ve büyük miktardaki su tahliyesi nedeniyle yaşanan sel sonucu yaşam haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir³⁴². 6-7 Ağustos 2001 tarihlerinde yaşanan şiddetli yağış nedeniyle barajdan büyük ölçekte ve uyarı yapılmaksızın tahliye yapılmasıyla başvuruçuların yaşadığı bölge sular altında kalmıştır. Olay üzerine yapılan ilk soruşturmada yetkililer, barajda bulunan su miktarının kritik seviyede olduğu ve yıkılma riskine karşı bu tedbiri aldıklarını belirtmişlerdir³⁴³. Yaşanan olayda can kaybı olmamakla birlikte Mahkeme, yaşam hakkının açıkça zarar görme ihtimalinin mevcut olduğu durumlarda, ilgili eylem veya ihmal ölümle sonuçlanmasa bile AİHS 2 nci madde

---

³³⁹ *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, §: 162-165.

³⁴⁰ Kemal Şahin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda, Doğal Afetlerde Yaşam Hakkı Ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Devletin Sorumluluğu: Budayeva Kararı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C: 19, S: 3, 2013, s: 79.

³⁴¹ *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, §: 135.

³⁴² AİHM, *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 35673/05, K.T.: 28/2/2012, §: 3.

³⁴³ *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, §: 51.

kapsamında ele alınabileceğini ifade etmektedir³⁴⁴. Esasa ilişkin yapılan incelemede Mahkeme, Öneriyıldız/Türkiye Kararında belirttiği insan yaşamına yönelik potansiyel risk taşıyan faaliyetlere ilişkin idari düzenleme yapma, tedbir alma ve teknik süreçteki hataları tespit etmeye yönelik prosedürler öngörme yükümlülüklerine değinmiştir³⁴⁵. Olayda şehir planlaması ve risklerin yönetimini sağlamak için etkili bir düzenleme mevcut olmadığı görülmektedir. Zira Budayeva ve Diğerleri/Rusya Başvurusunda olduğu gibi bu başvuruda da bölgenin aşırı yağıştan kaynaklanabilecek olumsuzluklara yatkın olduğu bilinmekteydi. Bu nedenle Mahkeme, idarenin nehrin kanallarını temiz tutma ve denetlemeye özen göstermesi; olası bir risk durumunda erken uyarı sistemi vasıtasıyla halkın uyarılması gerektiğini belirterek devletin, başvuruçuların yaşam haklarını korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği tespit etmiştir³⁴⁶. Olayda yaşam hakkının usuli yönden ihlaline ilişkin de inceleme yapan Mahkeme, ihmali bulunanların cezalandırılmamış olması ile birlikte; daha soyut nitelikteki imar planlarının yapımı ve uygulanmasından sorumlu olanlar hakkında soruşturma açılmamış olmasını da ihlal nedeni kabul etmiştir³⁴⁷.

3.2.2 Özel Hayata, Aile Hayatına ve Konuta Saygı Hakkı

AİHS 8 inci maddeyi Mahkeme, sınırsız olmamakla birlikte oldukça geniş yorumlamaktadır³⁴⁸. Bu madde ile güvence altına alınan özel ve aile yaşamına ve konuta saygı hakkı, bireyin özel yaşamının niteliğine ve konutunun sağladığı imkânlardan faydalanmasına saygıyı gerekli kılmaktadır³⁴⁹.

³⁴⁴ *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, §: 151.

³⁴⁵ *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, §: 158; *Öneriyıldız/Türkiye*, §: 90. .

³⁴⁶ *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, §: 185-186.

³⁴⁷ Şahin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda, Doğal Afetlerde Yaşam Hakkı Ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Devletin Sorumluluğu: Budayeva Kararı”, s: 102.

³⁴⁸ Avrupa Konseyi / Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi, 30/4/2019, s: 8.

³⁴⁹ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s: 261.

AİHM, yaptığı dinamik yorum ile içinde yaşanan çevredeki bozulmanın, bireyin üzerindeki olumsuz etkilerinin 8 inci madde çerçevesinde ele alınabileceğini belirtmektedir. Zira bahsedildiği üzere AİHS’de çevre hakkı yer almamaktadır. Mahkemenin gürültü kirliliği de dâhil olmak üzere çevre kirliliği ve bozulmadan kaynaklı ihlal iddialarını 8 inci maddeyle ilişkilendirerek hükme bağladığı görülmektedir³⁵⁰.

AİHM’nin bir çevresel sorunun 8 inci maddeyi ihlal edip etmediği değerlendirmesini yaparken belli ölçütlere ve somut olayın özelliklerine dayandığı görülür. Bu minvalde Mahkemece ilgili çevresel sorunun, Sözleşmenin 8 inci maddesiyle ilişkilendirildiği ilk karar gürültü kirliliğine ilişkindir. Heathrow Havalimanı yakınlarında oturan iki başvuru, uçakların neden olduğu gürültü nedeniyle Sözleşmede öngörülen birtakım haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüştür³⁵¹. Başvuruda Mahkeme, söz konusu gürültü kirliliğinin, yakınlarda yaşayanların özel hayatı ve aile hayatının kalitesi ile konutundan kaynaklanan imkânlardan faydalanma noktasında olumsuz etkileri olduğunu ifade etmiştir³⁵². Bununla birlikte devletin, bireysel ve toplumsal menfaatler arasında adil bir denge sağlaması gerektiği ve mevcut koşulların Sözleşmeyle uyumunu tesis etmek için takdir marjına sahip olduğunu belirtmiştir. Mahkemenin değerlendirmesine göre, Heathrow Havalimanı dünyanın en işlek havalimanlarından biri olarak çevre üzerindeki etkisinin tamamen bertaraf edilmesi mümkün olmamakla birlikte; devlet bu durumu kontrol altına almak ve telafi etmek için gerekli önlemleri almıştır³⁵³.

AİHM’nin 2003 yılında karara bağladığı *Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık* Başvurusunda da başvuru, Heathrow Havalimanına yakın bölgede oturduklarını ve

---

³⁵⁰ Erkan Duyamaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, *İ.Ü.S.B.F.D.*, No: 47, Ekim 2012, s: 130.

³⁵¹ AİHM, *Powell ve Rayner/Birleşik Krallık*, B. No: 9310/81, K.T.: 21/2/1990, §:

³⁵² *Powell ve Rayner/Birleşik Krallık*, §:40.

³⁵³ *Powell ve Rayner/Birleşik Krallık*, §: 42-43.

geceleri uçak gürültüsü nedeniyle hayatlarının olumsuz etkilendiğini ileri sürmüşlerdir³⁵⁴. Mahkemeye göre, devletin ekonomik ve sosyal politikaların planlanması noktasında geniş takdir marjı bulunmakla beraber; her koşulda çıkarlar arasında adil denge kurması gerekmektedir. Olayda, havalimanının ülke ekonomisine katkısı, etkilenen bireylerin sayısının az olması ve mali kayıp yaşamadıkları ve taşınma imkânlarının bulunduğu gerekçelerine dayanarak devletin menfaatler arasında denge kurduğuna hükmedilmiştir³⁵⁵.

Gürültü kirliliği nedeniyle 8 inci maddenin ihlali, devletin negatif veya pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesinden kaynaklanabilmektedir. Başka bir deyişle, doğrudan devletin yürüttüğü bir faaliyet nedeniyle ihlal gündeme gelebileceği gibi; üçüncü kişilerin faaliyetlerine ilişkin uygun ve etkili düzenleme yapmak yükümlülüğünün yerine getirilmemesi nedeniyle de devletin sorumluluğu doğabilmektedir. Örneğin Moreno Gomez/İspanya Başvurusunda, başvuru evinin civarında bulunan bar ve gece kulüplerinin gece boyu çıkardığı gürültü nedeniyle, konuta saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir³⁵⁶. Raporlarda ses düzeyinin izin verilen sınırı aştığı ve kulüplerin ilgili düzenlemelerde belirtilen zamanda kapanmadığı tespit edilmiştir³⁵⁷. Yerel makamlar bu durumu önlemekte başarısız olmuş; ayrıca çok sayıda bar ve gece kulübüne lisans vererek bölgede yaşayanlar üzerindeki olumsuz etkinin büyümesine neden olmuştur³⁵⁸. AİHM 8 inci madde kapsamında korunan konuta saygı hakkını, bireyin sadece fiziki bir alana sahip olmasını sağlama veya konuttan yararlanmasını olanaksız kılan fiziksel müdahalelerden koruma olarak değil; aynı zamanda gürültü ya da emisyon gibi huzur ve yaşam kalitesini düşüren ihlalleri de

³⁵⁴ AİHM, *Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, B. No: 36022/97, K.T.: 8/6/2003, §: 12-26.

³⁵⁵ *Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, §: 127, 130.

³⁵⁶ AİHM, *Moreno Gomez/İspanya*, B. No: 4143/02, K.T.: 16/11/2004, §: 10.

³⁵⁷ *Moreno Gomez/İspanya*, §: 13-14.

³⁵⁸ *Moreno Gomez/İspanya*, §: 47-48.

kapsayacak biçimde yorumlamaktadır³⁵⁹. Mahkeme yaptığı değerlendirme sonucunda yerel makamların, civarda yaşayan bireylerin haklarını korumak için düzenleme öngördüğünü ancak bunun gereğinin yerine getirilmesine yönelik bir adım atmadığını tespit etmiştir³⁶⁰. Dolayısıyla devletin 8 inci maddeye ilişkin pozitif yükümlülüğünü gerçekleştirdiğini söyleyebilmek için sadece idari düzenlemeler getirmesi yeterli değildir; denetleme yaparak bu kuralların hayata geçirilmesini sağlaması da gerekmektedir. Gürültü kirliliğini engellemek için devletçe alınması gereken tedbirler AİHM tarafından geniş biçimde yorumlanmaktadır³⁶¹.

Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Başvurusunda beş Bulgar vatandaşı, oturdukları binada gerekli izinler alınmaksızın işletilen bilgisayar kulübü nedeniyle ortaya çıkan gürültü ve diğer rahatsızlıklar için defalarca şikâyetle bulunmalarına rağmen idarenin önlem almadığını iddia etmişlerdir³⁶². İlgili daire, geçmişte bilgisayar kulübü, elektronik oyun kulübü ve ofis olarak kullanılmış olup Mahkeme bunlar arasında ayrıma giderek ihlal iddiasını değerlendirmiştir. Dolayısıyla 8 inci maddenin ihlalinin gündeme gelebilmesi için olağan gürültü düzeyi ve çalışma saatleri gibi faktörleri göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Olayda konut niteliğinde bir binada bulunan ve müşterilerinin gürültü başta olmak üzere başka tür rahatsızlıklarına da sebep olan bilgisayar kulübünün yedi-yirmi dört çalışır biçimde dört yıldır faaliyette olduğunu dikkate alan mahkeme, devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğine hükmetmiştir³⁶³.

AİHM'nin, çevre problemlerinden doğan hak ihlali iddialarına ilişkin 8 inci maddeyi ölçü norm olarak kullandığında, madde kapsamındaki hangi hakkın ihlal edildiğini her zaman

---

³⁵⁹ *Moreno Gomez/İspanya*, §: 53.

³⁶⁰ *Moreno Gomez/İspanya*, §: 61.

³⁶¹ Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı", s: 131.

³⁶² AİHM, *Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan*, B. No: 43449/02 ve 21475/04, K.T.: 25/11/2010, §: 11-14, 16.

³⁶³ *Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan*, §: 97, 101, 102;

açık biçimde ifade etmediği; sadece 8 inci maddenin ihlal edildiğini belirtmekle yetindiği söylenebilmektedir³⁶⁴.

Endüstriyel atıklardan doğan çevre sorunları Mahkemece 8 inci madde kapsamında ele alınan hususlardan olup çevre sorunları bağlamında önemli kararlara imza atılmıştır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Lopez Ostra Başvurusuna ilişkin karardır³⁶⁵. Olayda başvuru konutuna on iki metre mesafede, sıvı ve katı atıkların arıtılması için özel şirket tarafından bir tesis inşa edilmiştir. Lisans almadan faaliyete geçen bu tesisin yaydığı koku, duman ve kirlilikten bölge insanının olumsuz etkilenmesi üzerine yerel yönetim bir müddet onları şehir merkezinde ücretsiz olarak barındırmıştır. Bununla birlikte çevreye zarar veren ve bölge insanının sağlık ve esenliğini etkileyen bu durumu çözmeye başarılı olamamıştır³⁶⁶. Bu nedenle başvuru, idarenin uzayan eylemsizliği nedeniyle yaşamlarının katlanılmaz hale geldiğini ve sağlık sorunları yaşadıkları ileri sürerek 8 inci maddenin ihlal edildiğini iddia etmiştir³⁶⁷. Mahkeme, başvuru ve yakınlarının, başka bir şehre taşınmadan önce üç yıl boyunca bu olumsuzluğa katlandıklarını göz önünde bulundurarak; devletin ekonomik menfaatleri ve bireysel çıkarları gözetme arasında adil bir denge kuramadığını ve 8 inci maddeyi ihlal ettiğini ifade etmiştir³⁶⁸.

Olayda hükümet, başvuru konutunun iddialarının ciddi boyutta olmadığını ileri sürmekteydi. Ancak Mahkeme, çevresel zararların insan sağlığına etkisine dair önemli bir yorumda bulunmuş; şiddetli çevresel zarar, bireylerin sağlığına yönelik ciddi risk oluşturmasa bile konutlarından huzurlu biçimde yararlanma hakları ile özel ve aile yaşamını olumsuz

---

³⁶⁴ Yalçın, “Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yaklaşımı”, s: 100.

³⁶⁵ AİHM, *Lopez Ostra/İspanya*, B. No: 16798/90, K.T.: 09/12/1994.

³⁶⁶ *Lopez Ostra/İspanya*, §: 7, 8.

³⁶⁷ *Lopez Ostra/İspanya*, §: 46-47.

³⁶⁸ *Lopez Ostra/İspanya*, §: 57-58.

etkileyebileceğini kabul etmiştir³⁶⁹. Bu kabulle birlikte Mahkeme, başvurunun ilgili zarar nedeniyle sağlığının bozulduğunu ispatlama yükümlülüğünden kurtarmıştır³⁷⁰. Çevre sorunları, bireylerin sağlığını tehdit etmese bile, özel hayatlarına, aile ilişkilerine ve konutlarından en iyi biçimde yararlanma imkânlarına zarar verebilmektedir.

Endüstriyel atıklardan kaynaklanan çevresel zarar nedeniyle 8 inci maddenin ihlal edildiğinin ileri sürüldüğü bir diğer başvuru da Fadeyeva/Rusya Başvurusudur. Başvurucu, Moskova’da bir demir çelik fabrikasının civarında oturmakta olup, fabrikanın neden olduğu kirlilik nedeniyle özel ve aile yaşamına ve konuta saygı hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir³⁷¹. Olayda hem başvuru hem de idare, fabrikanın bulunduğu bölgenin hava kirliliğinden etkilendiğini kabul etmektedir. Tartışılan esas konu, kirliliğin ve bundan kaynaklanan rahatsızlığın başvurunun özel yaşamını ve sağlığını etkileyecek düzeyde olup olmadığıdır³⁷². AİHM’ne göre, çevre kirliliğinin birey üzerindeki olumsuz etkilerinin 8 inci madde bağlamında değerlendirilebilmesi için belirli bir asgari seviyeye ulaşması gerekir. İfade edilen asgari düzeyin değerlendirilmesi, olayın özelliklerine göre değişecek olup; rahatsızlığın yoğunluğu, süresi, fiziksel ve psikolojik etkileri, modern bir şehirde yaşamının doğasına göre ihmal edilebilir düzeyde olup olmadığı gibi faktörler dikkate alınarak yapılacaktır³⁷³. Dolayısıyla Mahkemeye göre, çevre sorununun 8 inci maddede korunan haklar üzerindeki etkisinin düzeyi kilit öneme sahiptir.

Bu olay özelinde yapılan değerlendirmede, bölgedeki zararlı toz ve kimyasal konsantrasyonların mevzuatta öngörülen sınırı aştığı³⁷⁴ ve hatta güvenli seviyelerin üç ila altı katı olduğu vurgulanmıştır³⁷⁵. Bu, bireyin sağlığının olumsuz etkileme potansiyeli

---

³⁶⁹ *Lopez Ostra/İspanya*, §: 51.

³⁷⁰ Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, s: 132.

³⁷¹ AİHM, *Fadeyeva/Rusya*, B. No: 55723/00, K.T.: 9/6/2005, §: 10 ve 64.

³⁷² *Fadeyeva/Rusya*, §: 67.

³⁷³ *Fadeyeva/Rusya*, §: 69.

³⁷⁴ *Fadeyeva/Rusya*, §: 83.

³⁷⁵ *Fadeyeva/Rusya*, §: 85.

taşıyan ciddi bir miktardır. Mahkemeye göre, başvuruçunun sağlığına ağır bir zarar vermediği farz edilse bile, hem çeşitli hastalıklara karşı daha savunmasız hale getirdiği hem de yaşam kalitesi ve esenliğine zarar verdiği dikkate alındığında; bu çevre sorununun 8 inci madde kapsamında ele alınması için gerekli asgari etki şartını sağlamaktadır³⁷⁶. Bu tespit yapıldıktan sonra devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği incelenmiştir. Olaydaki hava kirliliği ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkmamıştır, bilakis uzun süredir devam etmekte olup tamamen ilgili fabrikadan kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla devletin tedbir almak için uygun bir konumda olduğunun kabul edilmesi gayet makuldür³⁷⁷. AİHM kendisini, çevre sorununu bertaraf etmek için ne yapılması gerektiğinin tespitini yapacak bir konumda görmemektedir ancak, devletin bu çevresel sorunla ilgili taraflar arasında menfaat dengesini kurmak için gerekli özeni gösterip göstermediğini tespit etmeyi görevi olarak kabul etmektedir³⁷⁸. Yerleşimin yoğun olduğu bölgede işletilen fabrikanın çevre standartlarını ihlal ettiği ve yerel halkı etkilediği bariz olmasına rağmen önlem alınmaması ve menfaatler dengesinin kurulmaması nedeniyle Mahkeme, 8 inci maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir³⁷⁹.

Giacomelli/İtalya Başvurusunda, uzun süredir işletilmekte olan arıtma tesisi, kapasitesinin artırılmasına ve özel endüstriyel atıkların kimyasallar aracılığıyla işlenmesine izin veren ruhsat almıştır³⁸⁰. Başvuruçucu, giderek büyüyen tesisten kaynaklanan, kendisinin yaşam standartlarını ve sağlığını etkileyecek seviyede koku ve gürültü kirliliği nedeniyle özel yaşam ve konut hakkının ihlal edildiğini; ayrıca yerel mevzuatta öngörölmüş usullere riayet edilmediğini ileri sürmüştür³⁸¹. Mahkeme,

---

³⁷⁶ *Fadeyeve/Rusya*, §: 88.

³⁷⁷ *Fadeyeve/Rusya*, §: 92

³⁷⁸ *Fadeyeve/Rusya*, §: 128.

³⁷⁹ *Fadeyeve/Rusya*, §: 133-134.

³⁸⁰ AİHM, *Giacomelli/İtalya*, B. No: 59909/00, K.T.: 2/11/2006, §: 12.

³⁸¹ *Giacomelli/İtalya*, §: 70-71.

yapacağı incelemenin iki yönlü olacağını belirtmiştir³⁸². Yani hem idarenin eyleminin 8 inci maddenin esası ile uyumlu olup olmadığını hem de menfaatler dengesinin kurulup kurulmadığını tespit etmek için çevresel karar süreçlerini incelemiştir. Esasa ilişkin değerlendirmesinde, önceki kararlarda olduğu gibi, devletin takdir marjı olduğunu ve devletin yerel ihtiyaçlara göre politika belirlemek ve önlem almakta Mahkemeden daha iyi bir konumda olduğunu belirtmiştir. Ancak takdir marjının kapsamı belirlenirken, başvuruçunun çıkarlarına özenle yaklaşılması ve gerekli usul güvencelerinin sağlanması gerekliliği dikkate alınmalıdır³⁸³. Somut olayda tesise, özel endüstriyel atıkların arıtılması için ruhsat verilmeden önce, yerel mevzuatta öngörülen ön araştırmanın yapılmadığı ve bölge halkının ilgili çevresel karara katılımının sağlanmadığı ifade edilerek 8 inci maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir³⁸⁴.

Endüstriyel kirlilikten kaynaklı ihlal iddialarına dair önemli bir başvuru da Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna Başvurusudur. Başvuruçular evlerinin yakınlarında bulunan iki kömür madeni işletmesinin ortaya çıkardığı zarar nedeniyle 8 inci maddede korunan haklarının ihlal edildiğini ve devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini ileri sürmüşlerdir³⁸⁵. Bölgede madencilik faaliyetleri nedeniyle toprak kayması yaşandığını ve evlerinin hasar gördüğünü belirten başvuruçular, hava kirliliğinden ve temiz suya erişememekten kaynaklanan problemlerden de zarar görmüştür³⁸⁶. Mahkemenin, devletin 8 inci madde kapsamında sorumluluğunun doğup doğmayacağını yönelik tespiti, ilgili zarar ani ve öngörülemeyen biçimde mi ortaya çıkmıştır; yoksa uzun süredir mevcut olup idarenin bilmesi gereken bir durum mu söz konusudur, sorusunun cevabına göre şekillenmektedir. Olayda, idarece birtakım girişimlerde bulunulmasına rağmen,

---

³⁸² *Giacomelli/İtalya*, §: 79.

³⁸³ *Giacomelli/İtalya*, §: 84.

³⁸⁴ *Giacomelli/İtalya*, §: 86, 94, 98.

³⁸⁵ AİHM, *Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna*, B. No: 30499/03, K.T.: 10/2/2011, §: 3.

³⁸⁶ *Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna*, §: 24-29.

başvurucuların on iki yılı aşkın bir süre boyunca kirlilik sorununun yanı sıra ikamet etmek için de güvenli olmayan bir bölgede yaşadıklarını dikkate alan Mahkeme, iddiaların 8 inci madde kapsamında inceleme yapılacak düzeye ulaştığını ifade etmiştir³⁸⁷. Devletin, ilgili zararı bertaraf etmek için tampon bölge uygulaması gibi birtakım tedbir tasarladığı görülmekle beraber, kalıcı bir çözüm üretmediği ve başvurucuların mağduriyeti etkili biçimde giderilmediği gerekçesiyle özel ve aile yaşamı ile konuta saygı haklarının ihlal edildiğine karar verilmiştir³⁸⁸.

İncelenen başvurularda görüldüğü üzere AİHM, çevre kirliliğinden kaynaklı başvuruları 8 inci madde kapsamında ele almaya eğilimlidir. Bununla birlikte bu maddeye dayanılarak yapılan başvuruları değerlendirirken belli ölçütleri göz önünde bulundurmaktadır. Başvuruda belirtilen çevresel zararın 8 inci maddede güvence altına alınmış haklardan birine asgari düzeyde etkide bulunabilmesi gerekmektedir. Bu etkinin değerlendirilmesi somut olayın özelliklerine göre değişmektedir. Daha sonra devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğinin tespiti için zararın öngörülebilir veya -hâlihazırda idarece zaten bilinmekte- olup olmadığına bakılmaktadır. Ardından devletin kamusal menfaatler ile bireysel menfaatler arasında adil bir denge kurmak için gereken özeni gösterip göstermediği değerlendirilmektedir.

AİHM'nin 2022 yılında karara bağladığı Pavlov ve Diğerleri/Rusya Başvurusuna da değinilmelidir. Başvurucular Lipetsk'te, büyük endüstriyel işletmelerden birkaç kilometre uzakta ikamet etmektedirler³⁸⁹. İddialarına göre 1998 yılından bu yana Lipetsk'te atmosferik havada bulunan zehirli madde konsantrasyonu, yasal düzenlemelerde öngörülen güvenli seviyeleri sürekli olarak aşmıştır. Buna rağmen yetkililer hava kirliliğini önlemek için tedbir almamış ve sıhhi koruma bölgeleri

---

³⁸⁷ *Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna*, §: 118-119.

³⁸⁸ *Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna*, §: 151-156.

³⁸⁹ AİHM, *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 31612/09, K.T.: 11/10/2022, §: 5.

oluşturulmamıştır. Bu nedenle başvurucular yüksek düzeydeki zararlı emisyonların sağlıklarını ve özel yaşamlarını olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir³⁹⁰. Hükümet, iddialara karşılık, başvurucuların endüstriyel işletmelerin yakın çevresinde yaşamadıklarını, hava kirliliğinin sağlıklarına zarar verdiğine ilişkin kanıt sunulmadığını ve Lipetsk'in önemli bir sanayi işletme merkezi olarak bölgeye ve ülke ekonomisine büyük katkıda bulunduğunu ifade etmiştir³⁹¹.

Mahkeme, benzer başvurularda kullandığı ilkeler doğrultusunda devletin sorumluluğuna ilişkin değerlendirme yapmıştır. Yetkililer, Lipetsk'te bulunan işletmelere çalışma izinleri vermiş, çevresel değerlendirmeler ve denetimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla bölgede hava kirliliği problemi olduğunu bilmekteydiler ve bu durumu önlemek veya azaltmak için tedbir alacak konumlardı³⁹². Ancak zehirli emisyon yapan işletmelerden hemen hemen hiçbirine ilgili çevre mevzuatını ihlal etmeleri nedeniyle faaliyetlerini askıya alma veya kapatma yaptırımını uygulanmamıştır³⁹³. Mahkeme, yetkililerin bu işletmelerin kesintisiz çalışmasının ekonomiye olan katkısını gözeterek başka birtakım yaptırımlara yöneldiğini ancak bunların ilgili sorunu gidermede etkili olmadığını ifade etmiştir³⁹⁴. Devletin toplumsal çıkar ve bireysel çıkarlar arasında adil bir denge kurmak için gereken hassasiyeti gösterip göstermediğine ilişkin yaptığı değerlendirmede, 1998-2021 yılları arasındaki dönemleri birbirinden ayırmış; özellikle 2013'ten sonra benimsenen politikaların daha hedefli olduğunu tespit etmiştir. Ancak 1998-2013 yılları arasında devletin başvurucuların 8 inci maddede öngörülen haklarını korumaya yönelik pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğine hükmetmiştir³⁹⁵.

---

³⁹⁰ *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 73.

³⁹¹ *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 74.

³⁹² *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 77.

³⁹³ *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 82.

³⁹⁴ *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 85.

³⁹⁵ *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, §: 90-93.

3.3 Çevre Hakkının Sağlanmasında Usule İlişkin Haklar

3.3.1 Çevresel Bilgilenme Hakkı

AİHM, önüne gelen kimi başvurularda çevresel usuli haklara ilişkin de değerlendirme yapmaktadır. Çevresel bilgilenme hakkı, AİHS’de açıkça zikredilen bir hak değildir. Çevresel sorunlara ilişkin bilgilere erişimi güvencelemek için Sözleşmenin 2 nci ve 8 inci maddeleri kapsamında idareye pozitif yükümlülükler yüklenmektedir³⁹⁶.

Çevresel bilgilenme hakkı konusunda AİHM’nin Guerra ve Diğerleri/İtalya Başvurusuna dair kararı adeta bir dönüm noktası teşkil etmektedir³⁹⁷. Kimyasal üretim yapan fabrikaya bir kilometre uzaklıkta oturan başvuruçular, fabrikanın faaliyetlerinin kimyasal reaksiyonlara ve patlamalara neden olduğunu; bu patlamalar sonucunda zehirli atık salınımı ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Bu patlamalar ve zehirli kimyasal salınımlarının en ciddiisi 1976 yılında yaşanmış ve yüz elli kişi arsenik zehirlenmesi nedeniyle hastaneye kaldırılmıştır³⁹⁸. Başvuruçular, devletin fabrikanın faaliyetlerinden kaynaklanan kirliliği azaltmak ve büyük kaza riskinden kaçınmak için tedbir almadığını; bu nedenle 2 nci maddede korunan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte başvuruçular, kimyasal reaksiyonlardan kaynaklanan riskler ve olası bir kaza durumunda yapılması gerekenler hakkında bilgilendirme yapılmadığı gerekçesiyle 10 uncu maddenin de ihlal edildiğini iddia etmişlerdir³⁹⁹.

Mahkeme, çevresel bilgilenme hakkı bağlamında yapılan iddiaların 10 uncu esas alınarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. 10 uncu maddenin birinci fıkrasında yer alan “... *Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar.*” ifadesi

³⁹⁶ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s: 265.

³⁹⁷ Yancı Özalp, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, s: 82.

³⁹⁸ AİHM, *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, B. No: 116/1996/735/932, K.T.: 19/2/1998, §: 12-15.

³⁹⁹ *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, §: 39.

devletin bu alana müdahalesini yasaklamaya yönelik olup; devlete bu hususta pozitif bir yükümlülük öngörmemektedir⁴⁰⁰. Bu tespitin ardından Mahkeme, başvuruyu 8 inci madde kapsamında değerlendirmeye almıştır.

Başvurucuların ilgili fabrikaya yakın mesafede ikamet etmelerini ve zehirli emisyonların coğrafi konum nedeniyle başvurucuların yerleşim yerine doğru salındığını dikkate alan Mahkeme, iddialar hakkında 8 inci maddenin uygulanabilir olduğunu ifade etmiştir. Olayda devletin pozitif yükümlülüğüne ilişkin yaptığı değerlendirmede ise, başvurucuların bölgede ikamet etmeleri halinde karşı karşıya kalabilecekleri risklere dair bilgi almadıkları gerekçesiyle 8 inci maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir⁴⁰¹.

Kararda vurgulanması gereken husus, Mahkemenin çevresel bilgilendirme hakkını Sözleşmenin 10 uncu maddesi kapsamında değil, özel ve aile yaşam ile konuta saygı hakkını koruyan 8 inci madde kapsamında ele almasıdır. Böylece çevresel bilgilendirme hakkını 8 inci madde çerçevesinde dolaylı olarak koruma altına almıştır⁴⁰².

Devletin çevresel konularda bilgi vermeye yönelik pozitif yükümlülüğü, sadece doğrudan devletçe yürütülen faaliyetlerde değil; aynı zamanda özel işletmelerin faaliyetlerinden kaynaklanan riskler için de söz konusudur⁴⁰³. Çevre ve halk sağlığı üzerinde etkisi olan veya zarar verme potansiyeli taşıyan faaliyetlere ilişkin olarak yerel makamlar gerekli bilgilendirmeyi yapmakla mükelleftir. Bireyler yaşadıkları çevrede yürütülen faaliyetlerin uzun vadede nelere sebep olabileceğini bilmelidir, böylelikle potansiyel risk oluşturan faaliyetlere yönelik olarak devletten tedbir almasını, belli standartlar oluşturmasını ve gerekirse faaliyeti durdurmasını talep edebilirler.

---

⁴⁰⁰ *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, §: 53.

⁴⁰¹ *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, §: 57-60.

⁴⁰² Yancı Özalp, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, s: 83.

⁴⁰³ Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, s: 154.

Öneryıldız/Türkiye Başvurusuna ilişkin kararda AİHM, yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varırken iki önemli hususa dayanmıştır. Bunlardan biri devletin tehlikeli faaliyetin yürütülmesinden kaynaklanabilecek riskleri ortadan kaldırmak veya azaltmak için gerekli tedbirleri almadığına ilişkindir. Diğer husus ise, bölge halkına yakınlarında bulunan çöplük nedeniyle karşı karşıya oldukları risk hakkında bilgilendirme ve uyarı yapmamış olmasıdır. Yerel makamların söz konusu riskleri bilemeyecek durumda oldukları söylenemez. Dolayısıyla hem yürütülen tehlikeli faaliyete ilişkin somut tedbirler almak hem de bölge halkına açık ve eksiksiz bilgi vermek konusunda başarısız olmuştur. AİHM'nin bu kararı çevresel usuli haklar konusunda oldukça yenilikçi bir nitelik taşımaktadır. Çevresel konularda bilgi vermeye ilişkin pozitif yükümlülük ile yaşam hakkı arasında doğrudan bağlantı kurulması ve yaşam hakkına dayanarak dolaylı bir koruma sağlanması önemli bir adımdır⁴⁰⁴.

AİHM çevresel bilgilendirilmenin, ilgili çevresel faaliyetin karar sürecine katılımı sağlamak konusunda da büyük öneme sahip olduğunu belirtmektedir. İdare, çevresel etkileri olması muhtemel bir faaliyete dair yaptığı soruşturma ve raporlara kamuoyunun erişimini sağlamakla yükümlüdür⁴⁰⁵. Aksi takdirde çevresel usuli hakların diğer basamaklarını oluşturan çevresel katılma ve başvuru haklarının yerine getirilmesi imkânsızlaşacaktır.

AİHM'nin 10 uncu madde kapsamında inceleme yaptığı Steel ve Morris/Birleşik Krallık Başvurusundan da söz edilmelidir. Olayda doğrudan çevresel zarardan kaynaklanan bir ihlal söz konusu olmasa da çevresel bir meseleye dair haber, görüş ve bilgi alma veya verme hakkının; dolayısıyla 10 uncu maddede düzenlenen ifade özgürlüğünün ihlal edildiği ileri sürülmektedir. Mahkeme çevreci örgütlerin, büyük şirketlerin faaliyetleri hakkında bilgi ve fikir yaymaları ile kamuoyunu bilinçlendirmeye yönelik çalışmalarında

---

⁴⁰⁴ Yancı Özalp, "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", s: 85.

⁴⁰⁵ AİHM, *Tatar/Romanya*, B. No: 67021/01, K.T.: 27/1/2009.

kamusal bir menfaat olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁶. Dolayısıyla devlet, çevresel kaygılarla faaliyet gösteren örgütlerin bilgi alma ve verme hakkına müdahalede bulunmamalıdır.

Çevresel bilgilendirme hakkı bağlamında söz edilmesi gereken kararlardan biri de Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Başvurusuna dair AİHM kararıdır. İzmir'in Bergama ilçesinde ikamet eden başvuru sahipleri, Ovacık köyündeki altın madeni işletmesinden kaynaklı çevresel bozulmadan doğrudan etkilendiklerini ve 8 inci maddede düzenlenen haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁴⁰⁷.

Sodyum siyanür ve patlayıcı madde kullanılan maden faaliyetinin civar köylerde yaşayanların özel ve aile yaşamları ile konutlarından yararlanmalarına olumsuz etkide bulunduğu açıktır⁴⁰⁸. Dolayısıyla ilgili başvuru 8 inci madde kapsamına girmektedir. Mahkeme, herhangi bir çevresel faaliyete ilişkin karar alma sürecinin adil bir şekilde yürütülmesini ve karardan etkileneceklerin 8 inci maddede öngörülen haklarının ihlal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır⁴⁰⁹. Başka bir deyişle, 8 inci madde kapsamında içerik incelemesinin yanı sıra; usule ilişkin güvencelerin sağlanıp sağlanmadığı hususunu da inceleme konusu yapmıştır. Bu minvalde devlet çevresel karar sürecinde, gereken araştırma ve etütleri yapmalı; bireysel ve kamusal çıkarların arasında denge kurmak için tartışma ortamı sağlamalıdır. Böylece çevre ile insan üzerinde potansiyel risk taşıyan faaliyetlerin bu risk ortaya çıkmadan önce değerlendirilmesi veya önlenmesi mümkün olacaktır. Bunun mümkün kılınması için ise, en başta kamunun değerlendirmesine olanak sağlayan bilgilere erişiminin sağlanmasının elzem olduğu Mahkemece açıkça ifade edilmiştir⁴¹⁰.

---

⁴⁰⁶ AİHM, *Steel ve Morris/Birleşik Krallık*, B. No: 68416/01, K.T.: 15/2/2005, §: 95.

⁴⁰⁷ AİHM, *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46117/99, K.T.: 10/10/2004, §: 11, 103.

⁴⁰⁸ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 113.

⁴⁰⁹ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 118.

⁴¹⁰ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 119.

3.3.2 Çevresel Katılma Hakkı

AIHS’de açıkça çevre hakkı biçiminde bir düzenleme normatif olarak öngörülmemiştir. AIHM çevresel zarardan kaynaklanan hak ihlali iddialarını genellikle Sözleşmenin 2 nci, 6 ncı ve 8 nci maddeleri ile Ek 1 Nolu Protokolün 1 inci maddesi kapsamında ele almaktadır⁴¹¹. Çevre hakkı için usule yönelik güvence teşkil eden çevresel bilgilendirme, katılma ve başvuru hakları açısından da aynı durum geçerlidir. AIHS’de normatif olarak düzenlenmemişlerdir, ancak Mahkeme bu hakların AIHS’de yer alan kimi maddelere yönelik usule ilişkin güvence teşkil ettiğini belirterek inceleme konusu yapmaktadır.

Giacomelli/İtalya Başvurunda başvuru, tehlike arz eden endüstriyel atıkların ayrıştırılması faaliyetinde bulunan tesise yakın mesafede oturduğunu ve ortaya çıkan koku ve gürültü nedeniyle 8 inci maddenin ihlal edildiğini iddia etmekteydi. AIHM, 8 inci maddenin açık biçimde usule ilişkin yükümlülükler öngörmediğini ancak; bireyin hakları ve menfaatlerine yönelik müdahale teşkil edebilecek faaliyetlere ilişkin karar verme süreçlerinin adil olması gerektiğini önemle vurgulamıştır⁴¹². Çevreyle ve ekonomiyle ilgili çetrefilli konulara dair karar süreçlerinde devlet, çevre ve birey üzerindeki etkilerinin önceden değerlendirilmesi için araştırma ve çalışmalar yapmalıdır⁴¹³. Halkın bu bilgilere erişiminin sağlanması da etkili bir katılım için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla bireylerin sağlığı, özel ve aile yaşamı ile konutundan yararlanma hakkı gibi haklarını etkileme riski taşıyan faaliyetlerin karar sürecinde devlet, adil bir süreç tesis etmezse bu durum 8 inci maddenin usule ilişkin güvencelerinin ihlali anlamına gelebilecektir.

---

⁴¹¹ *Brincat ve Diğerleri/Malta*, B. No: 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 ve 62338/11, K.T.: 24/7/2014, §: 117.

⁴¹² *Giacomelli/İtalya*, §: 82.

⁴¹³ *Giacomelli/İtalya*, §: 83.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Başvurusunda da, hak ihlali iddialarını gündeme getiren olaylar silsilesi incelendiğinde, sürecin en başından itibaren bölge halkının ağaç kesimi, patlayıcı madde ve sodyum siyanür kullanımı gibi hususlarda ciddi endişeleri olduğu açıktır⁴¹⁴. Buna rağmen 19 Ekim 1994'te, idare Ovacık altın madenine işletme iznini vermiştir⁴¹⁵. AİHM, yerel makamlarca yürütülen karar alma süreçlerinde bireylerin çıkarlarının usule uygun olarak göz önünde bulundurulup bulundurulmadığını inceleme konusu yapacağını açıkça ifade etmiştir⁴¹⁶.

AİHM ilgili çevresel karardan etkilenecek olan bireylerin karar alma sürecine dâhil olamadıklarını veya adil menfaat dengesinin kurulmadığını yargı önünde ileri sürebilmeleri için etkili başvuru hakkına da sahip olmaları gerektiğini ifade etmektedir⁴¹⁷. Dolayısıyla Sözleşmede çevre hakkının usule ilişkin güvenceleri açıkça yer almamakla beraber Mahkeme içtihatlarıyla ve Sözleşmede yer alan bazı haklarla ilişkilendirmek suretiyle kabul ettiği görülmektedir.

3.3.3 Çevresel Başvuru Hakkı

Çevresel başvuru hakkı Sözleşmede açıkça öngörülmemiştir; ancak Mahkeme, Sözleşmede mevcut bazı maddeler kapsamında bu hakkı dolaylı yoldan güvence altına almaktadır. Önceki bölümlerde söz edilen AİHM kararlarında, Mahkemenin 8 inci maddeye ilişkin olarak iki ayrı değerlendirme yaptığı görülmektedir. İlk olarak başvuru konusu çevresel kararın esasının, bireyin özel ve aile yaşamı ile konutuna saygı hakkını ihlal edip etmediğini incelemektedir. Ardından, kamusal menfaatlerin karşısında bireysel menfaatlerin de karar sürecinde gözetilip gözetilmediğine bakmaktadır. Nitekim Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Başvurusunda çevresel faaliyete ilişkin bilgilere halkın erişiminin

---

⁴¹⁴ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 20.

⁴¹⁵ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 21.

⁴¹⁶ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 115.

⁴¹⁷ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 119.

ve zıt fikirlerin dile getirilmesinin -yani karar sürecine halkın dâhil olmasının- önemini ve ardından her türlü işlem ve eyleme karşı yargısal başvurunun sağlanması gerekliliğini açıkça ifade etmiştir. 8 inci madde kapsamında usule ilişkin yapılan bu değerlendirmelerin sonucunda, anılan unsurlardan birinin eksikliği 8 inci madde ihlalini gündeme getirebilecektir⁴¹⁸.

Öte yandan çevresel başvuru hakkına ilişkin olarak AİHS'nin 6 ncı⁴¹⁹ ve 13 üncü⁴²⁰ maddeleri kapsamında da Mahkemece inceleme yapıldığı ve ihlal kararı verildiği görülmektedir. Bu maddeler, bireye esasa dair bir hak tanımayıp, mevcut olan haklarından etkili biçimde faydalanabilmesi için usule ilişkin koruma sağlar⁴²¹.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Başvurusuna tekrar dönecek olursak; AİHM'nin başvuruyu 6 ncı madde bağlamında da ele aldığını görürüz. Olayda, 1994 yılında idare tarafından Ovacık'ta yürütülecek olan altın madenine ruhsat verilmiş olup, bölge halkı bu idari işlemin iptali talebiyle idare mahkemesine başvurmuştur⁴²². İzmir İdare Mahkemesi bu talebi reddetmiştir. Danıştay 1997 yılında, yaptığı inceleme sonucunda dava konusu maden faaliyetinin hem çevre hem de insan sağlığı ve güvenliğine yönelik taşıdığı büyük riske değinerek madene işletme ruhsatı verilmesinin kamu yararı bakımında doğru olmadığını ve taahhüt edilen tedbirlerin tehlikeyi bertaraf etmek için yetersiz olduğunu ifade etmiştir⁴²³. AİHM'ne göre Danıştay, bu kararı ile kamusal ve bireysel çıkarlar adil

---

⁴¹⁸ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 126.

⁴¹⁹ **AİHS 6/1:** Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyumsuzluklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. (...)

⁴²⁰ **AİHS 13:** Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.

⁴²¹ Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı", s: 137.

⁴²² *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 22-23.

⁴²³ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, §: 26.

denge tesis ederek başvuruçuların haklarını gözetmiştir⁴²⁴. Bu noktada idareye düşen, ilgili yargı kararının gereğini yerine getirmektir. Ancak başvuruçular, idarenin, kesinleşmiş ve icra edilebilir nitelikteki yargı kararının gereğini yerine getirmemesinden dolayı 6 ncı maddenin birinci fıkrasının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

AİHM’ne göre çevresel zarara ilişkin olarak yapılmış başvurunun, 6 ncı maddenin birinci fıkrası kapsamında ele alınabilmesi için ihlal edildiği ileri sürülen medeni hak, taraf devletın ulusal hukuku bakımından savunulabilir olmalıdır. Öte yandan, iddianın ciddi ve gerçek olması gerekmektedir⁴²⁵. Mahkeme bu minvalde yaptığı uygulanabilirlik değerlendirmesinde, Türk Anayasasında sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkının açıkça güvence altına alındığından bahisle başvurunun gerçek ve ciddi olduğunu ve 6 ncı madde çerçevesinde incelenebileceğini belirtmiştir⁴²⁶. Ardından, idarenin yargı mercilerinin kararlarının gereğini makul sürede yerine getirmemesi nedeniyle 6 ncı maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir⁴²⁷.

Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Başvurusunda, Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Başvurusunda ileri sürülen hususların yanı sıra 2002 yılında Bakanlar Kurulunun şirketin maden işletmesine devam edebileceğini öngören bir karar almasını da incelemiştir. İzmir Barosu, Danıştay’ın ilgili dairesinden bu kararın iptalini talep etmiş; ancak daire başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Danıştay Genel Kurulu 7 Mart 2004’te dairenin kararını bozmuş; 24 Haziran 2004’te Bakanlar Kurulu kararının yürütmesinin durdurulmasına karar vermiştir. AİHM bu olaylara dair yaptığı değerlendirmede önemli tespitlerde bulunmuştur. Mahkemeye göre idare hukuk devletinin temel bir parçasıdır; dolayısıyla yargı

---

⁴²⁴ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, §: 117.

⁴²⁵ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, §: 130.

⁴²⁶ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, §: 132.

⁴²⁷ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, §: 137-138.

kararlarının gereğini yerine getirmez veya geç yerine getirirse bireyin haklarının korunmasına yönelik tanınan güvenceler anlamını yitirecektir⁴²⁸.

Danıştay ve yerel mahkemenin kararlarının yerine getirilmesi idarece geciktirilmiştir. Bununla birlikte madenin Bakanlar Kurulunun izniyle birkaç yıl sonra yeniden faaliyete geçmesi mahkeme hükmünü göz ardı etme anlamına gelmektedir ve hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacağı AİHM'nce açıkça ifade edilmiştir⁴²⁹.

Okyay ve Diğerleri/Türkiye Başvurunda başvuruçular, Muğla'da bulunan üç termik santralin gerekli izinlere sahip olmadan faaliyet gösterdiğini ve çevre ile insan sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğunu ileri sürmektedirler⁴³⁰. İdare mahkemesinde açtıkları davada ilgili kararın iptal edilmesini ve santrallerin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını talep etmişlerdir. 20 Haziran 1996'da Aydın İdare Mahkemesi santrallerin işletilmesini geçici olarak durdurulmasına hükmetmiştir. Ayrıca idare mahkemesi, tesislerin 1994'ten beri gerekli emisyon ve atık suyun boşaltımına yönelik izinleri almadan çalıştığını ve faaliyetlerine devam etmelerinin hem çevre hem insan üzerinde ciddi zarara neden olacağını tespit etmiştir⁴³¹.

Başvuruçuların iddiasına göre idare, yargı kararlarının gereğini yerine getirmemiş ve bu nedenle adil yargılanma hakları ihlal edilmiştir⁴³². AİHM'ne göre bir yargı kararının icra edilmesi, 6 ncı madde bakımından yargılama faaliyetinin temel bir bileşenidir. Eğer bir yargı organının hükmünün veya ihtiyati tedbir kararının yerine getirilmesi idarece tesis edilmezse bireyin mahkeme başvurma hakkı sadece göstermelik bir tanımaya dönüşecektir⁴³³. İdare mahkemesinin hükmüne rağmen, Bakanlar Kurulunun bir kararıyla

---

⁴²⁸ AİHM, *Öçkan ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46771/99, K.T.: 28/3/2006, §: 48 .

⁴²⁹ *Öçkan ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46771/99, K.T.: 28/3/2006, §: 53.

⁴³⁰ AİHM, *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 36220/97, K.T.: 12/7/2005, §: 12.

⁴³¹ *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, §: 14-17.

⁴³² *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, §: 60.

⁴³³ *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, §: 72.

santrallerin işletilmeye devam etmesi hukuk güvenliği ilkesine dayanan hukuk devleti anlayışına zarar verecektir; dolayısıyla 6 ncı maddenin ihlaline neden olacaktır⁴³⁴.

AİHM sadece yargı kararlarının uygulanması bakımından değil aynı zamanda yargı faaliyetinin süresi için de 6 ncı madde kapsamında değerlendirme yapmaktadır. Nitekim Bor/Macaristan Başvurusunda, başvuruçuların ulusal mahkemelerindeki yargılama sürecinin yaklaşık on altı yıl boyunca sürmesinin başvuruçucu için orantısız bir yüke neden olduğuna ve aşırı uzun yargılama süreci nedeniyle 6 ncı maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir⁴³⁵.

Çevresel meselelere ilişkin başvurularda, 6 ncı madde ileri sürüldüğünde genellikle 13 üncü maddenin de ileri sürüldüğü görülmektedir. AİHM çoğu kez, 13 üncü madde için ayrı bir inceleme yapmaksızın 6 ncı madde çerçevesinde ifade ettiklerinin bu madde açısından da geçerli olacağını belirlemekle yetinmiştir⁴³⁶.

---

⁴³⁴ *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, §: 73, 75.

⁴³⁵ AİHM, *Bor/Macaristan*, B. No: 50474/08, K.T.: 18/6/2013, §: 27-31.

⁴³⁶ Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, s: 140.

SONUÇ

Son elli yılda gelişen teknoloji ve nüfus artışı ile birlikte insan ve çevre ilişkisi farklı bir boyuta evrilmiştir. 20 nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çevre sorunları çözülmesi gereken ciddi bir problem olarak dünya gündemine gelmeye başlamıştır. Sorunların temelinde insan faaliyetleri olduğuna göre çözüm arayışında da bireylerin ve devletlerin işbirliği gerekmektedir. Çevre sorunların sınır aşan bir nitelik arz etmektedir ve aralarında zincirleme bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülke sınırları içinde gerçekleşen kirlenme başka ülkeleri de etkileyebilmektedir. Çevre konusunda faaliyet gösteren uluslararası örgütlerin çevresel bozulmanın ekosistemin tamamı ve dolayısıyla insan üzerindeki etkisine dair her yıl sunduğu veriler sorunun boyutlarını ortaya koymaktadır. Bireylerin içlerinde yaşadıkları çevrenin bozulması ve elverişsiz hale gelmesi yaşam hakkı başta olmak üzere insan haklarına doğrudan etkide bulunabilmektedir.

Çevre hakkı bir dayanışma hakkı olduğundan kolektif bir niteliğe sahiptir. Toplulukların dayanışma içinde olmasıyla bu hakkın konusunu oluşturan çevrenin korunması mümkün olacaktır. Bu bilinçle birlikte 1972 yılında BM’ce Stockholm Konferansı organize edilmiş ve ilk kez insan onuruna yaraşır bir çevrede yaşamının temel hak olduğu ifade edilmiştir. Bundan 20 yıl sonra gerçekleştirilen BM Çevre Kalkınma Konferansında kabul edilen Rio Bildirgesinde daha çok sürdürülebilir kalkınma vurgusu yapılmış olsa da yine bireyin sağlıklı ve üretken bir biçimde yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu konferans sonucu ortaya çıkan metinlerde kalkınma kavramı ön planda olduğundan özellikle gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında işbirliği ve yardımlaşmasına yönelik tavsiyeler ön plana çıkmıştır. Çevre hakkı açısından en büyük adım 1998 Aarhus Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Çevre hakkının araçları ya da usule ilişkin güvenceleri olarak kabul edilen çevresel bilgilendirme, katılma ve başvuru hakları kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Çevre hakkın dair Birleşmiş Milletlerce atılan önemli adımlardan biri de 28

Temmuz 2022 tarihli Genel Kurul kararıdır. Bu kararda BM temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşamayı insan hakkı olarak tanımıştır.

Türk hukukunda çevre hakkının yeri incelendiğinde ilk olarak karşımıza Anayasanın 56 ncı maddesi çıkacaktır. Maddede sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak hak olarak ifade edilmekle birlikte çevrenin korunmasına dair yükümlülük de öngörülmüştür. Anayasa Mahkemesi sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiği iddiasıyla yapılan bazı bireysel başvurularda özel hayata, aile hayatına ve konuta saygı hakları kapsamında değerlendirme yapmıştır. Ancak ilgili çevre sorununun ciddi boyutta varması ve bu hak üzerinde doğrudan etkide bulunması gerekmektedir. Bu tespitin ardından AYM, devletin bu hakları korumak için gerekli tedbirleri alıp almadığına ve menfaatler dengesini tesis edip etmediğine yönelik inceleme yapmaktadır. Devletin karşı karşıya gelen çıkarlar arasında denge kurmak için her tür özen ve hassasiyeti göstermesi gerekmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine gelindiği zaman ise görülecektir ki Sözleşmede ne çevre hakkına ne de çevre hakkının usule ilişkin güvenceleri olan çevresel bilgilendirme, katılma ve başvuru haklarına yer verilmiştir. Ancak AIHM, çevre sorunundan kaynaklanan hak ihlali iddialarını Sözleşmede yer alan bazı haklarla ilişkilendirmek suretiyle değerlendirebilmektedir. Dolayısıyla çevre hakkına ilişkin dolaylı bir koruma sağlandığı söylenebilir. Bununla birlikte bu korumanın sınırsız bir koruma olmadığı önemle belirtilmelidir.

AIHM'nin, 2 nci madde çerçevesinde karara bağladığı başvurularda hakkın ihlal edildiği sonucuna ulaşırken kullandığı bazı ölçütler bulunmaktadır. En başta devletin, bilinen veya bilinmesi gereken risklere karşı, başvuru sahiplerini korumaya yönelik pozitif yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin tespitini yapmaktadır. Devlet yaşam hakkına karşı risk teşkil eden faaliyetlere ilişkin yasal ve idari bir çerçeve oluşturmalıdır.

Olası hak ihlali riskine karşı etkili caydırma mekanizmaları öngörmelidir. Ancak yasal düzenlemeler yapmak tek başına yeterli değildir; ilgili işletmenin bunlara riayet edip etmediğini tespit etmek için denetimler yapılmalı ve teknik süreçteki hata ve eksiklikleri bulmak için prosedürler öngörmelidir. Halkın tehlikeli faaliyete karşı uyarılması ve bilgilendirilmesi de bu hususta önem taşımaktadır. 2 nci madde kapsamında usule ilişkin değerlendirmelerde de bulunan Mahkeme, ihmali olanlara yönelik yargılama yapılmamasını da ihlal nedeni olarak görmektedir.

AİHM'in çevresel meselelerden kaynaklanan başvurularda ilgili çevre sorunuyla en çok ilişki kurduğu hak özel ve aile yaşamı ile konuta saygı hakkıdır. Çevresel bir sorunun olumsuz etkilerinin 8 inci madde kapsamında ele alınabilmesi için sorunun ciddi olması ve sorundan kaynaklanan rahatsızlığın belli bir asgari düzeyi aşması gerekmektedir. 8 inci maddeyi Mahkeme sadece konuttan yararlanmayı olanaksız kılan fiziki müdahaleden koruma olarak değil; gürültü, koku, toz gibi yaşam kalitesini düşüren ihlalleri de kapsayacak biçimde yorumlamaktadır. Ayrıca bir çevre sorunun etkilerinin bu madde kapsamında incelenmesi için mutlaka insan sağlığına yönelik ciddi risk oluşturmasını şart koşmamıştır; bireylerin konutlarının sağladığı imkânlardan huzurlu biçimde istifade etmelerine asgari düzeyde etki etmesi özel ve aile yaşamı ile konuta saygı hakkı kapsamında değerlendirme yapılması için yeterlidir. Asgari düzey, başvurularda somut olayın özelliklerine göre belirlenmektedir.

Devletin bu maddeye dair pozitif yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin değerlendirilmesi, devletin tedbir almak için uygun konumda olup olmadığının tespiti ile başlamaktadır. İlgili zarar öngörülemez ve beklenmedik şekilde ortaya çıkmayıp, uzun süredir devam etmekteyse devletin zararın önlenmesi için tedbir almadığı varsayılabilir. AİHM, devletin hangi tedbiri almasının yerinde olacağına ilişkin bir inceleme yapmamaktadır; zira yerel ihtiyaçlara göre plan ve politika üretmek hususunda devlet

Mahkemeden daha iyi bir konumdadır ve takdir marjına sahiptir. Şüphesiz takdir marjı sınırsız değildir; kamusal ve bireysel menfaatlerin çatıştığı durumlarda adil bir denge tesis etmek için devletin gereken her türlü hassasiyeti göstermemesi 8 inci maddenin ihlal edilmesiyle sonuçlanacaktır.

Devlet sadece kendi faaliyetlerinden kaynaklanan zararları değil; özel kişilerin yürüttüğü faaliyetler nedeniyle Sözleşmede öngörülen hakların ihlal edilmesini de önlemekle yükümlüdür. Dolayısıyla yatay etki teorisinin AİHM kararlarında önemli yeri bulunmaktadır.

Çevre hakkının sağlanmasına ilişkin usule ilişkin güvence teşkil eden maddeler için de söz edilen durumlar geçerlidir. AİHS’de normatif olarak yer almadıkları için Mahkeme diğer haklarla ilişkilendirerek yargılama yapmaktadır. Devletin ister kendisi ister özel şirket tarafından yürütülsün, tehlikeli faaliyetler konusunda bölge halkına bilgilendirme yapması gerekmektedir.

AİHM, devletin çevresel karar sürecinde her türlü araştırma ve etütü yapmalı ve bu bilgileri kamuoyu için erişilebilir kılarak bir tartışma ortamı sağlamalıdır. Bireylerin çevresel karar sürecine dâhil olamaması ve devletin menfaatler dengesini gözetmemesi hak ihlallerini gündeme getirmektedir.

AİHM bazı kararlarında uluslararası çevre hukuku mevzuatından Aarhus Sözleşmesi hükümlerine de yer vermiştir. Mahkemenin çevre hakkının araçlarını diğer haklarla ilişkilendirerek değerlendirmesi şüphesiz bu hakların korunmasına hizmet etmektedir. Ancak bununla birlikte AİHM’in içtihatlarının Aarhus Sözleşmesinde yer alan yüksek korumayı sağlamadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Mehmet, **Çevre Etiği Çevreye Felsefi Yönelimler**, İksad Yayınevi, Ankara 2022.

AKILLIOĞLU, Tekin, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:17, Ankara, 1995.

AKYÜZ, Emrah, **Çevre Biliminin Abc'si**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2020.

ALADA, Adalet B. / Ergun Gürpınar / Sevim Budak, "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler", **İÜSBFD**, Sayı: 3-4-5, 1993, s: 93-108.

ALGAN, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

ANDERSON, Michael R., "Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview", **Human Rights Approaches to Environmental Protection**, Eds: Alan E. Boyle and Michael R. Anderson, Oxford University Press, New York, 1996.

ANTON, Donald K. / Dinah L. Shelton, **Environmental Protection and Human Rights**, Cambridge University Press, New York, 2011.

ARDIÇOĞLU, M. Artuk, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", **Ankara Barosu Dergisi**, C: 75, S: 3, 2017, s: 19-51.

ARMENI, Chiara, "Participation in Environmental Decision-making: Reflecting on Planning and Community Benefits for Major Wind Farms", **Journal of Environmental Law**, Vol: 28, No: 3, 2016, p: 415-441.

Avrupa ECO Forumu, **Aarhus Sözleşmesi: Çevresel Demokrasi İçin Rehberiniz**, Ed: Mara Silina, Çev. Esra Başak, 2011.

Avrupa Konseyi / Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi, 30/4/2019.

AYBAY, Rona, **İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

AYDIN, Öykü Didem, "Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.: 15, S.: 4, 2011, s: 121-170.

BIRNIE, Patricia / Alan Boyle / Catherine Redgwell, **International Law & the Environment**, Oxford University Press, Third Edition, New York, 2009 s: 57-97.

BOOKCHİN, Murray, **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, Çev. Abdullah Yılmaz, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2013.

CALDWELL, Lynton Keith, **International Environmental Policy: Emergence and Dimensions**, Duke University Press, Second Edition, 1990.

CARLARNE, C., / M.H. Depledge, “Climate Change, Environmental Health and Human Rights”, **Encyclopedia of Environmental Health (Second Edition)**, Editor(s): Jerome Nriagu, Elsevier, 2011.

CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

CLARKE, Harry, “Conserving Biodiversity in the Face of Climate Change”, **Agenda: A Journal of Policy Analysis and Reform**, Vol: 14, No: 2, 2007.

COENEN, Frans H.J.M. / Dave Huitema / Laurence J. O’Toole, “Participation and Environment”, **Participation and the Quality of Environmental Decision Making**, Ed.: Frans H.J.M. Coenen *et al*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands, 1998.

ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları**, Astana Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2020.

ÇEPEL, Necmettin, **Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.

ÇÜÇEN, Abdülkadir, “Derin Ekoloji”, **Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu - Bildiriler ve Özetler**, 2011.

DES JARDINS, Joseph R., **Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş**, Çev: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

DONNELLY, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev: M. Erdoğan ve L. Korkut, Yetkin Yayınları, 1995.

DUYMAZ, Erkan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 47, Yıl: 2012, s: 121-160.

DUYMAZ, Erkan, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin İnsanlık Haklarının Gerçekleştirilmesine Potansiyel Katkısı”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C: 6, S: 12, Yıl: 2017, s: 579-608.

- ECKERSLEY, Robyn, **Environmentalism and Political Theory Toward an Ecocentric Approach**, State University of New York Press, Albany, 1992.
- EDMUNDSON, William A., **An Introduction to Rights**, Cambridge University Press, 2004.
- ERDOĞAN, Mustafa, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Hukuk Yayınları, Ankara, 2019.
- ERTAN, Birol, “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, **Yönetim Bilimleri Dergisi (1:3)**, 2004.
- ERTÜRK, Hasan, **Çevre Bilimleri**, Ekin Yayınevi, Dördüncü Baskı, Bursa, 2012.
- FOTOURECHI, Zahra, Ahmet Şahinöz, **Çevre Ekonomisi ve Politikaları**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2016.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, **Journal of Istanbul University Law Faculty**, Yıl: 1987, Cilt: 52, Sayı: 1-4, Yayımlanma Tarihi: Temmuz 2011, s: 233-278.
- GİDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- GÖRMEZ, Kemal, **Çevre Sorunları**, Nobel Yayınları, Geliştirilmiş 3. Basım, Ankara, 2015.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt II**, Ekin Yayınevi, İkinci Baskı, Bursa, 2020.
- GÜNER, Neslihan Özkerim, **İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2018.
- GÜNEŞ, Ahmet M., “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, **GÜHFD**, C. 14, S. 1, 2010, s: 299-333.
- GÜNEŞ, Ahmet M., **Çevre Hukuku**, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2021.
- GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012.
- GÜRSELER, İ. Güneş, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S: 75, Mart-Nisan 2008, s: 199-208.

HAKLAY, Mordechai E., “Public Access to Environmental Information: Past, Present and Future”, <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10972/1/10972.pdf>, Erişim tarihi: 12/4/2023,

HAMAMCI, Can, “Çevre ve Hukuk”, **Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan**, AÜSBF Yayınları No: 528, Ankara, 1983.

HAMAMCI, Can, “Üçüncü Kuşak İnsan Hakları”, **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, Ed: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayın No: 371, 2013.

HOHFELD, W. N., “Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning”, **The Yale Law Journal**, Vol. 26, No. 8, Jun., 1917.

HUNTER, David / James Salzman / Durwood Zaelke, **International Environmental Law and Policy**, Foundation Press, New York, 1998.

Intergovernmental Panel on Climate Change, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, The Summary for Policymakers**, February 2022, <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>, Erişim Tarihi: 8/10/2022.

İLHAN, Ali İhsan / Tülay Balta/ Gürhan Rasan, “Hava Kirliliği ve Asit Yağmurlarının Çevre ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri”, **Meteoroloji Genel Müdürlüğü**, 2010, <https://mgm.gov.tr/FILES/genel/makale/havakirliligi.pdf>.

KABOğLU, İbrahim Ö., “İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden Günümüze)”, <https://anayasa.gov.tr/media/4778/kaboglu.pdf>, Erişim Tarihi: 14/4/2023, s: 121-136.

KABOğLU, İbrahim Ö., Nihan Yancı Özalp, **Çevre Hakkı**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2021.

KABOğLU, İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku I: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

KANLI, İmam Bakır, İsmail Tarık Küpeli, “Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 21, S: 2, Yıl: 2021, s: 417-444.

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993.

KARABIÇAK, Mevlüt, Ramazan Armağan, “Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S.2, 2004.

KAYA, Hulusi Ekber, “Kyoto’dan Paris’e Küresel İklim Politikaları”, **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C: 4, S: 10, Yıl: 2020, s: 165-191.

KAYPAK, Şafak, “Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği ve Hukuksal Politikaya Yansımaları”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı**, 2019.

KELEŞ, Ruşen / Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

KELEŞ, Ruşen / Can Hamamcı / Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

KELEŞ, Ruşen / Can Hamamcı, **Çevre Bilim**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

KILIÇ, Selim, Nafiz Tok, “Geleneksel Adalet Anlayışından Çevresel Adalet Anlayışına”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C:3, S:6, 2014.

KIŞLAOĞLU, Mine / Fikret Berkes, **Çevre ve Ekoloji**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993.

KNOX, John H., **Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment**, United Nations Human Rights Council, 24 January 2018. (<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/017/42/PDF/G1801742.pdf?OpenElement>)

KOVEL, Joel, **Doğanın Düşmanı: Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?**, Çev: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

KSENTİNİ, Fatma Zohra, **Human rights and the environment : final report**, UN Economic and Social Council, 6 July 1994, <https://digitallibrary.un.org/record/226681>, Erişim Tarihi: 15/10/2022.

KUÇURADİ, İoanna, “Felsefe ve İnsan Hakları”, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009.

KUZU, Burhan, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı (Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997.

MARKS, Robert B., **The Origins of the Modern World : A Global and Environmental Narrative from the Fifteenth to the Twenty-First Century**, Rowman & Littlefield Publishing Group, 3rd Edition, New York, 2015.

OHCHR, UNEP and UNDP, **What is the Right to a Healthy Environment? Information Note**, 25 January, 2023.

ÖĞDÜL, Rahmi G., Ümit Şahin, “Joel Kovel ile Söyleşi: Kapitalizm, Ekosozyalizm ve Yeşil Politika”, Çev: Nergis Ertekin, **Üç Ekoloji Doğa Düşünce Siyaset**, Kış-İlkyaz 2004.

ÖZALP, Nihan Yancı, “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, C: 2, S: 3, Yıl: 2013, s: 53-93.

ÖZDEK, E. Yasemin, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları No: 249, Ankara, 1993.

ÖZTÜRK, Kemal, “Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, 2002.

PALLEMAERTS, Marc, “Stockholm’den Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?”, Çev: Bülent Duru, **AÜSBFD**, C: 52, S: 01, Yıl: 1997, s: 613-632.

PAZARCI, Hüseyin, “Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk”, **Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan**, AÜSBF Yayınları No: 528, Ankara, 1983.

PITTOCK, A. Barrie, **Climate Change: Turning Up the Heat**, Csiro Publishing, Australia, 2005.

RICHELLE, Justine, “Environmental procedural rights before European courts: still searching for a common script or multiplying avenues of protection?”, **REALaw.blog**, 25 February 2023, <https://realaw.blog/2022/02/24/1096/>, Erişim Tarihi: 14/4/2023.

SANDS, Philippe, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, Second Edition.

SAYGILI, Abdurrahman, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Sustaining life on Earth: How the Convention on Biological Diversity promotes nature and human well-being, April 2000, (<https://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf>), Erişim Tarihi: 4/3/2023.

SEMİZ, Yasemin, “Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 4, S: 2, Aralık 2014, s: 9-46.

SEVÜK, Handan Yokuş, **Çevre Hukuku: Doğal Çevrenin Korunması**, Adalet Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2017.

SHELTON, Dinah, “Environmental Rights”, **Peoples’ Rights**, Ed.: Philip Alston, Oxford University Press, New York, 2001.

SHUE, Henry, “Temel Hakların Evrenselliği”, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2009.

SOUTER, David vd, **Status of Coral Reefs of the World: 2020**, The Global Coral Reef Monitoring Network (GCRMN), 2020.

SUR, Melda, “Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: Özel, Haziran 2013, s: 2535-2550.

ŞAHİN, Kemal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukukunda, Doğal Afetlerde Yaşam Hakkı Ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Devletin Sorumluluğu: Budayeva Kararı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C: 19, S: 3, 2013, s: 53-146.

ŞİRİN, Tolga, “Suyun İnsan Hakkı Olarak Değerı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2010, C: 16, Sayı:3-4, s: 85-168.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, BMİDÇS, <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Kyoto Protokolü, <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-kyoto-protokolu>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

TAZEGÜL, İsmail, **İdari Yargı Kararlarında Çevresel Başvuru Hakkı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.

TEPE, Harun, “İnsan Hakları ve Evrensellik Tartışması”, **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, Ed: Kivılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayın No: 371, 2013.

The International Union for Conservation of Nature (IUCN), Species and Climate Change, 2021, <https://www.iucn.org/resources/issues-brief/species-and-climate-change>, Erişim Tarihi: 20/12/2022.

THOMPSON, Katy / Pradeep Kurukulasuriya, Historic UN resolution recognizes healthy environment is a human right, 28 July 2022, <https://www.undp.org/blog/historic-un-resolution-recognizes-healthy-environment-human-right>, Erişim Tarihi: 3/5/2023.

THORNTON, Justine / Silas Beckwith, **Environmental Law**, Sweet & Maxwell, London, 2004.

TOPÇU, Ferhunde Hayırsever, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C.: 20, S.: 1, 2012.

TUĞAÇ, Çiğdem, “İnsan Hakları Temelinde Kentli Haklarına İlişkin Uluslararası Çalışmaların Birleşmiş Milletler İklim Değışikliğı Sözleşmeleriyle İlişkisi”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C: 36, 2018, s.31-74.

UN Climate Change, What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?, <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change>, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

UN News, Global perspective Human stories, “Extreme weather caused two million deaths, cost \$4 trillion over last 50 years”, <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136897>, Erişim Tarihi: 25/5/2023.

UNEP, UNEP: 50 years of Environmental Milestones, <https://www.unep.org/environmental-moments-unep50-timeline>, Erişim Tarihi: 12.2.2023.

VASAK, Karel, “A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights”, **The UNESCO Courier**, November 1977, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000048063>, Erişim Tarihi: 12/1/2023.

VESİLİND, P. Aarne, vd., **Environmental Pollution and Control**, Butterworth-Heinemann Publishers, 3rd Edition, Stoneham, 1990.

WEİSS, Edith Brown, “Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment”, **American Journal of International Law**, January 1990, Vol: 84, No: 1.

WELLMAN, Carl, “Solidarity, the Individual and Human Rights”, **Human Rights Quarterly**, Johns Hopkins University Press, Vol:22, No:3, 2000.

VERHEYEN, Roda, **Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility**, Martinus Nijhoff Publishers.

WHO, **UN Report: Global hunger numbers rose to as many as 828 million in 2021**, 6 July 2022, <https://www.who.int/news/item/06-07-2022-un-report--global-hunger-numbers-rose-to-as-many-as-828-million-in-2021>.

WOOD, Harold W., Jr., “The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment”, **Ecology Law Quarterly**, Vol: 12, No.:4 (Special Issue: Environmental Law And Policy In Developing Countries), 1985, pp: 977-996.

World Health Organization, “Climate Change and Health”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>, Erişim Tarihi: 10.12.2022.

YALÇIN, Cemre Edip, “Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı”, **Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 9, S: 1, Temmuz 2021, s: 89-115.

YILMAZ TURGUT, Nükhet, **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara 2009.

YÜCEL, Mustafa Tören, **Hukuk Felsefesi**, Türkiye Adalet Akademisi, Birinci Baskı, Ankara, 2014.

Uluslararası Sözleşmeler, Bildirgeler ve Raporlar

KSENTİNİ, Fatma Zohra, **Human rights and the environment : final report**, (UN Economic and Social Council), 6 July 1994.

Intergovernmental Panel on Climate Change, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, The Summary for Policymakers**, February 2022.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>, Erişim Tarihi: 14/3/2023.

KNOX, John H., **Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/37/59**, (United Nations Human Rights Council), 24 January 2018.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **Report of the OHCHR on the relationship between climate change and human rights, A/HRC/10/61**, 15/1/2009.

UN, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**. Aarhus, Denmark, 25 June 1998.

UN, **Convention on Biological Diversity**, 1992, <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>, Erişim Tarihi: 4/3/2023.

UN, **Paris Agreement**, 2015, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

UN, **Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1**, (Stockholm, 5-16 June 1972), New York, 1973.

UN, **Report of the World Summit on Sustainable Development : Johannesburg Declaration on Sustainable Development, A/CONF.199/20**, Johannesburg, South Africa, 26 August - 4 September 2002, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement>.

UN, **United Nations Framework Convention on Climate Change**, 1992, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, Erişim Tarihi: 15/3/2023.

UNGA, **Report of the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. I); The Rio Declaration on Environment and Development**, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.

UNGA, **Report of the World Commission on Environment and Development: “Our Common Future”**, A/42/427, 4 August 1987.

UNGA, **World Charter for Nature, A/RES/37/7**, 28 October 1982.

United Nations High Commissioner for Human Rights, **Analytical study on the relationship between human rights and the environment, A/HRC/19/34**, 16 December 2011.

United Nations Human Rights Council, **Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights**, 15 January 2009, <https://documents->

Tarihi: 15/4/2023.

Mahkeme Kararları

AİHM, *Bor/Macaristan*, B. No: 50474/08, K.T.: 18/6/2013.

AİHM, *Brincat ve Diğerleri/Malta*, B. No: 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 ve 62338/11, K.T.: 24/7/2014.

AİHM, *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 15343/02, K.T.: 20/3/2008.

AİHM, *Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna*, B. No: 30499/03, K.T.: 10/2/2011.

AİHM, *Fadeyeva/Rusya*, B. No: 55723/00, K.T.: 9/6/2005.

AİHM, *Fredin/İsveç*, B. No: 12033/86, K.T.: 18/2/1991.

AİHM, *Giacomelli/İtalya*, B. No: 59909/00, K.T.: 2/11/2006.

AİHM, *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, B. No: 116/1996/735/932, K.T.: 19/2/1998.

AİHM, *Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, B. No: 36022/97, K.T.: 8/6/2003.

AİHM, *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 35673/05, K.T.: 28/2/2012.

AİHM, *Lopez Ostra/İspanya*, B. No: 16798/90, K.T.: 09/12/1994.

AİHM, *Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan*, B. No: 43449/02 ve 21475/04, K.T.: 25/11/2010.

AİHM, *Moreno Gomez/İspanya*, B. No: 4143/02, K.T.: 16/11/2004.

AİHM, *Öçkan ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46771/99, K.T.: 28/3/2006.

AİHM, *Öneryıldız/Türkiye*, B. No: 48939/99, K.T.: 30/11/2004.

AİHM, *Pavlov ve Diğerleri/Rusya*, B. No: 31612/09, K.T.: 11/10/2022.

AİHM, *Powell ve Rayner/Birleşik Krallık*, B. No: 9310/81, K.T.: 21/2/1990.

AİHM, *Steel ve Morris/Birleşik Krallık*, B. No: 68416/01, K.T.: 15/2/2005.

AİHM, *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, B. No: 46117/99, K.T.: 10/10/2004.

AİHM, *Tatar/Romanya*, B. No: 67021/01, K.T.: 27/1/2009.

AYM, *Ak Demirtaş Madencilik Nakliyat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi Başvurusu*, B. No: 2014/1989, K.T.: 15/6/2016.

AYM, Arif Ekim ve Diğerleri Başvurusu, B. No.: 2016/9276, K.T.: 8/9/2020.

AYM, Binali Özkarddeniz ve Diğerleri, B. No: 2014/4686, K.T.: 1/2/2018.

AYM, E.2013/89, K.2014/116, K.T.: 3/7/2014.

AYM, E: 1985/11, K: 1986/29, K.T.: 11/12/1986.

AYM, E: 2011/106, K: 2012/192, K.T.: 29/11/2012.

AYM, EGEÇEP Derneği Başvurusu, B. No: 2015/17415, K.T.: 17/4/2019.

AYM, Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık Başvurusu, B. No: 2013/6587, K.T.: 24/3/2016.

AYM, Mehmet Kurt Başvurusu, B. No: 2013/2552, K.T.: 25/2/2016.

AYM, Nihat Hançeroğlu Başvurusu, B. No: 2018/17821, K.T.: 10/5/2022.

ÖZET

Çevre sorunları ve çevresel bozulma yeryüzünün tamamında ciddi etkiler doğurmaktadır. Özellikle ekonomi, sosyal yaşam, hukuk ve insan hakları gibi alanlar üzerinde göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaştığı görülmektedir. Büyük ölçüde insan faaliyetlerinden kaynaklanan bu durumla mücadele etmek özellikle son yıllarda küresel bir gündem maddesi haline gelmiştir. Şüphesiz bireyler içlerinde yaşadıkları çevrenin bir parçasıdır. Çevre kirliliği ve iklim değişikliği başta olmak üzere yaşanan çevre sorunları bireylerin insan onuruna uygun bir yaşam sürmesini zorlaştırmaktadır. 20 nci yüzyılın yarısından itibaren çevresel kaygıların giderek ivme kazanmasıyla üçüncü kuşak insan haklarından biri olan çevre hakkının önemi de artmıştır. Küresel düzeyde 1972 Stockholm Konferansında insan ve çevre arasındaki etkileşimin kabulüyle başlayan süreç 2022 yılında Birleşmiş Milletlerin sağlıklı bir çevrede yaşamının bir insan hakkı olduğunu açıkça ifade etmesiyle devam etmiştir. Bölgesel düzeyde insan haklarının korunmasına yönelik yaptırım gücü nedeniyle en etkili mekanizma kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin çevre hakkına bakış açısı kilit öneme sahiptir. Çevre hakkı ve çevre hakkının araçları olan çevresel bilgilendirme, katılma ve başvuru hakları Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerinde yer almamaktadır. Bununla birlikte AİHM, Sözleşmede yer alan haklarla ilişkilendirmek suretiyle dolaylı yoldan çevre hakkına yönelik başvuruları incelemektedir. Bu çalışmada AİHM'nin çevre hakkını hangi maddelerle ilişkilendirdiği ve ihlal iddialarını değerlendirirken kullandığı ölçütleri açıklamak amaçlanmıştır. Bu minvalde Mahkemenin bakış açısını anlamaya yönelik belirleyici içtihatları detaylı olarak değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AİHM, insan hakları, çevre hakkı, çevresel bozulma

ABSTRACT

Environmental disturbances and degradation have serious effects all over the world. It is seen that it has reached dimensions that cannot be ignored, especially in areas such as economy, social life, law and human rights. Combating this situation, which is largely caused by human activities, has become a global agenda item, especially in recent years. Undoubtedly, individuals are a part of the environment in which they live. Environmental problems, especially environmental pollution and climate change, make it difficult for individuals to live a life in accordance with human dignity. The importance of the right to environment, which is one of the third generation human rights, has increased with the increasing acceleration of environmental concerns since the half of the 20th century.

The process, which started at the global level with the acceptance of the interaction between humans and the environment at the 1972 Stockholm Conference, continued in 2022 when the United Nations clearly stated that living in a healthy environment is a human right. At the regional level, the perspective of the European Court of Human Rights, which is accepted as the most effective mechanism for the protection of human rights due to its sanctioning power, has a key importance. Right to environment and environmental information, participation and application rights, which are tools of the right to environment, are not included in the European Convention on Human Rights and its additional protocols. However, the ECHR examines the applications for the right to environment indirectly by associating them with the rights in the Convention.. In this study, the criteria that the ECHR associates the right to environment with and the criteria it uses when evaluating the allegations of violations are discussed in this study. The decisive case-laws aimed at understanding the Court's point of view are discussed in detail.

Key words: ECHR, human rights, right to environment, environmental degradation